

271 B. 6.
Könyvtártan

írta

Kudora Károly

BUDAPEST

DOBROWSKY és FRANKE

Kudora Károly, Könyvtártan

Az egyetemi könyvtár nagy olvasó-terme.

1

2

KÖNYVTÁRTAN.

IRTA

KUDORA KÁROLY

AZ EGYETEMI KÖNYVTÁR ÖRE.

A szövegbe nyomtatott 3 ábrával és egy czímléppel.

BUDAPEST.

DOBROWSKY ÉS FRANKÉ.

1893.

03871

SZILÁGYI SÁNDORNAK

AZ EGYETEMI KÖNYVTÁR IGAZGATÓJÁNAK

XV ÉVES EGYÜTTMŰKÖDÉSÜNK

EMLÉKEÜL.

TARTALOM.

Előszó ...	lap VII
Bevezetés	XI
Az írás és anyaga ...	1
A nyomdászat bölcsője	16
A nyomdászat fejlődése ...	36
A nyomás jellege	44
Az ipar és művészet hatása könyveinkre és a könyvek élete	52
Ritka és érdekes könyvek...	71
Jó könyvek megválasztása	74
Nyilvános és magánkönyvtárak rendezése	79
A könyvek felállítása	82
Czímtározás	90
A rendszó megállapításának általános szabályai	97
Számozás	111
Járolékok beosztása és számozása	126
Czímtárak (Betürendes névczímtár)...	130
Szakecímtár	141
Részleges címtárak ...	147
Czímlapok- és tokokról	155
A könyvtártan irodalma és a könyvtári rendszerek	158
A könyvek szakosztályozása	186
Budapest fő- és székváros nagyobb könyvtárainak szakosztályozási táblázata ...	193

A kir. m. Tnd. Egyetemi könyvtár szakrendszere ...	197
A Magy. Nemzeti Múzeum könyvtárának szakrendszere... ..	200
A Műegyetemi Könyvtár szakrendszere	204
A kir. magyar Természettudományi Társulat könyvtárának szakrendszere	205
Az Orsz. Magy. Gazdasági Egyesület könyvtárának szakrendszere...	206

ELŐSZÓ.

Toldy Ferencz. az egyetemi könyvtár néhai nagynevű igazgatója, már a negyvenes években érezte hiányát egy oly műnek, mely a hazai művelt közönséget ép úgy, mint a szakférfiakat a könyvtár rejtelmeiben kalauzolja. E szükségérvetől indítva írta meg „*A Könyvtártan Kézikönyve*” című művét. Sajnos, e munkából csak mutatvány jelent meg az *Athenaeum* című szépirodalmi lap 1843. évf. I. kötetében. Azóta épen ötven év folyt le a nélkül, hogy a már akkor érzett hiány pótoltatott volna. Nem ugyan avatott kéz hiánya miatt, de mert talán épen azok, kik ennek megírására hivatva lettek volna, más irányu elfoglaltságuk miatt vele nem foglalkoztak.

Most, midőn e művemmel a nyilvánosság elé lépek, nem ringatom magam azon tudatban, mintha e hiányt betölteni magamat hivatva érezném. Csak közel husz éves könyvtári tapasztalatomat óhajtottam mindazokkal közölni, kik a könyvben hű barátot találnak. A közérdeklődést akartam felkölteni a könyvek iránt és megmu-

tatni, hogy a könyvtári ismereteknek eddig parlagon hevert mezején mily szép virágok fakadnak. Bemutatni óhajtom ezért főbb vonásaiban az ember ezredéves küzdelmeit a gyors sajtó létesítéseért és lehetőleg ecsetelni akarom azon műélvezetet is, melyet a könyv már ünnepélyes és vonzó megjelenésével is képes nyújtani.

A könyv, így önállólag tekintve, nem egyéb, mint az emberi szellem megnyilatkozásának maradandó foglalatja. Összegyűjtve pedig a tudomány tárháza lesz akkor, ha azok úgy állíttatnak össze és olykép rendeztetnek, hogy a bennök rejlő tartalmat a jelennel közvetíteni képesek. Ha látjuk, mint szaporodnak napról napra könyvtárainkban a könyvek és gomolyodnak mindjobban össze anélkül, hogy a nagy gonddal összegyűjtött tömeg uraivá lehetnénk; a szükségérzettől indítva önkéntelenül is oly módokról fogunk gondoskodni, melyek segítségével a mult szellemi munkásságát javunkra fordíthatjuk. Ez utak és módok megjelölésére a „*könyvtártan*“ van hivatva, mely egyuttal könyvem létjogát is igazolja.

Művem *tanalakban* van tárgyalva, kiindulva a hangból, melyre a szellem fokozatos fejlődése szerint vannak építve a könyvtári ismeretek, melynek csúcspontját a könyvtári szakrendszer képezi. A művek, melyekre hivatkozás történik, valamint az egyes fejezeteket bezáró könyvészeti irodalom, könyvtárunkban bármikor megtekinthető.

Végül igazolásomra megjegyzem, hogy sem

új felfedezéssel, sem eredetiséggel nem kérkedhetem, mert a könyvtártan jelenlegi rendszerei, alapelvei és elméletei mindaddig, míg a könyvirodalmat a folyóiratok, a nyomdát pedig valamely más találmány feleslegessé nem teszi, javulhatnak ugyan, de alapelveikben nem fognak változást szenvedni.

Egy czél lebegett szemem előtt. Megismer tetni a könyvet és bemutatni azt az ipar, művészet és könyvtári szempontból; s ha csak némileg is sikerült az érdeklődést ily irányban felköltenem, akkor talán mégis hiányt pótoltam.

Budapest, 1893. márczius 3.

A szerző.

BEVEZETÉS.

A nyomda megnyitotta zsilipjeit és a könyvek özöne elárasztotta a világot. A könyv, az emberi szellem közvetítője, annyi *századon* át kiváltságosok osztályosa, egyszerre, mint erek a folyamban, úgy ömlik bele az emberi áradatba, hogy az elődök szellemével megtermékenyítse a jelent, hogy meg-megújuló forrásává váljék a késő utódoknak. Mint a vihar, mely sudarakat tör le és gyökerestől szakasztja ki az erős tölgyet, úgy seper el a nyomda sokszorosított terméke ezeréves szokásokat, előítéleteket és szülőanyja lesz egy új kornak, melynek mi még csak bölcsőjében ringunk, derengését látni véljük, de melynek fényes napjába tekinteni képesek nem vagyunk. Milliók szellemét hozta ez mozgásba s alig négyszáz éves életével oly sikert ért el, mely a legmerészebb feltevéseket is kigunyolja és az ember és természetre való hatásában még beláthatlan következményű.

A könyv, mint az emberi szellem közvetítője, minden kornak kiváló gondozás tárgyát

képezte. Sokkal ismertebb a régiek kegyelete a könyvek iránt, semhogy szükségesnek tartanám e helyen visszatekinteni régen letűnt korokra, az írott könyvek, a fa- és kőtáblák korszakára, melyek az emberi tudásnak bár fokozatos, de mégis csak gyarló terjesztői valának. Célomnak és a mi viszonyainknak inkább vélek megfelelni akkor, ha nem hátra, hanem előre nézek, ha nem foglalkozom régi könyvtárak történetével, hanem azon könyvek és könyvtárak sorsa iránt töreksem felkölteni az érdeklődést, melyeknek őrei mi magunk vagyunk.

A XIX. század a magyarországi közkönyvtárak történetében is forduló pontot képez. Hivatalos statisztikai közlemények alapján Magyarország köz- és magánkönyvtárainak száma 1885-ben 2270, 7.328.198 kötettel, ezek között szerepel 129 nagy könyvtár 3.417.122 kötettel, melyek alapítása e századra esik. Könyvtáraink száma tehát fajunk életképességének és culturalis törekvésének biztos tanujele. Ha azonban könyvtáraink tartalmát tekintem, nem zárkozhatom el annak kijelentésétől, hogy műveltségünk fáklyájának fénye csak a magasabb pontokat világítja meg s nem bír még azon átható erővel, hogy a sötétebb alsóbb részekre is kiterjedjen. Hozzáférhető könyvtáraink legnagyobb része a szorosan vett tudományos művelődés tárházai és csak azok által élvezhetők, kiket a tudományok szeretete lelkesít. Nem kisebb jelentőségű könyvtárainknak

latin jellege. A latin nyelv uralma az európai irodalomban és különösen hosszas küzdelmünk nemzeti nyelvünk ügyében okozta azt, hogy könyvtáraink nagy részét a latin irodalom képezi, ugyannyira, hogy *nemzeti irodalmunk* összes irodalmi szükségleteinknek csak *egyötödét* képezi. Végre másfélezernyi közkönyvtárunk közül csak 14 oly nyilvános könyvtárunk van, mely könnyen hozzáférhető s ezek közül is többnek nincs olvasóterme. Nem csoda tehát, ha könyvtárainkat csak a tanulóifjuság, annak vezetői és egy oly kis lelkes csoport látogatja, mely nemzeti irodalmunknak annyi századon át fenntartója és művelője volt. Könyvtáraink látogatottsága tehát épen nem mondható olyan kedvezőnek, mint azt a könyvtárak számából következtetnünk lehetne, sőt Bécs, Páris, Boston egy könyvtárának évi forgalma jóval nagyobb, mint az összes magyarországi könyvtárak látogatottsága. Pedig a magyar társadalom az irodalom művelése és pártolásában nem áll mögötte a művelt államok hasonló társadalmi osztályának. *Arany János Toldy szerelme* című művének első kiadása néhány nap alatt elfogyott. De épen azért, mert számra nézve kevesen vagyunk, azt hiszem, az egyensúlyt azért érhetnők el, ha a műveltség áldásait szélesebb keretre terjesztenők ki. A fő- és székváros nyilvános, magán- és szakkönyvtáraival a tudománynak gazdag tárházát nyújtja, mégis könyvtárait látogató 10 ezren kívül hol marad fél millió

lakossága? Igaz ugyan, hogy művelt és vagyonos köreink szellemi szükségleteiket nem nyilvános könyvtárak útján szerzik be, de hol van a nagy és kis iparos, a kereskedő világ és népünk azon része, mely súlyos napi munkája után a szellemi üdülés élvezetét találhatná és nyerhetné? Nem időleges felolvasások által lehet a nép szellemi nivóját emelni s ezzel kapcsolatosan anyagi boldogulásának eszközeit gyarapítani, hanem szükséges, hogy úgy a fő- és székvárosban, mint nagyobb és gazdagabb vidéki városainkban a művelődésnek oly állandó góczpontjai legyenek, melyekből a magyar műveltség s ezáltal a nemzeti vagyonosodás bő forrása fakadjon. *Nagy nyilvános népkönyvtárakat* kell felállítani, nem szorosan vett tudományos alapon, hanem az ipar- és kereskedelmi ismereteknek népszerű irodalma által kell és egyedül lehetséges a nemzeti művelődés kereteit kiszélesíteni. A könyvtárak nem ellenségei az íróknak, hanem valamint a napilapok a művelődés fecskéi, úgy ezek is ébresztői és megtermékenyítői a nemzet szellemi erejének.

Igaz ugyan, hogy vannak már ifjúsági, kaszinói és iparos könyvtáraink is; de az ifjúsági könyvtárakat kivéve, az 1885-iki Hivatalos Statisztikai Közlemények kimutatása szerint a többiek szervezete és tartalma az óhajtott célra nem eredményezi. A külföldi, sokszor selejtes szépirodalmi termékeknek a magyar nemzeti irodalom és a hasznosabb gyakorlati ismereteknek rovására való

gyűjtése nagy hiányai e könyvtáraknak. Maga a hasznos és gyakorlati ismereteket képviselő irodalmi ág elhagyatottságát ugyan az olvasó-közönség hiányára szeretjük visszavezetni, ámde ezen ok azonnal megszűnnék, mihelyt ez irodalmi körön kívül álló hatalmas elem az olvasó-közönség keretébe vonatnék. Igen szép példát nyújt e tekintetben az Orsz. Magy. Gazdasági-Egyesület, mely a magyar gazdasági irodalomnak eddig elhagyott mezejét, a gazda körök bevonása és a szakirodalom jutalmazása által rövid idő alatt megtermékenyítette. Európa művelt államaiban már mindenütt vannak városi és községi népkönyvtárak, míg nálunk nem városok-, hanem megyéken mehetünk keresztül anélkül, hogy a muzsák templomaira akadnánk. A különböző könyvtáraknak okkal-móddal való egyesítése, az elzártaknak hozzáférhetősége és a polgári elemnek intensivebb közreműködése mellett bámulatos eredményt érhetnénk el, nemcsak a nép szelidebb erkölcsi állapotának javítása körül, hanem az irodalom, a művelődés és a nemzeti vagyonosodás terén is.

Lesznek bizonyynyal sokan, kik e soraimban a könyvtárak jövő zenéjét látják. De hisz épen ezért választottam e tárgyat bevezetésemhez, hogy eltérjek a könyvtártan íróinak sablonos eljárásától, kik régi, vagy épen leégett könyvtárak történeti leírásával vezetik be az olvasót a könyvtárba. A jövőbe akarok tekinteni, hogy mint könyvtá-

raink rendezésénél, úgy ez irányban is felkeltsem azok figyelmet, kik a nemzeti művelődést szívéből hordják.

Bármily csekély legyen is a kör, melyben rövid működésünk fonala megszakad, minden tehetségünkkel járuljunk hazánk jövőjének biztosításához és nagyságának felépítéséhez. Anyagi és szellemi fegyvereink együttes kitartó működésével biztosítjuk a jelent és — a jövőndőt.

* *

Hazai könyvtáraink állapotából kiindulva, másodszorban azokról akarok megemlékezni, kik könyvtárainknak őrzői és kezelői. A könyvtár, a nemzet szellemi vagyonának letéteményese. Itt gyűjtik össze, tartják fenn és őrzik meg a nemzet szellemi örökségét. Itt van joga, történelme, minden féltett kincse, melyből erőt és példát meríthet a késő nemzedék. Nem szükséges tehát a mult emlékeinek fentartását külön hangsúlyoznom. Ha azonban bármely hivatás mértékét azon kör szerint határozzuk meg, melyben működni feladatunk, akkor a könyvtárnok hivatása és feladata egyike a legmagasztosabbnak. Ebből kifolyólag következik az is, hogy a könyvtárnoki állás betöltése nem lehet közömbös se a könyvtár, se a közönségre nézve. Régebben szokásos volt a könyvtárt oly nyugintézetnek tekinteni, melyben a könyvtárnok kötelességei a könyvek őrizetén kívül másra nem terjedtek. Mióta azonban a

könyvtár fogalma a nemzet szellemi vagyonának megőrzésén kívül még ennek a jelennel való közlésére is kiterjedt, azóta általános felfogás szerint is a könyvtárnokot sok oly tulajdonsággal szeretjük felruházva látni, melyekkel képes legyen kettős feladatát sikerrel megoldani. *A könyvtár e feladatát csak tudományosan képzett tisztviselők alkalmazása által érheti el.*

E felfogás irányára nézve azonban köztem és az általános felfogás között némi véleménykülönbség uralkodik. Időszerűnek tartom tehát, hogy e helyen a sokszor hangoztatott állításokkal szemben, álláspontomat, szemben a közfelfogással, megjelöljem és e kérdéssel részletesebben és behatóban foglalkozzam.

A dolog természetében fekszik, hogy a képtárak tisztviselői a képzőművészet irodalmában, a képek helyes kezelésében és rendezésében teljesen otthonosak legyenek. A régészeti gyűjtemények kezelői a régészetben, a természettárak őrzői a természet országának ismeretében legyenek járatosak. Nem természetes-e tehát az is, ha a könyvtárak őrzői- és kezelőitől a könyvek és könyvtártan ismeretét kívánjuk? Igaz ugyan, hogy a könyvtár az összes tudományok foglalatja s ezért a tudomány bármely ágát művelő is alkalmas a könyvtárak vezetésére. Ámde nézetem szerint e felfogás nem állja meg helyét teljesen és ellenkezik a könyvtárak feladatával. Nem bármely tudomány művelése, hanem egyedül a könyv-

tártan tudományának alapos ismerete adja azon képességet, hogy a könyvtárnok állását kellően, és hivatásának megfelelően és méltóan betöltse. A könyvtártan irodalmának összes művelői kivétel nélkül mind óva intenek azon visszasságtól, mely a könyvtárnokoknak mással, mint könyvtári tudománynyal való foglalkozásából ered. Eltekintve attól, hogy egyrészt a *nem* könyvtári tudománynyal, hanem az irodalom valamely más ágával foglalkozó könyvtári tisztviselő saját használatára lefoglalja az általa művelt irodalmi szakot úgy, hogy könyvtári nyelven szólva, az általa használt könyvekre mintegy reá ül és e műveket mások használati köréből kivonja; de másrészt e szenvedélye miatt ép azon kötelességeit fogja elhanyagolni, melyek végzésére állásánál fogva kötelezve van.

Ezenkívül az irodalom más ágával foglalkozó oly érdemek után számít közelismerésre, melyeket hivatalos teendőinek *rovására* szerzett, azokkal szemben, kik *csak* kötelességeiket teljesítették. Pedig, ha a könyvtárnok hivatalának lélekismertesen akar megfelelni, akkor kell, hogy teljes odaadással töltse be körét és ha nem hisznek szavainak, nézzünk csak körül a külföldi könyvtárakban, nézzük meg azon feldolgozott anyagot, melyet csendes munkásságban a közügy érdekében könyvtári hivatásuknak megfelelő könyvtárnokok végeztek s remélem, hogy a nagyhangu szavak a még hangosabb tettek előtt elfognak némulni. Különben is a könyvtár nem képezi a könyvtár-

nok tulajdonát, ez oly közkincs, melyhez mindenkinek joga van. A könyvtárnok egyik fő és legszebb feladata abban áll, ha e kincset minden oldalról hozzáférhetővé teszi. Ha úgy dolgozza fel a reá bízott anyagot, hogy a legporosabb sarokban levő szellemi kincs is, jól és helyesen készített címtárak által szembeűnjék és felhasználható legyen *nem egy ember, hanem a nemzet alkotó ereje által*. A könyvtárnok akkor felel meg hivatásának, ha *közvetíti* a múltat a jelennel — a jövő számára.

Előre látom a vihart, melyet e nézetem kelteni fog; ha ugyan akad igénytelen soraimnak olvasója. De kimondom, még ha magamra maradnék is; mennyivel bátrabban akkor, midőn tudom, hogy nagynevű könyvtárnokoknak csak gyenge viszhangja vagyok.

Az írás és anyaga.

A hang folyékony mint a tenger hulláma, elhangozva már a múlté és a lélekben csak emléke marad fenn; ingadozva, bizonytalanságban és gondolatárban elmerülve. Hogy a hang továbbra is megmaradjon, akkor annak a hallás köréből a szem körébe kell esnie. Így származik az írás. Ez a kéz nyelve mondja Ibn Abdallah.¹⁾

Mikép jutott az ember az írás birtokába, eziránt a kutatók még biztos eredményre nem jutottak. A zsidók, görögök és rómaiak, történetírásunk e forrásai az írás eredetével épen nem, vagy csak keveset foglalkoztak. Egyedül a kínaiak voltak az őskori népek közül azok, kik írásuk történetére nagyobb figyelmet fordítottak; de adataik csak e században lőnek ismeretesekek. Pedig ott, hol a történetírás forrásai kiapadnak, nagy jelentősége van az írás történetének, visszavezet ez az ős időkbe és feltárja az emberi mivelődés történetét.

¹⁾ Buch der Erfindungen. I. 304. 1.

A szerint a mint ismereteink az írásról bővültek, változtak a nézetek is az írás fejlődéséről.

Még a mult században, sőt e század elején is, egész rendszereket állítottak össze az írás fejlődéséről, mely szerint Ádám a teremtés alkalmával a beszéd és írás ismeretével lőn felruházva. Mások a *rovást* tekintették az írás kezdetének, mint a mely legalkalmasabbnak mutatkozott a vad népek képzelei és eszméinek kifejezésére. Az indus fába metszi szerencsés zsákmányának emlékét. Ennél magasabb foku volt a göb írás vagyis *csomókkal* való jelzés; de nem használtatott mai értelemben mint az emlékező tehetség segédeszköze, hanem uj és közlött eszmék ébresztésére. A csomók egymáshoz való helyzete, a mellékszálak összeköttetései a főszállal mindegyik más és más értelmet fejezett ki. Az írás e neme Chinában és Amerikában volt otthonos. A gondolatközlés e neme azonban sokkal korlátozottabb és kényelmetlenebb volt, semhogy az emberi szellem fejlődését előidézhette volna. Az írás csak akkor birt fejlődő képességgel, midőn ezzel a tárgyak külső alakját is jelezte. Ez volt a képirás, midőn az írásjel a személy, tárgy és események közt fogalmi viszonyt fejezett ki. A képirásból fejlődött a fogalomírás. Sokkal nehezebb volt a képirás segélyével elvont fogalmakat jelezni, p. o. a chinaiak a fehér színt kancsal szemmel jelezték, mert a kancsal szemből csak a szem fehére látható. A képirásból fejlődött az egyiptusi írás,

mely hieroglyph név alatt ismeretes, melyből a betűírás fejlődött olyformán, hogy valamely tárgy megjelölésére használt hieroglyph első betűje a tárgy megjelölésére használtatott; p. o. a kéz, ó-kopt nyelven *tot*, e szó első betűje a *t*, a kéz jelzésére használtatott, a hiányzó hangzók betoldása az olvasónak lévén feladata, természetes, hogy a hieroglyph írás csak nagy nehézséggel oldható meg. Így származott az egyiptusi írásból a phönici, mely a különböző nyelvekhez alkalmazva, a világ történelmi fontosságu betűírásnak vetette meg alapját. Jellemző a phönici írásra, hogy terjeszkedésében keletfelé, eredeti jellegét megtartotta, t. i. a szavak jellegét a mássalhangzók képezték, a magánhangzókat vesszők, pontok vagy más jelekkel fejezték ki. Ellenben, midőn nyugot felé terjeszkedik, akkor a magánhangzókat is határozott jellegű betűk által fejezi ki.

A phönici írásnak ezen átalakítását a görögöknek köszönhetjük, kikhez a monda szerint Cadmos hozta, kik a kiejtéssel együtt a betűk alakját is megváltoztatták. Így lett a semi *aleph*-ből *alpha*, a *bet*-ből *béta* stb. A mennyiben pedig egyes betűik hiányoztak, ezeket átvették. Mint sémi népek általában, úgy a görögök is kezdetben jobbról balra írtak, de Herodot idejében már balról jobbra.

Görögország volt az európai műveltségnek bölcsője, Európa összes népei tőle vették betűiket. A szomszédos rómaiak voltak az elsők, de mert

a latin nyelv sokkal keményebb hangzásu, azért egyes betüket átalakítottak. A nyelv olvasztó ereje a betük eredeti jellegét is sokszorosán átváltoztatta. Így fejlődött a germánoknál a *Run* írás.¹⁾ A run és görög betűkből származott a góth írás, melynek Ulfilás góth püspök volt megalapítója és híressé vált bibliai fordításában érvényesítette. Cyrill a szlávok részére készített új abc, melynek, hasonlóan az előbbihez, a görög betűk szolgáltak alapul.

Az írás-fejlődés történetében különös értékkel bír reánk a *hun-székely* írás, melynek kétségtelen hitelű emlékei maradtak fenn a *csik-szent-mihályi* egyházon, de melynek másolata nem maradt fenn számunkra; a *csik-szent-miklósi*, mely 1749-ben fedeztetett fel, elpusztult ugyan, de másolata fenmaradt és az *enlakai* unitárius egyházon, melyet „*csak az egy Isten. Deut. VI.*“ Orbán Balázs báró fedezett fel 1864-ben. Ez írás eredete Európába költözésünket megelőző korra s fajunk ősi éjszak-nyugoti ázsiai hönába helyezendő.²⁾

A nyelvészeti irodalom fejlődése és századunknak az ásatások által nyert nagy számú felfedezései az írás fejlődéséről nyert eddigi ismereteinket alig remélt módon és irányban gazdagítá. *Mabillon* és *Montfaucon* a sz. Benedek rendnek

¹⁾ Titkos írás.

²⁾ Szabó K. A régi hun-székely írásról Bpesti Szemle. 1866.

híres férfiai voltak azok, kik a 17. században megvetették a latin és görög palaeographia alapját. Őket követte e század elején Kopp Ulrik¹⁾ az összehasonlító írás történetével. Humboldt Sándor a mexikói hieroglyph iránt keltette fel az érdeklődést. Champollion az egyiptusi hieroglyph magyarázója és végre Layard²⁾ Ninive ásatásával az assyr-babiloni ékirást fedezte fel.

Ekkép vált lehetővé *Auernek* a bécsi udvari nyomda igazgatójának hatszáznál több nyelven és nyelvjárásban a miatyánkat,³⁾ és *Typenschau des gesammten Erdkreises* 1845. című művében pedig 266 nyelven és írásban a népek különböző írásait egybeállítania.

A felfedezések egész sora és a tudományos kutatások az írás fejlődésének ismeretét nagyban előmozdították és az írás egységének eredetét valószínűvé teszik ugyan, de az idő, melyben ezt megállapíthatjuk még a messze távolban van. Az írás eredetének kutatásánál első sorban figyelemmel kell lennünk az egyes népek írási elemeire, és az elemek összehasonlításából kell az írás eredeti jellegére következtetnünk. Biztosan csak akkor állapíthatnók meg az írás eredetét, ha tisztában lennénk az emberi mivelődés történetével, ha ismernők az őskori népek vallási

1) *Bilder und Schriften der Vorzeit.* Mannheim, 1819—21.

2) *The Monument of Niniveh.* Londres, 1853.

3) *A. Auer. Sprachhalle des Vater-Unser.* Wien.

rendszereit. De ha ismerjük is az ind-, chinai és amerikai népek történetét, melyek önállólag fejlődtek és ismernők azon műveltséget, mely Ázsiából hatolt Görögországba, majd innen Rómába és innen a german népekre, mégis ez az emberiség annyi ezer éves történetének csak csekély részét képezi, a minthogy a phöniciiai-görög-római betű írás is csak csekély részét képezi az írás történetének.

Az írás történeti fejlődésének megítélésénél nem hagyhatom említés nélkül Faulmann, *Illustrirte Geschichte der Schrift*. Leipzig, 1880. című munkáját, mely felfogásában egész új irányt követ. Ő az írásnemek eredetét azok forrásáig törekszik visszavezetni, figyelembe véve a népek vallását, szokásait a rég elmúlt időben, és az összehasonlító nyelvészet, a geologia és anthropologia segélyével óhajt némi világot deríteni ez érdekes és fontos közművelődési tényre.

Szerinte a köznépnél kenyérszegés alkalmával ma is szokásos kereszt alkalmazása, nem a kereszt symboluma, hanem azon jel, melyet a matematikában mint sokszorozó jelet használunk (X).

A kenyér mai alakjának felső közepe a reá alkalmazott ponttal együtt a hast ábrázolja, a kifli a holdat, a mindenszentek napjára sütni szokott fonott kalács a női hajfonatát, szóval összes süteményeink mai alakjukban is hieroglyph-formák, és jelképei azon áldozatnak, melyet emberelődeink

egykor az emberi áldozatok helyettesítésére használtak. A kardbojt, mondja tovább, nem azonos-e az egyptomi katonának a halál elleni védelmül szolgáló jellel. A rómaiaktól átvett francia sasok nem a napistent *Horus*-t jelentik-e, mely az egyptusiakat győzelemre vezette? Az írást nem ismerők által használt és a névalírást helyettesítő keresztben $+$ nem a *Run* \top szavat látjuk-e, mely *nevet* jelent? Hát a betők nem jelentenének semmit? Kétségtelen, hogy az írásjeleknek is volt jelentőségük. A jelek megmaradtak, az eszme örök és él, nemzedékről nemzedékre, habár annak jelentőségét mindig nem ismerjük.

Az írástan a palaeographia körébe tartozik, e helyen tehát csak annyiban fogok kiterjeszkedni, a mennyiben ez a nyomdászat megértésére és ismeretére vezet.

A római birodalom hódításaival és a kereszténység terjedésével a római vagy latin írás foglalta el a tért, annyival is inkább, mert fejlődő képessége és a népek nyelvéhez való alkalmazhatósága sokkal megfelelőbb volt a többi írásnál. Németország lévén hazája a nyomdászatnak, mi természetesebb, mint hogy a nyomda első termékei góth betűkkel lőnek nyomatva; de a nyomdászat elterjedésével különösen Olaszországban, a latin betűk alkalmazása olyan visszahatást gyakorolt a góth betűkre, hogy még Németországban is, hol a góth írás legtovább tartotta fenn magát, a latin betűk lassankint kiszorították. A görög írás Görögország minden államában

más hangzással birt, míg a homeri irodalom egy egységes írást nem létesített. Hasonlóan Olaszország kis államainak is külön írása volt, míg nem a római írás ezt is elnyomta egészen.

Az európai könyvek legnagyobb része latin betűkkel nyomtatva jelenik meg; miért is e rövid keretben csak ezek ismertetésére szorítkozom.

A latin betűknél két jelleget különböztetünk meg, u. m. *literae maiusculae* és *literae minusculae*. Az elsők alatt értjük a nagy betűket, az utóbbiak alatt mint nevök is mutatja a kis betűket. A nagy betük ismét kétfélék: *literae capitales* és *literae unciales*. Az elsők alatt értjük általában az egyenes vonásu nagy betűket: A. H. M. stb., az utóbbiak alatt a kerekded vonásuakat: C. O. S. A kis betük „*minusculae*” hasonlóan kétfélék: vagy rideg egyenes vonásokból állók, *minusculae in specie* máskép *minuta erecta*, vagy kapcsolt betűkből állók, *minuta cursiva* máskép *cursiva in specie*, p. o. „*n*”.¹⁾

A régi írásban a rövidítések egész sorozata fordul elő, itt azonban csak azon rövidítéseket említem fel, melyek nyomtatott és különösen 15-ik századbeli könyvekben fordulnak elő.

Ha valamely szóban, a betű vagy szótag kihagyása jel által van kitüntetve, az írástanban az ily rövidítést szoros értelemben „*abbreviaturá*”-nak, ha a rövidítés jelezve nincs „*sigla*”-nak nevezzük.

¹⁾ Horváth Árpád. Oklevéltani jegyzetek. Bpest, 1883.

A rövidítési jel vagy betű, vagy különös jegy. A rövidítési jel gyanánt használt betű, a jelelt szónak rendszerint kiegészítő részét képezi s e körülmény az olvasást tetemesen megkönnyíti, mint az oly általános jel, mely csak arra figyelmeztet, hogy a szóból valami kimaradt. Azon jelek közül, melyek régi nyomtatványokban leggyakrabban előfordulnak a következők:

1. A betű felett látható vízszintes vonalka az *m* vagy *n* betű kihagyását jelenti, p.: tūc = tunc, ōis = omnis.

2. A kilenczes (9) alaku jegy a betű felett, vagy a szó végén az *us* vagy *os* kihagyását jelenti, a szó elején pedig a többi betűvel egy sorba: *cum*, *cun*, *com*, *con* jelentéssel bír, p.: 9tinet = continet.

3. A négyes alaku jegy 4, a *rum* szótag kihagyását jelenti, p.: suo₄ = suorum.

4. A *p* betű, ha fölötte vonás van \bar{p} , akkor annyit jelent mint *prae*, ha pedig a *p* betűnek szára vonással van áthúzva, (\underline{p}) akkor annyit tesz mint *per*, és végre, ha a *p*-nek kerekvonása (háta) a szárán mintegy át van kanyarítva, (d^p) akkor *pro* jelentéssel bír.¹⁾

A betűkihagyásokból származó rövidítéseket az ugynevezett *siglak* képezik. Ezek kétfélék, ugyanint: *siglae verbales* és *siglae numerales*, a szerint a mint valamely szót vagy számot jelentenek. Sig-

¹⁾ Horváth Árpád. Oklevéltani jegyzetek. (57. l.)

lakat a rómaiak kedvvel használták, például: S. P. Q. R. = Senatus Populusque Romanus. P. P. = Pater Patriae. Ha az illető szónak csak kezdő betűi irattak le, azt *sigla simplex* névvel jelöljük, ha a betűn kívül más betű is előfordúl, ez a *sigla composita*, például: Kal. Jan. = Kalendis Januarii. A betűk megkettőzése a többes számot jelenti, p. o. L. L. = Libri. Coss. = Consules, a felfordított betűk a nőnemet jelentik, p. o. ♀ = Filia.

A *siglae numerales* kétfélek, u. m. *romanae* és *arabicae*, vagyis római és arab számjegyek.

A római számok jelentése a következő: az I—III, a vonalak száma által határoztatik meg, az V, a kéz öt ujjának alakját tünteti fel, a X, annyit jelent mint két összefüggő V, az L, a capitalis alaku C-nek fele 50-et, a C százat, a D ötszázat, az M, ezret jelent. (A rövidítések feloldására lásd: Walther J. L. *Lexicon diplomaticum*. Goettingae, 1747, fol. és Chassant. *Dictionnaire des abreviations latines et françaises*. Paris, 1876.) ¹⁾

A pontozás azon neme, melyet jelenleg is használunk, a 15-ik századdal kezdődik, különösen áll ez, a kérdő, felkiáltó és zárjelekről. Aldus Manutius velenczei nyomdász 1490-ben alkalmazta és tökélytesítette kiadott műveiben és ez képezi alapját a mai pontozási rendszernek is.

¹⁾ Horváth Árpád. Oklevéltani jegyzetek. (58—63 l.)

*

Az emberi cselekvés iránya szellemi és anyagi téren nyilatkozik. Az elsőnek eszköze a papír. A papír fehér lapjain tűnnek elő az emberi szellem alkotásai látható és maradandó alakban. Papír nélkül még a könyvnyomtatás fontossága is csak korlátolt hatásu volna. A papír a legkönnyebb táviró eszköz, melynek segélyével az emberiség közlekedik. Az eszmét, a fölfedezéseket ezen át közvetíti. Az írás anyaga alatt azonban nemcsak a papír különböző változatait értjük, hozzájárult ehhez a természet mind a három országa. A legrégibb korban az íráshoz oly anyagot választottak, mely szilárdsága által maradandóságot ígért. Ma épen ellenkezőleg a leggyengébb anyagot választjuk, de maradandóságát a sokszorosítás, a példányok sokasága biztosítja. Az assyr birodalom romjai és az egyiptusi hieroglyphok a köre alkalmazott írást mutatják. Mózes a tiz parancsolatot két kőtáblára írva adja elé. A történelmi nevezetességű ostrakismus, az Athenben szokásos cserépírás emlékét hagyta fenn számunkra, de nem tőlük, hanem az egyptomiaktól maradtak reánk görök és kopt írásjegyekkel. A követ az ólom, ezt a fatábla használata váltotta fel, mely ha fehér festékkel lön bevonva, a rómaiaknál „*album*“-nak neveztetett. Közöséges használatra viaszszal lön bevonva, melyre vasvesszővel (*stylus*) vésték a betűket és a viasz megpuhítása után tűzön, ismét új írásra lön alkalmassá. Egy ilyen tökéletesen

helyreállított lap, „tabula rasa“ elnevezést nyert, mely átvitt értelemben mai nap is használtatik. Ugy a görög *biblos* mint a latin *liber*-nek eredetileg, *hám* külbőr volt az értelme és csak az írásra való alkalmazás által nyert *könyv* értelmet, mely bibliotheca, könyvtár név alatt az összes nyelvekbe átvitetett. Indiában és a forró égöv tartományai-ban, a pálma növény leveleiben nyújtja az alkalmas író anyagot, melynek használatát a papir mind e mai napig teljesen elnyomni nem bírta. Az ilyen pálma levél hasonlít a mi zsindelünkhöz, a bevésett írás rajta tisztán olvasható, a levelek zsinórral füzetnek össze s ekkép mint a könyv könnyen lapozható.

Indiában az angol kormány a benszülottek részére ily pálma levelekre íratja rendeleteit, és postáin elfogadják a pálma levelet. Ámbár a pálma-levél papir alakú anyagot nyújt, és hihetetlen határig finomítható, mégis már az ó-korban érezte az ember egy tökéletesebb anyag szükségét. E szükség érzete szülte a pergamentet és az egyiptusi papyrust. A papyrusból készült író-anyag készítési módja Plinius¹⁾ szerint igen egyszerű volt. A papyrus növény (*Papyrus antiquus*) a Nil folyam felső részén és Afrika belsejében tenyészik. Használat előtt meghámozták, nilusi vízbe áztat-ták, préselték, szárították és végre kiegyenesítet-ték. A külső hámot ruházatra is használták. A

¹⁾ Plinius. Hist. Nat. XIII. 11–13.

papyrusnak, fenmaradt kéziratok tanúsága szerint csupán egyik oldalát használták fel az írásra. A egyiptusi papyrus azonban nem volt képes a szükségletet kielégíteni, megszerzését pedig igen megnehezítette azon körülmény, hogy elárusítása egyedáruságot nyert. Ezen körülmény az emberek figyelmét egy más író-anyag keresésére fordította, melynek eredménye az állat bőrből készített *pergament* volt, mely nevét hasonnevű várostól nyerte, hol Kr. e. körülbelül 300 évvel lényegesen megjavították. Miután a pergament szilárdabb anyagból készült mint a papyrus, ennélfogva használata általánosabb lön s egész a 17-ik századig fentartotta magát, sőt kivételes esetekben rendkívüli czélokra még ma is használtatik. A legfinomabb pergament báránybőrből készül. Természetes színe fehér, de bíbor vörösre is festették, sőt előfordul fekete pergament is. Mindkettőre arany és ezüstös betűkkel irtak. Így Ulfilas bibliája vörös pergamentre van írva, hasonlóan a „genesis“ töredéke is, mely utóbbi Galeazzo Sforza Mária és leánya Mária Bianca számára fekete pergamentből készített imádságos könyvvel együtt Bécsben őriztetik.

A papyrus uralma túlélte a római birodalom bukását s csak a 11-ik században lön leszorítva a pamut- vagy gyapjuból készült papir által, melyet az arabok hoztak be a 11-ik században Spanyolországba. Ezen papir szülőanyja lett a kenderből készült papirnak, melyet hazánkban a 14-ik században már ismertek és használtak, bár nem

annyira mint a kutyabőrre való írást, mely egész a 16-ik századig nagyobb keletnek örvendett.

Az írásra használt folyadék régente is fekete volt. A veres színűt csak fejedelmek használták aláírásra, később a törvények fejezeteit, sőt a könyvek czimét és egyes fejezeteit is ezzel írták. Innen nyeri eredetét a „rubrica“ elnevezés. Valamint különböző volt az anyag, melyekre a régiek írtak, épen úgy az anyag változtatásával módosulnia kellett az író eszköznek is. A vasból készült íróvesszőtől (stylus) egész a nádig, innen a nyugoti népeknél szokásos szárnyas tollig (penna) és végre a réz- és arany-tollig, mind a fokozatos fejlődés és az emberi leleményesség jelei.

Ezred évekkel ezelőtt, a homályos őskorban mily erővel kellett az emberi szellemek megnyilatkoznia, hogy mostani ismereteink elemei az írás az utódok tulajdonává válhatott. Az írás fejlődésének e fonala azonban korántsem szakadt meg, fejlődik ez ma is, a gyorsírás és phonograph az újabb idő e találmánya által.

A hang és beszéd gyorsaságának e követői és utánzói sebes léptekkel haladnak előre és már a közel jövő is oly fejlődést hord méhében, melyet az adott jelekből sejteni igen, de előre látni alig lehetséges.

Mabillon, J. De re diplomatica VI. Lutetiae Parisiorum. 1681.

Montfaucon, B. Palaeographia graeca. Parisiis, 1708.

Gatterer, J. Chr. Elementa diplomaticae universalis.
Göttingae, 1765.

Schönemann, C. Versuch eines vollständigen Systems
der allgemeinen Diplomatik. I. II. Hamburg, 1801.

Schwartner, M. Bevezetés a diplomatikába. I—III.
Pest, 1821.

Silvestre, J. B. Universal Palaeographie. In two vo-
lumes. London, 1849.

Wattenbach, J. Das Schriftwesen im Mittelalter. Leip-
zig, 1871.

Faulmann, K. Illustrierte Geschichte der Schrift. Wien,
1880.

Horváth Á. Oklevéltani jegyzetek. Budapest, 1886.

Kirchhof, A. Das gothische Runenalphabet. Berlin,
1854.

Helferich, A. Ueber die Entstehung der Schriftsprache.
Frankfurt a. M. 1868.

Grimm, N. Ueber deutsche Runen. Göttingen, 1821.

Hezel, W. Paleographische Fragmente über die Schrift
der Hebräer und Griechen. Berlin, 1816.

Die Buchschriften des Mittelalters. Wien, 1852.

Broglie, E. Mabillon et la société de Saint-Germain.
Paris, 1888.

Ballhorn, Fr. Alphabete orientalischer und occiden-
talischer Sprachen zum Gebrauch für Schrift-
setzer Leipzig, 1856.

Hug, J. L. Die Erfindung der Buchstabenschrift
Ulm, 1801.

Wehrs, G. Vom Papier. Halle, 1789.

A nyomdászat bölcsője.

Az ember, a nyelv-, írás- és nyomdászattal a gondolatközlés e legtökéletesebb eszközeivel emelkedett azon magas fokra, hogy a természet erőit szolgálatába hajtva, a tudomány és művészet mesterévé válhatott. Mindezt azonban csak társadalmi uton az erők együttes működése által érhetette el; mert a tudománynak, hogy magas fokra emelkedhessék széles alapokra van szüksége, nehogy a természet törvénye szerint a nagyobb műveletlen rész, a kisebbet magához vonja le.

A társadalom erkölcsi erejét tehát a tudomány és művészet képezi, ez tanít meg arra, hogy magasabb javai is vannak az embernek, melyért érdemes és nemes, vért és életet áldozni.

A könyvnyomtatás feltalálása, a gyorssajtó a tudományok népszerűsítését idézte elő és a tudomány kincseit kivéve egyesek kezéből, azt a népek összességének nyújtotta át. A tudomány művelői ezentúl nincsenek kizárólagosan palotákban vagy a zárda szerény falai között, hanem a népek összességében vannak, erre támaszkodik a tudomány, halad előre lankadatlan erővel és fel az eszményi régiókba.

Az írásnak mechanikai alapon való sokszorosítása már régi keletű. A babyloniak kövekre nyomtak. Nevek nyomására pecsétet használtak. A chinaiak a betűket kezdetben kőbe, később

fába vésték, festékekkel bevonták, hogy műveiket eképen sokszorosíthassák. Megkísérlették állítólag a mozgatható betűkkel való nyomást is, mégis visszatértek az eredeti fanyomáshoz.¹⁾ A római-aknál is voltak táblácskák tetszés szerint össze-állítható betűkkel, melyet a gyermekek olvasási gyakorlatul használtak. Amint látható, nagyon közel állott már az ember a mai nyomda eszméjéhez, de egyrésről a technikai tudományok fejletlensége és az ókori ember sajátos felfogása és világnézlete beérte a szó és fegyver hatalmával. Végre is azt látjuk, hogy az ó-kor politikai és irodalmi életszükségleteit az írás kielégítette. Midőn pedig a polgári erények hanyatlásával előbb a görög s utána a római birodalom elbukik és déleurlópa virágzó államait a népvándorlók nyers tömegei elpusztítják, ekkor az általános műveletlenség a szellemi élet szükségleteit nem ismerve, azt nem is kutatta. Csak a 11-ik században kezd ismét új élet derengeni, midőn a kereszteshadak a kelet felismerését és kereskedelmi összeköttetéseit szereztek meg a nyugot számára.

Valószínű, hogy az ebből származó általános jóléttel ébredt fel a tudomány és művészet szeretete is, létrehozva a fametszetet, mely a könyvnyomtatást megelőzte.

Sokan a nyomdászati első jeleit a kártyakészítőknél keresik, kik a mostani tarokk alakú

¹⁾ Breikopf, J. G. Exemplum typographiae Sinicae. Lipsiae, 1789.

kártyákat fába metszették, festékekkel bekenték és nedves papírra nyomták. De mint az előadottakból látjuk, a metszet eszméje az ókorba vezethető vissza és csak szent képek és kártyákra való alkalmazása újabb keletű. A képek alá nyomták a szentek neveit, később egész jelmondatokat és végre a képek elhagyásával egész lapokat nyomtak. A legrégibb fametszet, mely évszámmal van megjelölve, szent Kristófot ábrázolja 1423-ból.¹⁾ A fametsző mesterség, illetve művészetének ily irányu fejlődése mellett nem csodálkozhatunk azon, ha ily formán kisebb könyveket is nyomtak, leginkább pedig olvasókönyveket és nyelvtanokat.

Ez időből származik az egész középkorban legelterjedtebb és legismertebb Aelius Donatus-féle *gramatica*, mely elnevezést ez időben használatban lévő más nyelvtanokra is átvitték és közkézen *Donata* néven forogtak.

Ezek a papír egyik oldalára nyomott lapok és könyvek, melyeket irodalmi néven „*block*” könyveknek nevezünk, voltak közvetlen előfutárai a nyomdának, melyhez most már nem hiányzott más, csak a betűk szétszedése. Mielőtt azonban ezen eszme megszülemlésének ecseteléséhez fognék, szükségesnek és minden könyvtárnokra nézve fontosnak tartom, néhány ily könyvnek ismertetését.

A fametszet e korszakából kevés emlék ma-

¹⁾ Raumer. Historisches Taschenbuch. VIII. Jahrg.

radt fenn számunkra és különösen ritkák az ily nyomással készült könyvek. A fennmaradt művek közül nevezetesek a „*Biblia pauperum*“ szegények bibliája vagy szerzetes biblia, mert a szerzetesek, kik ezt a bibliát használták „pauperes christi“-nek nevezték magokat. Valószínűleg ez volt az első könyv, mely fatábla nyomással készült. A munka az új szövetség történetéből vett képekkel van díszítve. Jézus életét és szenvedéseit tünteti elénk, vonatkozással az ószövetségre, latin vagy német szöveggel, néha a nélkül jelenik meg. Mint már említettem, a papirnak csak egyik oldala van felhasználva. Számos kiadásban jelent meg, kis ívrét alakban. Leveleinek száma, a kiadások szerint 17, 22, 26, 38, 40, 50. Eddig csak hat példány ismeretes.

A „*speculum humanae salvationis*“ (*Heilspiegel*), az előbbi mű folytatásának tekintendő, kis ívrét alak 63 levéllel. Mindkettőnek ára 500 és 2000 forint között ingadozik. Eddigelé négyféle kiadása ismeretes, két latin, és két holland szöveggel, ugyanazon ábrákkal. A holland kiadás csak 62 levélből áll, a szöveg a papir egyik oldalára van nyomtatva.

A „*Historia, seu providentia B. Virginis Mariae ex Cantico canticorum*“, három kiadásban jelent meg. Legrégibb a németalföldi szövegű 16 fametszettel és latin szöveggel.

„*Der Entkrist*“, fametszettel és közép német szöveggel. Első oldala tiszta hátlapja 32-soros és

igy kezdődik: *Hie hebt sich ann von dem entkrist* genommen und getrogen aus / vil püchern weg ud von wem es gesporrn sollt werden. (A dresdai kir. könyvtárban.)

„*Historia sancti Johannis evangelistae eiusque visiones apocalypticæ*“. Sz. János látásait tünteti elő, a visio szövegével.

„*Ars memorandi notabilis per figuras Evangelistarum*“. A szentírás betanulására szánt könyv, az alakok melletti számok a szentírás fejezeteit jelölik, az állatok, illetve azok jelvénye az evangelistát, p. o. a sas Szent János evangelistát jelképezi.

Az „*ars moriendi*“ szerzője Krakói Mátyás. A szöveg a kép ellenkező oldalán található.

Liber Regum seu Vita Davidis, áll 20 ivrétü levélből, signaturája A—R. A szöveg így kezdődik: „lib' regum“. (A bécsi udv. könyvtárban van, egy eredeti példány hasonmása pedig, mely 1892-ben Lipcsében jelent meg, meg van az egyetemi könyvtárban is.)

„*Die Kunst Ciromantia*“ Hartlieb Jánostól, kis 8-rétalaku, 24 mindkét oldalra nyomott levélből áll.

„*Legende vom h. Meinrad*“, 48 levélből áll, alakja 8-rét.

Symbolum Apostolicum, áll 7, 4-rétü levélből, 12 fametszetü képpel diszítve, más szövege nincs, mint néhány sor a képek alatt.

Beichtspiegel vagy *Confessionale*. 8 levélből áll. 4-rétü.

„*Doten Dantz mit figuren, clage und antwort schon von allen staten der welt*“. A halál jelképezése. A fehér lepelbe burkolt emberi váz, tánczolva kíséri az embert a sirba. (A heidelbergi könyvtárban van egy szép teljes példány, a müncheni udvari könyvtárban pedig kézirati szöveggel.) Kis ivrétű alak 27 képpel.

„*Die Fabel vom kranken Löwen*.“ 12 ivrétű levélből áll, 9 fametszettel.

„*Das geist- und weltliche Rom*“ német zarándokok használatára, 92 levélből áll, mindkét oldalára nyomva.

„*Zeitglöcklein*“ 16 levélből áll, kis 8-rét, a képek alatt magyarázó szöveggel.

Die „Auslegung des Vaterunsers“. *Exercitium super Paternoster*. 10 egyoldalra nyomott levélből áll.

Die „Zehn Bott für die ungelernte leut.“ 10 csak egyoldalra nyomott levélből áll, a tíz parancsolat képletileg kifejezve. A restség számmal jelképezve. (A heidelbergi egyetemi könyvtárban.)

„*Die sieben Todsünden*.“ 8 levélből áll, kis 8-rét alakban. A hét halálos bünt tárgyaja.

Der „Kalender des Johannes de Gamundia.“ Gamundia János által készített és több levélből álló naptár, melyet ő 1439-ben irt és későbbben fametszetű táblára nyomatott. Mint ez a középkorban szokásos volt, szerző születési helyéről nevezte el magát. Ez a legrégibb ismert Ephe-

merides, azelőtt a Künsperg vagy Königsbergi (Regiomontanus) 1474-ből tartatott legrégibbnek.¹⁾

Magister Johann von Kunsperk (Königsberg) vagy Johannes Regiomontanus: *Deutscher Kalender*. (A dresdai királyi könyvtárban és 2 példány Münchenben őriztetik.) Kis 4-rét alaku, 35—37 sorral.

Historia Sanctae Crucis. (Lipszében Weigel könyvtárusnál.) (Csonka.)

Passio D. N. Jesu Christi, 17 fametszettel. Krisztus életét és szenvedését tárgyalja. (Egyetlen példány a heidelbergi egyetemi könyvtárban.)

Die „*Zehn Gebote in Reimen*“ nagy ivrét alaku, egyetlen lapból áll a tiz parancsolat táblája a háttérben Mózessel. (A dresdai rézmetszet gyűjteménytárában.) ²⁾

A fametszettől a szétválasztható és mozgatható betűkig már csak egy lépés hiányzott. Ezt a lépést is meg kellett tenni. A nyomást mozgatható betűkkel sajtó segítségével eszközölni, e művészetet még fel kellett találni.

Mint hajdan 7 város vallotta Homert születtének, akkép küzdött a legujabb korig Olaszország, Hollandia és Németország a nyomda feltalálásának dicsőségeért.

A küzdelem szívós és kitartó volt, de végre

¹⁾ Zachs monatlicher Correspondenz. Gotha, 1808. 18. Bd. (583—593. l.) és Grotefend, 1809. 19. Bd. (284—292. l.)

²⁾ *Falkenstein*. Geschichte der Buchdruckerkunst. Leipzig, 1840.

is bebizonyosodott, hogy a nyomda feltalálásának bölcsője a Rajna melletti *Mainz* és feltalálója *Gutenberg János* (szül. 1397, † 1468).

Gensfleisch, régi nemesi családból származott és nevét anyjának családi házától kölcsönözte. Viszontagságos életéről csak hézagos adatokkal rendelkezünk; de annyit mégis tudunk, hogy teljes életében akadályokkal, nehézséggel, szükség-gel, polgártársainak hálátlansága és hűtlenségével kellett megküzdenie. Hogy ennyi csapás és üldözés daczára mindvégig kitartó volt, ez a hálás utókor csodálatát szerezte meg számára. Azon körülmény, hogy művének tökéletesítése közben tartózkodási helyét gyakran változtatja, hogy 1420-ban Mainzból Eltville-be költözik, 1436-ban pedig Strassburgban találjuk, adja meg a kulcsot azon vitához, melyben Strassburg a nyomda feltalálásának dicsőségét magának tulajdonítja. De 1444-ben ismét Mainzban látjuk, hol is 1450-ben a gazdag mainzi polgárral *Fust*, vagy *Faust*-tal szövetkezik, ki Gutenberg nyomdájának beszerzéséhez a szükséges költséget előlegezi. E szövetkezetbe lép később a gernsheimi *Schöffler Péter* is, ki ügyes és jártas lévén az ötvös mesterségben, az új találmány javítása körül nem csekély érdemet szerzett. Neki köszönhető a betüöntésnek ma is divó módja, és ugyancsak a nyomdafesték készítésén is sokat javított. Midőn Schöffler, ki időközben Fustnak veje lőn, a találmány sikerének előmozdításán fáradozik, és be lőn avatva a

titokba is, akkor a nyomdászat első nagyobb termékéből a *bibliából* még csak 12 ív volt kiszedve. Fust belátva e nagy hasznót, mely ebből a szövethozásra hárul, hogy az egész hasznót magának megszerezze, vejével Schöfferral egyetértve, felmondta a Gutenbergnek előlegezett 1600 forintot, hogy a szövethozásból kilépésre kényszerítse. A mainzi bíróság Fust követelésének jogosultságát elismerte, és a rögtöni visszafizetés kötelezettségét, a köztük megállapított szerződés értelmében kimondotta. Miután pedig Gutenberg az üzletbe fektetett összeg visszafizetésére képtelen volt, ezek a nyomdát összes felszerelésével, a készülőkben lévő bibliával együtt lefoglalták. Így esett Gutenberg becsületessége Fust álnokságának és lelketlenségének áldozatul. A már hajlott koru férfi, ki életét és vagyonát e találmányának szentelte, az emberi hűtlenség és megcsalattatás által mindenéből megfosztva, most elhagyottan állott. Nélküle jelent meg az első biblia, latin nyelven¹⁾ hely, idő és nyomdász megnevezése nélkül két ívrétű kötetben 641 levéllel. Az I. kötet 324, a II. kötet 317 levél, kettős hasábon custos, signatura és initiálék nélkül. A müncheni és bécsi példány a rubrikákkal együtt 645 levélből áll. E biblia kétféle kiadásban jelent meg, az egyik pergament, a másik papírra nyomva. A pergament kiadásban az initiálék élénk színekkel

¹⁾ Biblia latina vulgata.

aranyozva, a papir kiadásnál vörös szín kékkel keverve. Az első kilencz levél 40 soros, a tizedik 41, a többi 42 soros, innen 42 soros bibliának is neveztetik. A betűk kisebb missale típusok, és egyformaságuk után ítélve, öntve voltak. Miután pedig lényegesen különböznek a Schöffler által javított betűktől, ez okból határozottan állíthatjuk, hogy Schöfflernek a szövetkezetbe történt lépése előtt lettek öntve. E műből 6 pergament és 9 papírra nyomott példány ismeretes. Pergamentre nyomott példány látható a párisi, berlini és dresdai királyi könyvtárakban, ezenkívül Rómában, Londonban és magánosoknál. Papírra nyomott példányt birnak a párisi kir. és Mazzarin könyvtár, a bécsi cs. és kir., a müncheni kir., a Majna melletti Frankfurt városi, a lipcei kir. és a trieri városi könyvtár.

Gutenberg e csapás alatt meg nem törve, új forrást keresett találmányának folytatására. Megis találta ezt Humery, gazdag mainzi polgárban, ki őt egy új nyomda felállításában anyagilag támogatta. Őt év kellett hozzá, míg új nagyobb munkája megjelenhetett. Czime: *Joannis de Janua „summa quae vocatur Catholicon“*. Nagy folio alak, félgothikus betűkkel, signatura, custos és lapszám nélkül, kettős hasábon, 66 sorral, 347 levéllel. A nyomdászatot dicsőítő s a feltaláló emelkedett hangulatát visszatükröző zársorok a nyomdász nevét nem említik ugyan, de a hely és évszámról világosan tanuskodnak. (1460.)

A nyomtatás lángelméjű feltalálója azonban nem igen lehetett megelégedve nyomdája üzleti eredményeivel, mert 1465-ben nassaui Adolf választó fejedelem udvari szolgálatába állott, hol 1467-ben elhalálozott.

Szobra Mainzban a róla nevezett téren lőn felállítva 1837-ben.

Fust és Schöffer elválva Gutenbergtől és bőven rendelkezve mindazon anyagi eszközökkel, melyek segélyével a nyomda jövedelmező forrássá válhatott, 1457-ben kiadták „*Psalterium*“ című művet, melynek technikai kivitele az utókor elismerését nyerte meg számukra. Szép, pergamentre nyomott ivrét alaku könyv. Czime, mint az ősnymtatványoknak általában, nincs, a szöveg az első levélen így kezdődik: „*Beatus vir, qui non abiit in consilio impiorum et in cathedra pestilentiae non stetit.*“ Kétféle missale betűkkel van nyomva, az egész mű 306 veres és kék iniciáléval van díszítve. Csak 6 példány ismeretes. Megjegyzem még, hogy az egyes példányok lapszámai különbözők, egyik 136, másik 143 és a többi 175 levélből áll. Valószínű a megrendelő kívánságához mértén több vagy kevesebb énekkel jelent meg. Minden példány végén látható a vörös betűkkel nyomott 7 soros colophon, mely így kezdődik: *Pns spalmorum* (így) *codex* és végződik: *Anno domini Millessimo CCCCLVII. In vigilia Assumcionis.* 1817-ben egy csonka példány a párisi kir. könyvtár részére 12 ezer frankért vásárol.

tatott meg. A másik példányt a darmstadti nagy hercegi könyvtár birja, egy csonka példánya van a dresdai kir. könyvtárnak, a negyedik példány lord Spenceré, az ötödik a windsori kir. könyvtár tulajdona. Egyik legszebb példány a bécsi udvari könyvtárban őriztetik.

A második kiadás hasonlít az elsőhöz, csak nagyobb alaku, 1459-ben jelent meg. Colophonjában a „spalmorum“ nyomdahiba ki van javítva. Ugyanezen évben jelent meg tőlük „*Guillelmi Durandi Rationale divinorum officiorum*” című mű, mely az egyházi szertartásokat írja le. 160 levél, 63 sor, 2 hasáb, körülbelül 50 példány ismeretes, melyek közül a párisi, római és bécsi könyvtár bir egyet-egyet. 1460-ban megjelenik: „*Constitutiones Clementis V. papae cum apparatu Ioannis Andreae*”. 51 levél kettős hasábbal, a betűk jellege római és góth keverék. Gutenberg Catholiconjára mintegy válaszul megjelenik 1462-ben „*Biblia sacra latina vulgatae editionis et translatione et cum praefatione S. Hieronimi*”. Nagy folio alakban, pergament és papíron, 242 levél, 2 kötetben, melynek egy szép papírra nyomott példánya a gyöngyösi sz. Ferencz-rendiek könyvtárában őriztetik.

E közben az új találmány, mely hatásában egy egész világot volt hivatva átalakítani, csak lassan terjedt szét, sőt mondhatni valódi ellen-szenvvel találkozott a könyvmásolóknál, kik a nyomdászat által állásukat és keresetüket veszítették. Innen van az, hogy egyes városokban, me-

lyekben kézirat kereskedés virágzott, a nyomdászat nem birt meghonosulni. Nemcsak azért, mert a hártýára festett codexek a kor izlésének jobban megfeleltek, kiállításuk sokkal csinosabb volt az egyszerű és rideg nyomásnál, de másrésről a lassúság miatt is, melylyel a nyomda kezdetben technikai akadályok miatt küzdött úgy annyira, hogy a versenyt a leirók gyorsaságával szemben kiállani sem birta. Maga Mátyás király, uralkodása végső éveiben, midőn a nyomda már tul volt a kezdet nehézségein, még mindig kéziratokat vásárol és rendel meg és nem szenved kétséget, hogy a Corvinák a legszebb nyomtatványokkal kiállják a versenyt. A nyomdászat elterjedésének akadályait végre egy váratlan körülmény törte meg, nevezetesen azon villongás, mely Isenburg érseke és nassaui Adolf között ütött ki, és melynek Mainz városával együtt Fust és Schöffler nyomdája is áldozatul esett, mert a segédek szétszórva magukkal vitték a nyomdászat titkát s ezzel együtt a nyomdászat gyors elterjedésének okozói lönek. Ez utolsó periodussal majdnem egyidejűleg lép fel *Zainer* Augsburgban, *Mentel* János és *Eggstein* Henrik Strassburgban, Kölnben *Zell* Ulrik, Romában *Hahn* Ulrik, *Speyer* János Velenczében, Nápolyban *Russinger* vagy *Riesinger*. Általában a 15-ik század második felében a új művészet mindenütt tért hódít.

Habár a feltalálás dicsősége a németeké, mégis Olaszország az, hol az új találmány nem-

csak nagyobb és gyorsabb elterjedésnek örvend, de a tökély magasabb fokára is emelkedik, mint bölcsőjében Németországban.

*

Magyarország, mely a tudomány kedvelő Mátyás király alatt, szoros összeköttetésben állott az olasz tudósok és művészekkel, a nyomda meghonosításával is több európai nagy várost előzött meg, köztük Bécs és Krakkót. Geréb László budai prépost és alkanczellár 1472-ben Hess Andrást Velenczéből Budára hívta, és általa az első hazai nyomdát állíttatta fel. Az egyetlen nagyobb mű, mely e nyomdából kikerült a *Chronicon Budense* név alatt ismert *Chronica Hungarorum* című 1473-ból.

Mint ez időbeli nyomtatványok általában, ez is címlap nélkül jelent meg. Első lapja így kezdődik: „Ad uenerandum dñm Ladizlaum: prepositū ecclesie buden: ꝥthonotarium apostolicū: necnon vicecācellariū serenissimi regis Mathie ī cronicā hūgaro⁴. Andree prefatio. *Colophonja*: Finita Bude Anno dñi M.CCCC.LXXIII. in uigilia penthecostes: per Andream Hess. E 67 levélből álló kis ivrét alaku, és latin betűkkel nyomott mű, a magyarok történetét tárgyalja, kezdve a Hunok eredetével és végezve Mátyás király koronáztatásával.

Csak 10 példány ismeretes, melyekből egy-egy példányt bír a magyar nemzeti muzeum, a

budapesti egyetemi, a bécsi cs. és kir., a müncheni kir. és a lipcsei egyetemi könyvtár. Magángyűjtemények közül ismeretes a József főherceg, a pécsi püspök, Rossi Miklós (Rómában) és Czarторiczky Lászlóé (Haliciban). E nagyobb művön kívül a bibliographusok szerint még két más kisebb mű is jelent meg Hess András nyomdájában. Az egyik: „*Leonardi aretini in opusculū Magni Basilii de legēdis poeticis*“ című, mit a 15-ik levél előlapján levő colophon is bizonyít: sic finis libelli Basilii ē per A. H. (= Andream Hess) Bude.“ A másik, melyet Pauzer is említ *Annales typographici* című művének I. köt., 266. lapján: „*Mathiae Regis Hungariae leges et dieta*“. De ez az újabb felfogás szerint nem budai nyomtatvány és valódi címe ez: „*Constitutiones incliti regni ungariae*.“ Hely, év és nyomdász megnevezése nélkül jelent meg és Mátyás királynak 1486-iki törvényeit foglalja magában. A technikai kivitel és a betűk jellege után ítélve e művet azon vándor-nyomdásznak tulajdonítjuk, kitől Bécs is első öt nyomtatványát bírja s ki 1482 után Bécset a zavaros politikai helyzet miatt elhagyva, hazánkba jött és kiadja Mátyás király törvényeit. Ezen három nyomtatványnyal szűnik meg a 15-ik században hazánkban a nyomda működése anélkül, hogy a 15-ik századból egyetlenegy magyar nyelvű nyomtatványt hagyott volna számunkra. Mert az „*O deucheoseeges zenth ivb keez*“-ról szóló ének, mely a 15-ik századból, 1484-ből maradt fenn

számunkra, Nürnbergben jelent meg Koberger Antal nyomdájában. E munka is elveszett vagy még lappang; a mult század végén egy példánya a jegenyei plébános kezei között volt.¹⁾ Könyvészetünk csak négy kezdő sorát tartotta fenn. Nem lehet azonban feltennünk, hogy azon ötven évi időszak, mely ezen énekünk és kezeink között levő első magyar nyelvű nyomtatványunk között eltelt, egyes, legalább kézikönyvek nyomásának szükségessége fel nem merült volna, annyival is inkább, mert *Komjáthi Szent Pál levelei* című munkája előtt is jelent meg Krakóban Viktor nyomdájából egy mű s ez a *Heyden Sebald. Puerilium colloquiorum formulae*. Krakó 1531. című munkája latin-, német-, lengyel- és magyar szöveggel.

Ezenkívül Fraknói Vilmosnak a krakói könyvtárban tett kutatása alkalmával sikerült egy Komjáthi Szent Pál levele — című műnek töredékét felfedezni, mely az 1533-iki kiadással egybevetve, a betűk formája és a nyomdai kiállítás egész jellege után ítélve, sokkal régibbnek tartatik.²⁾

Kétségtelen tehát, hogy jelentek meg ez idő alatt is magyar nyelvű nyomtatványok s abból, hogy ezeknek ma már nyoma sincs, semmit sem lehet következtetni; annyival inkább, mert az

¹⁾ Toldy Ferencz. Uj magyar muzeum 1857.

²⁾ Magyar könyvszemle. 1879.

eddig ismert régi magyar nyomtatványok nagy része kisebb alaku, sőt a XV. századbeli latin nyomtatványok jobbára vaskos nagy kötetek és mégis sok ezek közül is elveszett, úgy hogy csak egy példány ismeretes azokból is, melyek sok kiadást értek. Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárában több oly 16., 17. századbeli nyomtatványt sorol fel, melyekből ma már egy példányt sem ismerünk.¹⁾

A nyomda feloszlását a könyvárusok pótolják, kik a kéziratokat külföldi nyomdákba küldik. A budai könyvárusok csupa magyar tárgyú, de latin nyelven írott műveket adtak ki. Ezek közül említésre méltók Feger Tibold, Rueni György, Paep vagy Pap János, Kaim Orbán, Murarius Antal, Prischwitz Mihály.²⁾

Míg itthon nyomdahiányban szenvedünk, addig külföldön folyton találkozunk magyar nyomdászokkal, ilyen Garay Simon 1491. Velenczében; Basay 1494. Cremonában stb.

Irodalmunk első kincsei megjelenésök helye és ideje szerint pontosan vannak összeállítva Szabó Károly, Régi Magyar Könyvtár, I. II. Bpest, 1879. 1885. című műveiben; ezért feleslegesnek tartom e helyen magyarországi nyomdászatunk első termékeinek felsorolását, annyival is inkább, mi-

¹⁾ Ballagi A. A magyar nyomdászat történelmi fejlődése. Bpest. 1878.

²⁾ Kemény József Történelmi és irodalmi kalászkok. Pest, 1861.

után Ballagi Aladár: A magyar nyomdászat történelmi fejlődése 1472—1877. Bpest, 1878. című művében nagy szakismerettel tárgyalja e kérdést és sokkal szélesebb alapon, sehogy e mű keretébe bár főbb vonásaiban is összeszorítanom lehetne.

Különben is nem szándékom a nyomdászatot történelmi fejlődésében követni, csak egy pillantást akarok vetni a bölcsőre, melyben gyermekkorát éli. Ez a XV-ik század végső határa, s ha a hazai nyomdászat fejlődésével e határt átlépem, teszem ezt azért, mert nyomdászatunk csak a XVI. században kezd éledni és megerősödni.

Első magyar nyelvű nyomtatványunk 1533-ban jelenik meg Krakkóban. Frangepan Katalin, fia nevelőjével Komjáti Benedek szerzetessel lefordíttatja Szent Pál leveleit és kinyomatja. Az egyetemi könyvtárban levő teljes példány szerint czíme: *Epistolae Pauli lingua hungarica donatae. Az zenth Paal leveley magyar nyelven.* Végül Vietor Jeromos nyomdász latin nyelvű ajánlása Frangepan Katalinhoz ily kezdettel: *Datum Cracoviae ex officina nostra Anno Domini Milesimo Quingentesimo trigesimo tertio Mense Februario.*

Ugyanezen évben jelenik meg magyar értelmezéssel: *Lexicon Joannis Murmulei, seu latina rerum vocabula. Cracoviae. M.DXXXIII.*

Latin és görög nyelven nyomtatott művek Brassóban jelentek meg 1535-ben Honter János brassói lelkész által alapított nyomdában. Végre az első magyar nyomdát Nádasdy Tamás horvát

bán, később nádor, ujszigeti jószágán Vas megyében Sárvár mellett rendezte be. Az ujszigeti nyomda első terméke és a magyarországi nyomda első magyar műve 1539-ben jelenik meg. Címe: *Grāmatica Hungaro Latina in usum puerorū recē scripta Joanne Sylvestro Pannonio autore. Nēanesi, Añ. 1539. die 14. Junij.*¹⁾

A hazai nyomdászat a 16-ik században nemcsak végleg megerősödik, hanem terjeszkedésében kelet felé úttörője, és zászlóvivője lesz a nyugoti műveltségnek.

Hogy az új eszmék terjesztésének e harczában a reformatio korában a nyomdászat nagy szolgálatokat teljesített, ki tagadhatná? De ezen éles küzdelmekben és a véleménykülönbségek e harczában mi csak egy tisztultabb világnézletet látunk megnyilatkozni.

A nyomdászat terén a 17. században hanyatlás állott ugyan be; de a 18. században a vasnyomda és különösen a gőzsajtó által oly lendületet nyert, mely a legnagyobb igényeket is képes kielégíteni, mint ezt a napilapok terjedelme és ezekre menő számai fényesen igazolják.

*Falkenstein, K. Geschichte der Buchdruckerkunst.
Leipzig, 1840.*

*Falk, Fr. Die Druckkunst im Dienste der Kirche.
Köln, 1879.*

¹⁾ Egyetlen csonka példány a m. nemz. muzeumban.

- Ballagi, A.* A magyar nyomdászat történelmi fejlődése. 1472—1877. Budapest, 1878.
- Denkmale der Holz- und Metallschnitte aus d. XIV. und XV. Jahrhundert. I—V.* Nürnberg, é. n.
- Hatin, E.* Manuel theorique et pratique de la liberté de la presse. 2 voll. Paris, 1878.
- Fromann, E.* Aufsätze zur Geschichte des Buchhandels im 16. Jahrhundert. Jena, 1881.
- Falk, Fr.* Die deutschen Sterbebüchlein. Köln, 1890.
- Fejérpataky D.* Irodalmunk az Árpádok korában. Budapest, 1878.
- Fraknói V.* A legrégibb magyar nyomtatvány. Budapest, 1879.
- Fournier, H.* Traité de la typographie. Paris, 1825.
- Metz, Fr.* Geschichte des Buchhandels und der Buchdruckerkunst. Darmstadt, 1835.
- Histoire de l'origine et des premiers progrès de l'imprimerie.* A la Haye, 1746.
- Linde, A.* Geschichte der Erfindung der Buchdruckerkunst. I—III. Berlin, 1886.
- Lorck, C.* Handbuch der Geschichte der Buchdruckerkunst. I. II. Leipzig, 1882—83.
- Mayer, A.* Wiens Buchdruckergeschichte. I. II. Wien, 1883—87.
- Németh, J.* Memoria typographiarum regni Hungariae et Transsylvaniae. Pesthini, 1818.
- Schaab, C. A.* Geschichte der Erfindung der Buchdruckerkunst. I—III. Frankfurt a. M. é. n.
- Umbreit, A.* Die Erfindung der Buchdruckerkunst. Leipzig, 1843.

*Wetter, J. Kritische Geschichte der Erfindung der
Buchdruckerkunst. Mainz, 1836.*

*Zapf, G. Augsburgs Buchdruckergeschichte. I. Th.
Augsburg, 1786.*

*Zapf, G. Aelteste Buchdruckergeschichte von Mainz.
Ulm, 1790.*

A nyomdászat fejlődése.

1. A könyv alakja.

A könyv, mint nyomdatermék, két irányban vonja magára figyelmünket, ugymint külső alakja (formatum) és a nyomás jellege által. A könyv alakjának változatossága az olvasóra nézve közbönsnek látszik ugyan, és mindaddig mig egynehány könyvről van szó, csakugyan az is; de ha a könyvek nagyobb számát akarjuk egy tömegben használható állapotba helyezni, ez esetben a könyv alakja és annak meghatározása nem csekély fontosságu. Czélszerűségi és szépészeti szempontból a könyvek minden könyvtárban alak szerint állíttatnak fel. A czélszerűségi szempont követelményének a könyvtár akkor felel meg, ha a könyvek úgy állíttatnak fel, hogy a rendelkezésre álló térfogat a könyvek minél nagyobb mennyiségét képes befogadni. Ezt pedig elérhetjük azáltal, ha egyenlő nagyságu könyveket állítunk egymásmellé. Az egyenlő alakok lehető egymásutáni sorozatát kívánja tőlünk a szépészeti

szempont is, mert mi sem ellenkezik inkább a jó izléssel, mint mikor ivrétű könyvek mellé látjuk sorozva a legkisebb alakukat. Nem csekély fontossággal bír a könyv alakja irodalmi szempontból is, mert egyes művek kiadásai sokszor csak alaki szempontból különböznek. Mindaddig, míg a könyvek száma a könyvtárakban nagyon meg nem szaporodott, a könyvtárak rendezésénél a könyv alakja nem is játszik nagy szerepet. Idővel azonban az alakok feltűnő különbözősége arra indította a könyvtárakkal foglalkozókat, hogy az alakok különbözőségébe bizonyos egyöntetűséget hozzanak létre.

Ezen egyöntetűséget a papír összehajtásának hányszorosából vélték megállapítani. E szerint a könyveknek annyi alakját különböztették meg, ahány részre van az ív összehajtva; vagyis ahány levélből áll az ív, melyre a könyv nyomva van. Ha tehát az ív két levélre van összehajtva, akkor a könyv alakja ivrét (kettedrét, folio), ha négyre, akkor negyedré (quart), ha nyolcz, akkor nyolczadrét (oktav) és így tovább származnak a 12-rét, 16- 18-, 24-, 32-, 36-, 48-, 64-rétű könyvalakok.

A könyv felvételnél a czimlapokon, vagy általában a katalogusokban ezt rövidség okáért így fejezzük ki: Iv. 2-r. (fol.); 4-r., 8-r. stb. A haránt összehajtott íveket harántrétűeknek nevezzük, p. o. „Magyar- és Erdélyország története rajzolatokban Geiger Péter képirótól, tervezte és

magyar-német nyelven magyarázta Wenzel Gusztáv“ czímű mű haránt ívrét. Tájékoztatásul a könyvalak felismerésére szolgáljon a következő ábra:

1. Ívrét. 2. Negyedré. 3. Nyolczadrét.

Már most csak az a kérdés, valjon az ív mikénti összehajtásának vannak-e különös ismerető jelei? Ha bármilyen újabb könyvet veszünk kezünkbe, forgatás közben némely lap alsó szélén arab számokat veszünk észre. Ezek az ugynevezett ívjelzők, melyekkel a nyomdász az ív határait jelzi. Az arab szám egyuttal az ív sorrendjét és számát is kifejezi. Ha p. o. a lap alsó szélén a 2-es számot látjuk, ez nem csak azt

fejezi ki, hogy ezen levéllel a második ív kezdődik, hanem egyuttal ebből meggyőződhetünk arról is, hogy az ív hány részre van összehajtván; mert ha a 2-es szám a 17-ik oldalon van, ez azt is jelenti, hogy az előző ív nyolcz részre összehajtván, 8 levélből, azaz 16 oldalból áll. Ezen esetben a könyv alakja nyolczadrét. Ha a 2-es szám az ötödik levélen van, akkor ez azt mutatja, hogy az előző ív négy részre van összehajtván, azaz 4 levélből áll. Ezen esetben a könyv negyedréti alakú. Hasonlóan győződhetünk meg ezen ívjelzők segélyével minden könyv alakjáról.

Másképp állunk azonban a régi könyveknél, a 15. és 16-ik században nyomtatott munkáknál, melyeknél az ívjelzők vagy teljesen hiányoznak, vagy az ívjelzőt betűk, az ugynevezett signaturák pótolják. Itt a könyv alakja vagy a signatura, vagy a víznyomás segélyével határozható meg. A signatura annyiban különbözik a jelenleg használatban levő arab számú ívjelzőtől, hogy míg az utóbbi csak minden ív első, legfeljebb második levelén szerepel, addig a signatura előfordul az ív minden levelén azon megjegyzéssel, hogy az ív jelzésére mindig egy és ugyanazon betű használtatik, p. o. az első ív signaturája „a“, akkor a következő levelek: a, a,, a,,, stb. betűvel jelettetnek. A második ív signaturája „b“, a következő levelek: b, b,, b,,, stb. signaturával jelettetnek. Így kapja minden ív az abc összes betűit sorrendben. Ha a könyv terjedelme az egyszerű

abc-t kimerítené, ez esetben a következő ívek az abc kettőzött betűit kapják, p. o. aa, ab, ac vagy aa, bb, cc, ha ezt is kimerítené, akkor vagy hármas betűt kapnak, vagy a nagyobb betűsört használják fel A—Z-ig az előbbeni fejlesztéssel.

A signaturák áttekintése azonban a régi nyomtatványoknál aránylag sok időt vesz igénybe, ennek könnyítésére néha a nyomdászok a könyv végén az *Index*-ben a signaturákat is kitüntették és egyszersmind megjegyezték azt is, hány levelet jegyeztek ugyanazon betűvel, mert megjegyzendő, hogy nem jegyeztek mindig egyenlő számú leveleket ugyanazon betűvel, innen származnak a duerno, terno és quaterno stb. elnevezések, p. o. *Hieronymi Epistolae in tres Partes distributae*. Lugduni, 1513 Ivr. végén registrum, melyben a signaturák mind felsoroltatnak ezen megjegyzéssel: omnes sunt quaterni praeter R qui est ternus.

Ha, mint említettem, a könyvben az ivjelzők teljesen hiányoznak, ily esetekben a könyv alakját a vízjegy segélyével határozzuk meg.

Vízjegy alatt értjük a papíron látható világos vonalakat, melyek rajta 12—15 vonalnyi távolságban huzódnak végig, vagy keresztvonalakat, melyek egymáshoz nagyon közel állanak, kevésbbé átlátszók és az előbbieket keresztül metszik. Ha a világos vonalak függőlegesek, ez esetben a könyv vagy Ivrét, vagy 8-rét, vagy 18-, 24-, 32-rétalaku, a vízirányos vonalaknak a 4-rét, 12-rét, 16-, 36-, 48-, 64-rétűek felelnek meg. A mely

papíron ily világos vonalak nincsenek, hanem csak sűrű és kevésbé átlátszó, ott ezek helyzete határozza meg az ívrétet. Ez esetben a fenti példa megfordítva értendő az az hol függéles áll vizirányos értendő és megfordítva.

Ezek azon ismertető jelek, melyek nekünk a könyv alakjának meghatározásánál segítségül és irányadóul szolgálnak. Mióta a papirgyártás sokfélesége különböző országokban az ivereknek rendkívüli változatosságát hozta létre olyannyira, hogy a nyolcz levélből álló ív, melyet a felállított szabály szerint 8-rétűnek kell vennünk ívrétet mutat, de tekintettel nagyságára, nem vagyunk képesek a 8-rétűek közé helyezni, ily esetekben az alakok megjelölésére még a *nagy* és *kis* jelzőt is szoktuk alkalmazni.

Ha valamely meghatározott alakú könyv a szokottnál nagyobb vagy kisebb, ezt így szoktak kifejezni: nagy ívrét, n. 4-rét, n. 8-rét vagy megfordítva kis ívrét, k. 4-rét, k. 8-rét. Az ily meghatározás azonban, a könyv alakjáról csak megközelítő fogalmat nyújt és nem jeleli meg azon határokat, melyeket a könyv alakja át nem léphet. Hogy tehát ezen, ha nem is vizsás állapot, de mindenesetre a könyvek tökéletlen meghatározásának a jövőben eleje vétessék, az amerikai és angol könyvtárnokok mesterséges úton törekedtek biztos alakú egységet létrehozni, és erre nézve a méter rendszer alkalmazását fogadták el. Nagy ívrét szerintök minden oly könyv, mely a 46 cmt felül-

haladja, ivrét 46 cm.-ig, kis ivrét 33 cm.-ig, n. 4-rét 38 cm.-ig, 4-rét 28 cm.-ig, kis 4-rét 20 cm.-ig, n. 8-rét 28 cm.-ig, 8-rét 23 cm.-ig, k. 8-rét 20 cm.-ig. A firenzi könyvtárban következő méretek vannak elfogadva: Ivr. 30 cm. felül, 4-rét 28—38 cm.-ig, 8-rét 20—28 cm.-ig. A philadelphiai könyvtári bizottság által megállapított méretek: Ivr. 30 cm. felül, 4-rét 30 cm. alul, 8-rét 25 cm. alul.

Sajnos, hogy az egységes állapot utáni törekvés a gyakorlati életben e téren is, mint látuk, meghiusult, miután az itt felsorolt három könyvtár mindegyike más méretet fogadott el, egy és ugyanazon alakra. Remélhető azonban, hogy a méter-rendszer általános érvényre jutása a papirgyártás ingatag alapján nyugvó rendszertől eltérve, szilárdabb alapra fogja fektetni a könyv alakjának meghatározását.

A könyv alakjáról lévén szó, talán nem lesz érdektelen felemlítenem azon viszonyt, melyet a könyv alakja és kora között tapasztaltam. Az ivrét (folio) alaku könyvek rendszerint a legrégebbek. A XV. századbeli ösnyomtatványok legnagyobb része ivrét alakú, a 4-rét és 8-rétek száma elenyészőleg csekély. Nem alkalmazható azonban ezen nézet a régi magyarországi nyomtatványokra, mert nálunk a nyomdászat csak a XVI. században honosult meg, amidőn már a könyvek régi nagy formájukat elvesztették s helyüket a kisebb alakok foglalják el. Ugyanez áll a ka-

talogusokról is. A régi írott katalogusok nagyobb-részt ívrétűek, míg legujabban a könyvalakok kisebbedésével a katalogusok is kis 8-rétűek vagy épen 16-rétűek.

2. A nyomás jellege.

A nyomás jellege alatt értem a könyv azon tulajdonságát, mely a nyomás anyaga, a papír, és a betűk különböző formáiban nyilatkozik. Az anyag, melyre a könyvek nyomattak, részben pergament, előfordul selyem is; de rendszerint erős fehér papír. A könyvek élete leggyakrabban a papír minőségétől függ. Napjainkban, midőn a papír tartóssága a repülő szavak maradandóságával vetekszik, nem ajánlhatom eléggé, hogy könyveink nyomásánál a papír helyes megválasztására nagy gondot fordítsunk, nehogy irodalmunk a laza papirossal együtt a korai enyészetnek essék áldozatul. Utánzandó például szolgálhat nekünk a 15. és 16-ik század erős papírja, mely időből származó három-négyszáz éves könyveink tartóssága, szemben az újabb termékekkel, előnyösen szembetűnő.

Régi tulajdonsága az a papírgyárosoknak, hogy papírjaikat a gyár vagy tulajdonosa jelvényével látják el. E jelek nemcsak a papír eredetét tartják fenn, hanem ekkép közvetve a könyv korának megítélésére is segédkezet nyújtanak.

Igy látjuk a 15. és 16-ik század könyveinél az ökör-fejet, melynek eredete és jelentősége felől eltérők a nézetek.

Kezdetben azt hitték, hogy az ökörfej csak oly nyomtatványoknál fordul elő, melyek Németországban jelentek meg, de *Sotzmann* a „*Serapeum*“ 1846-iki évfolyamában kimutatja, hogy az ökörfej már a 14. század elején nemcsak német, hanem holland-, francia- és olasz-papíron is látható oly időben, midőn a német-papír nem került mint kereskedelmi cikk a nevezett országokba. Tudjuk azt, hogy a pergamentet a papír váltotta fel, miután pedig azt *pergamentum vituli*-nek nevezték, némelyek nézete szerint innen került volna az ökörfej a papírra. Valószínű azonban, hogy ez nem egyéb mint a festők, irnokok és nyomdászok pártfogójának, Szt.-Lukácsnak jelvénye. Az ökörfejen kívül a papíron még kereszt, rózsza, kigyó, korona, csillag és sok más egyéb jelvény is látható. Hazánkban a szepesmegyei Tepliczen Spielenberg Sámuel lőcsei orvos által 1613-ban felállított papírmalomban gyártott papiros vizjegye hármashalomból kiemelkedő kettős kereszt, melyre mindkét félről oroszlánok ágaskodnak fölötte kilencz-águ koronával. A Rákóczyak sárosmegyei Makoviczán alapítottak papírmalmot, mely az ő czímerükkel ellátott papirost szolgáltatta.¹⁾

Az ősnymtatványok szemlélete meggyőzhet

¹⁾ Ballagi A. A nyomdászat tört. fejlődése.

mindenkit arról, hogy a nyomdászat épen úgy, mint minden iparág, a kezdet nehézségeivel küzdött. A könyv alakja nem változott ugyan meg, de a nyomda technikája nagyot változott. Az ősnymtatványoknál a betű alakja formátlan, az *u* és *v*, *i* és *j*, *t* és *c* betűk alkalmazásában a nyomdászok nem következetesek, hanem felváltva használják, p. o. *oracio*. A könyvek nincsenek lapszámozva, hiányzik a későbben alkalmazott signatura és custos, az ékezés és pontozás, és a mi legfeltűnőbb, a könyvek legnagyobb része cím-lap nélkül jelenik meg.

A nyomdai kivétel e feltűnő hiányosságáról bátran következtetünk a könyv régi voltára. A nyomdászat e közben mindinkább tökéletesedik, a könyvek, melyek eddig kivétel nélkül lapszám nélkül jelentek meg, 1470-től kezdve már lapszámoztatnak. A lapszámozást valószínűleg Arnold Th. Hoerren kölni nyomdász alkalmazta legelőször, mert az ő nyomdájából ismerünk ez időből egy művet: „*Sermo praedicabilis in festo praesentationis beatissimae Mariae*“ czímmel, mely lapszámozva van. Ezzel egyidejűleg jelennek meg a könyvön az ugynevezett signaturák, melyeket Gering Ulrik alkalmazott legelőször. A custos (ör, francziául *reclam*) alatt értjük azon szót, mely minden lap végén áll, a következő oldal első szavát jelezve. Ezt már a kéziratoknál is alkalmazták nem csak azért, hogy a könyvkötő munkáját vele megkönnyítsék, de egyuttal arra is szolgál, hogy

a lapszámozás és signaturák körüli esetleges hibáknak elejét vegye. A custos alkalmazása *Speyer* Vendel velencei nyomdász műhelyéből került ki 1469-ben, használata 1480 körül már általános volt. Francziaországban azonban csak 1520 körül alkalmaztatott. A nyomdahibák jelzése *Errata*, először Juvenalis művében fordul elő, melyet *Petrus* Gabriel nyomtatott Velenczében 1478-ben.

Már Schöffler Péterről említettem, hogy a betűalak tökéletesítéséhez nagyban hozzájárult. A szerint tehát, a mint egyesek nyomdák felszerelése tökéletesebb vagy hiányosabb volt, a könyvek is tetszetősebb vagy kezdetlegesebb alakban jelentek meg. Épen úgy, mint napjainkban azok, kik a technika vívmányait előbb alkalmazzák, egy századdal képesek másokat műveik nyomdai kiállításában megelőzni. A ki Aldus és Elzevir-féle kiadásokat látott, az alig fogja megérteni az ezekkel egykoru selejtes nyomtatványok okát. A nyomás kezdetlegessége tehát még nem bizonyítja a könyv régi voltát.

Az első nyomtatványok latin és német nyelven jelentek meg és a kor kézíratainak megfelelőleg góth betűkkel lőnek nyomtatva. E betűk kezdetben igen egyenlőtlenek voltak, a folytonos használatban pedig elkoptak és eredeti formájukat elvesztették, ennélfogva ezeket később a tetszetősebb alakú félgóth betűk váltották fel. A nyomda tehát, mint látjuk, kezdetben a kézirat formáját követi, későbbi fejlődésében a nyelv-

hez alkalmazkodik és végre, mint műipar, a művészet hatása alatt áll.

A nyomdászat történetéből tudjuk, hogy az olaszok az elsők között voltak, kik a nyomdászatot hazájukban meghonosították; de egyuttal ők voltak azok is, kik abba izlést és formai tökélyt öntöttek. A góth nyomást itt a renaissance váltja fel. *Speyer* Vendel velencei nyomdász volt az első, ki 1468-ban a góth nyomást latin betűkkel váltja fel, és miután ily betűkkel később Rómában is jelennek meg könyvek, innen a latin betűkkel nyomott könyveket római jellegű nyomásnak nevezzük. Az első magyarországi nyomtatvány a *Chronicon Budense* 1473-ban hasonlóan római jellegű nyomással jelenik meg. Ezen irány később mindenütt leszorítja a gothikus formát, ugyannyira, hogy hazájában Németországban is ujabban már e formát használják. Amint a góth nyomást a semi góth, akkép váltja fel későbbben a rómain, a cursiv nyomás, melyet *Aldus Manutius* velencei nyomdász hozott először alkalmazásba különösen a római klasszikusok meglepő szépségű kiadásainál. E betűket később mások is használták, de nem annyira a könyv szövege, mint inkább idézetek számára.

A góth és római betűkkel majdnem egyidejűleg már Fust és Schöffer nyomdájából kikerült művekben láthatunk görög betűket, de csak hézagosan, nemkülönben Sveinheim és Pannarz nyomdászoknál Rómában. Mégis az első mű görög be-

tükkal nem itt, hanem Milanóban jelenik meg. Ez *Constantini Lascaris: Grammatica graeca. Mediolani, 1746. die XXX. Januarii* című műve. Hogy a 15. században Aldus Manutius is nyomott szép görög betűkkel, erről a könyvtárainkban előforduló Aldinákból mindenki meggyőződhetik. A 16. század elején már arab és cyrill betűkkel is nyomnak. Az első könyv cyrill betűkkel 1527-ben jelent meg.

A 16. század elején a nyomda már egész Európában otthonos. A betűk a nemzeti nyelvhez alkalmazva, szolgálatában állanak az irodalom és művészetnek. Az olasz *Ottavino de Petrucci* (1466—1539) feltalálja a hangjegynyomást és *Amadeo Scotto* és *Nic. de Raphael* könyvkereskedők által gyámolítva, zenészeti nyomdát állított fel, melynek eddig első ismeretes műve: *Motetti XXXIII. Venetiis, die 9. Maii Salutis anno 1502.*

Törökországban a *kórá*n felfogása a nyomdával szemben ellenséges volt, ez oknál fogva még csak a 18. század elején lép életbe. A Törökországban levő idegenek azonban, a zsidók és arabok már a 15. században nyomnak könyveket, de természetesen nem török betűkkel.¹⁾

A térképnyomást *Haas* találta fel 1775-ben.

Már „Az írás és anyaga” című fejezetben ismertettem a betűk jellegét. A nyomdászat azon-

¹⁾ Toderini. Litteratur des Türken. I. II. Königsberg, 1790.

ban nemcsak alaki, de nagysági fokozatokat is különböztet meg. A nyomdászat első termékeinél látjuk e megkülönböztetést; más betűkkel vannak nyomva a fejezetek és mással a szöveg. Egyes betűk elnevezései még e korból maradtak reánk s azok neveit a legujabb korig megtartották a nyomdászok. Ilyenek p. o. a *canon* és *cicero*. Helyénvalónak találom tehát, hogy a most használatban levő betűk neveit is közöljem azon megjegyzéssel, hogy a nyomás jellegét a neki megfelelő „m” betű mutatja.

A latin betűt, melyet mi *rómainak* neveztünk, most *antiqua*-nak, renaissance korabeli válfaját *mediae*-nak, a német betűket *fraktur*-nak és renaissance korabeli válfajait *góth*- és *schwabach*-nak nevezi a nyomdász.

A betűfajok a következők:

Perl (gyöngy) ---	mmmmmmmmmm
Nonpareille---	mmmmmmmmmm
Colonell	--- mmmmmmmmm
Petit	--- --- --- mmmmmmmmm
Bourgeois (borgis)...	mmmmmmmmmm
Corpus (garmond)---	mmmmmmmm
Cicero ---	mmmmmm
Mittel ---	mmmmmm
Tertia	--- --- mmmmm
Text---	--- mmmmm

Kettős ci- **mm**
cero -----

Palestine **mm**

Kis-canon **mm**

Nagy-ca- **mm**
non -----

Kis-missal **mm**

Nagy- **m**
missal

Kis- **m**
sabon

Nagy- **m**
sabon

A szedés beosztása is kétféle: sűrű vagy rit-
kitott. Ha a sorok között ugynevezett térső nincs,
akkor a szedés sűrű, azaz *compress*, ellenkezőleg
ritkitott.

Lorck, C. Die Herstellung der Druckwerken. Leipzig,
1868.

Steffenhagen, E. Über Normalhöhen für Bücherge-
schosse. Kiel, 1885.

Toderini. Litteratur des Türken. I. II. Königsberg,
1790.

Firmin-Didot. Alde Manuce. Paris, 1875.

Az ipar és művészet hatása könyveinkre és a könyvek élete.

Leírhatatlan az a hatás, melyet a nyomda feltalálása az irodalom felkentjeiben támasztott. Felébresztette az emberi szellemet, a vallás és történelmi hagyománynak, az emberi tudás egész anyagának pedig leghatályosabb terjesztője lőn. Megtermékenyítette az ember szellemét; és forrása lőn a jövőendő alkotásoknak. Már a nyomda első korszakában a világirodalom legjobb termékei láttak napvilágot, melyek szétszórva a buvárkodó léleknek közkincsévé lettek. A könyv, mint a nyomdászat gyümölcse, hasonlóan a szellem többi kincseihez beczézett tárgya lőn az embernek, ki ezt az ipar és művészet minden ékes-ségével diszitette fel.

Az ókorban, a pergament és papyrusra írott könyvek korszakában, drága szövetekbe takarták és diszes tokba helyezték a könyvet; a tokot pedig pazar színnel festették be. A Krisztus után harmadik és negyedik században már drága kövektől csillognak és mint Sz. Jeromos mondja: a meztelen Krisztus pedig meghal a templomok ajtaja előtt. A kötésre különböző színű selymet és bársonyt használnak, melyet arany- és ezüsttel himeznek. Midőn pedig a kötésre a bőrt kezdik felhasználni, akkor leginkább a fehér és piros

bőrt kedvelik, hogy pedig a könyvet a kopástól megvédjék, a sarkokat érczel vonják be.¹⁾

A nyomdászattal egyidejűleg új iparág fejlődik s ez a könyvkötészet, mely az egyes államok műveltségi fokozata szerint különbözőleg fejlődött s mint általában minden ipar czikk, a divatnak hódolt.

Nem lehet feladatomban e helyen a könyvkötőipar fejlődését ismertetni, vagy akárcsak magával az iparral foglalkozni. Előttek mindig csak azon gyakorlati cél lebeg, mely a könyvtárnokot a könyvek kötésénél kell hogy vezesse. Ez oknál fogva csak jelezni fogom azon főbb vonásokat, melyek a könyvkötészetet különböző időben és különböző népeknél jellemezték. A főfigyelmet tehát nem mint iparra akarom irányítani, hanem inkább azon körülményre, mely a könyv kötésében a könyv fenntartásának védelmét célozza.

Nem mintha kicsinyleném a könyvkötőiparnak műizlését, de teszem ezt azért, mert mint alább részletesebben is ki fogom fejteni, a könyvtárnok előtt a könyv művészi kötése szemben a könyv tartósságának céljával, csak másodrangú értékkel bír.

Eltekintve az ó-kori klasszikusok kiadásától, a nyomda első termékei, a XV-ik század nyomtatott irodalma, nagyobb részt hittudományi művekből állott, melynek olvasói és fenntartói

¹⁾ Kalauz az orsz. magy. könyvkiállításhoz.

nagyrészt szerzetesek voltak. — Ők azok, kik a kéziratokat másolják és a kik a miniature festészet által a könyvdiszítést páratlan tökéletességre emelik. — Nincs mit csodálkoznunk tehát azon, ha az első könyvkötőket is közöttük találjuk. Később, midőn az olvasási kedv általánosabb lesz, és könyveket nemcsak egyházi férfiak, hanem világiak is szereznek, támad a könyvkötő-ipar s mint általában a művészi iparban, úgy ebben is a francia és olasz ízlés magasan kiemelkedik a többiek közül. Francia diszkötésre rendszerint élénk színű marokint használnak dús aranyozással és gyönyörű mozaikkal. A könyvtábla közepére az uralkodó vagy a könyvtulajdonosának arczképét vagy azok czímerét alkalmazzák. Ilyen művészi kivitelű könyvtáblákat készítettett a XVI. században *Grollier*, I. Ferencz francia királykincstárnoka és szenvedélyes könyvgyűjtő, kinél az aranyozás és tábladisz alaprajza a legfejlettebb művészi ízlést is kielégíti. Ő külön könyvkötő-műhelyt tartott, melyben a könyvtáblák az általa készített rajzok szerint diszittettek és köttettek. Könyvei felismerhetők a tábla felső részén levő feliratról: *Jo. Grollier et amicorum*. A könyvtábla hátsó részén pedig e feliratról: *Portio mea, Domine, sit in terra viventium*. E példányok igen ritkák és nálunk csak másolatban láthatók.

Sokkal egyszerűbbek a Németországban kötött könyvek táblái még akkor is, ha diszítve

vannak. A németek rendszerint fatáblát használtak kötésre, melyet borju- vagy disznó bőrrel vontak be. A francia és német kötésű könyvek között a különbség annyira szembeötlő, hogy a kevésbé avatott is első tekintetre felismerheti a kötés eredetét. Hogy a magyarországi kötések általánosan nem sokban különböznek a németekétől, annak egyszerű magyarázata az, hogy a külföldről behozott könyvek nagyrésze kötött állapotban jutott hozzánk és könyvkötő iparosaink a préselő eszközöket Németországból szerezték be és csakis egyes részleteket alakítottak át a helyi ízlésnek megfelelőleg. Hogy újabb időben nálunk is nagy haladás történt e téren, erről a könyvpiaczon naponként meggyőződhetünk. Ízlésre és könnyedségre nézve azonban sem a francia sem az angol könyvkötészetet még nem bírtuk, utólagos. A modern korszellem átment a könyvdiszítésre a tartósság rovására.

A diszkötésű könyvek mindenkor elenyésző csekély számát teszik a könyvtárnak; miért is fordítsuk figyelmünket a rendes kötésű könyvekre és keressük azon általános jellemvonásokat, melyek hazai könyvtárainkat általánosan jellemzik. Francia eredetű kötések ritkábban fordulnak elő könyvtárainkban. Az, hogy olasz kötéseink vannak, Olaszországgal való folytonos érintkezésünknek tulajdoníthatjuk. XV. és XVI. századbéli nyomtatványaink kötését jellemzi a fatábla, kevés a pergament és bőrkötés. Régi magyar könyveink fél- ritkán egész

bőrbe vannak kötve. A magyarországi könyvtárakban levő kötések legnagyobb része német- és hazai eredetű. Megjegyzem, hogy ezen általános jellemzésnél mindenkor az egykoru eredeti köteteket, és olyan könyvtárakat értek, melyek a múlt századból veszik eredetüket.

A könyvkötészet történeti fejlődése élénk színekben tünteti fel azon érdeklődést, melyet a könyv iránt minden időben tanúsítottak. Reánk nézve, mint már említettem, ez csak a könyv fenntartásának szempontjából bir különös értékkel, ennélfogva helyénlevőnek találom itt felsorolni mindazon tényezőket, melyek a könyv életének meghosszabbítását előmozdítják és lehetőleg biztosítják.

Tekintetbe véve azon körülményt, hogy könyveink legnagyobb része füzött állapotban jelenik meg, egyszeri használat után szétesnek, használhatatlanná válnak, és így rövid idő alatt megsemmisülnek; ennélfogva feltétlenül szükségesnek tartom, hogy *minden könyv beköttesék*. Ez mint arany szabály álljon nemcsak a könyvtárnok, hanem mindazok előtt, kiknek könyveik vannak. Nincs nagyobb pazarlás, mint ha a könyveket takarékos-ságból nem köttetjük be. Legyen a könyv egyszerűen, de tartósan kötve, diszkötést csak drága és ritka munkák kapjanak.

A könyvkötészet története a könyvkötő-ipart művészeti szempontból tárgyalja. A diszes köteteket azonban engedjük át a könyvkedvelőknek.

Tudjuk nagyon jól, hogy a könyvkedvelők voltak azok, kik a könyvkötő-ipart a művészet fokára emelték. A könyvkötészet összes remekeit nekik köszönhetjük. Az amatőrök legnemesebbjei a könyvkedvelők, ők a könyvek védőangyalai. Hány könyv pusztult volna el, ápoló kezök hijján és irodalmunk hány kincse veszett volna el, ha nincsenek ők, kik nem kimélték időt, fáradságot és költséget e nemes szenvedélyök kielégítésére. Irodalmunknak alig van olyan ága, melynek kedvelője ne volna. Az egyik ősnymtatványokat, a másik princeps-editiókat, a harmadik Aldus-okat, a negyedik Elzevireket, emblemákat, initiálékat, ornamentikákat stb. és végre vannak, kik ponyva irodalmat gyűjtenek.

Reánk nézve mindnyájuk szenvedélye csak azon szempontból bir értékkel, amennyiben mindnyájan néha akaratlanul is, irodalmi kincseink megőrzői és fenntartói.

Minden könyv értékének megfelelő kötést kapjon. Mindenesetre erősebb kötést adunk oly könyvnek, mely gyakori használatnak van kitéve, mint olyannak, melyet ritkább, kivételes esetekben forgatunk. A kötésnél nagy figyelmet fordítsunk arra, hogy a bőr vagy vászon, melybe a könyvet köttetni akarjuk, tisztán legyen elkészítve. Ez alatt értem azt, hogy a kötésre szánt anyag zsírmentes legyen. Legyen a kötés száraz, felülete pedig sima. A tábla erősen zárodjék a könyvhöz, mert ekképen legkönnyebben óvható és védhető

meg a portól és rovartól. A könyv épségét tisztán hagyott széle védi. Ne vágassuk meg tehát ezért nagyon könyveinket, nemcsak azért, mert a papir tulságos levágása által a könyv eredeti alakját veszti el, de azért se, mert a könyv rendszerint a szélén kopik el azáltal, hogy a könyvet nedvesített ujjainkkal lapozzuk.

Régi és ritka könyveket épséggel ne engedjük megvágatni és szigorúan tiltsuk meg azt a könyvkötőnek. Csonka munkát épen nem, vagy csak ideiglenes kötéssel lássunk el.

Fordítsunk különös gondot a könyv táblájának czimezésére is, és ne engedjük át csupa kényelemből a könyvkötő önkényének, mert a könyvtábla helyes czimezése a könyvtárban a könyv kikeresését igen megkönnyíti, helytelen czimezése pedig a jó izléssel ellenkezik. Ha a könyvnek kettős czime van, mind a kettő kiteendő a könyv hátlapjára és pedig olyképen, hogy felül lesz az általános, alul pedig a részletes czime. A könyv a kötés anyaga után nyeri elnevezését. Ha a könyv egy anyagból van bekötve, akkor a kötés anyaga szerint neveztetik el, ha kétféle anyagból van kötve, akkor elnevezését azon anyagtól kapja, melylyel a könyv összetartó része, hátlapja van kötve, eszerint lesz a könyv kötése félbőr, félvászon, ha papirba van kötve: papírtábla, ha kötetlen, akkor elnevezése így teendő ki: füzve.

A könyv kötése nemcsak annak tartósságát

biztosítja, de egyuttal emeli a könyvek értékét is; ennél fogva a könyvek kötése a könyvtári kezelésnek egyik fontos ágát is képezi. Valamint a könyvvásárlásról és beszerzésről nyilvántartási könyv vezetendő, aképen feltétlenül szükségesnek tartom, hogy a könyvkötésről is nyilvántartási könyv vezettessék. Tudjuk nagyon jól azonban, hogy a könyvkötő-árak, a könyv alakja, annak terjedelme, a kötés milyenségén kívül, még a helyi viszonyok szerint is változnak, ezért és az ellenőrzés lehetőségének szempontjából igen ajánlom és nagyon kívánatos, hogy minden könyvtárnál, a könyvek kötése bizonyos megállapított egységes árak szerint történjék.

Az eljárás és megérthetés könnyítése czéljából, közlöm itt azon áregységet, mely nálunk, az egyetemi könyvtárnál van megállapítva:

Kis	8-rétű	könyvek	21 centiméterig.
Nagy	8-	"	26 "
Kis	4-	"	27 "
Nagy	4-	"	27 centiméteren felül.
	Iv-rétű	"	37 centiméterig.
Közép Iv-	"	"	48 "
Nagy Iv-	"	"	48 centiméteren felül.

Minden, a 8-rétnél kisebb alaku könyv ide számíttatik.

A könyvek terjedelmét az ivatek száma határozza meg.

Az ivenk felosztása következőleg történik :

a) 1—30 ivenig,

b) 31—60 „

c) 61—80 „

d) 81—105 ivenig. 105 iven felül minden öt iven 1 krba számíttatik.

Az alak és terjedelme tehát azon határ, mely közé a könyv egységes ára esik, p. o. K. 8-rétű, 21 cm. magasságu és 1—30 ivenyi terjedelmű könyvnek egy és ugyanazon bekötési ára van.

Árkülönbözetet csak a kötés milyensége okoz, aszerint, a mint a könyv bőr-, félbőr-, vászon-, félvászon-kötésű. Ha a könyv szövegébe táblák is illesztendők és a könyv alakja szerint összehajthatók, ez esetben a könyv alakjához mérten minden egyes tábláért külön díj fizetendő, p. o. 8-rétű könyvnél nálunk 1 kr., 4-rétűnél 1½, Ivr. 2 kr. Az árak közmegegyezés tárgyát képezvén, ezek természetesen a helyi viszonyok szerint változnak. Kötésre legalább is a könyvvásárlásra fordított összeg 15%-a fordítandó.

Miután a könyv az emberi szellem megnyilatkozását nemcsak a jelennel, hanem czéljának megfelelőleg a késő utódokkal is közvetíti, ebből kifolyólag mulhatlanul szükséges, hogy a könyvtárnok mindazon utakról és módokról gondoskodik, melyek e czél elérésére szükségesek.

Hosszu tapasztalat beigazolta azt, hogy a könyvek életét a bekötés nem biztosítja eléggé;

mert a könyv táblájának épen úgy, mint magának a könyvnek számos ellensége van, mely vesztére tör. Hogy az idő vas foga, mint mondani szokás, a legerősebb emberi alkotásokat is megőrli, ebből még nem következik az, hogy az őrlést tétlenül szemléljük; mert hiszen egész törekvésünk, úgy a szellemi, mint az anyagi téren, a mulandóság ellen van intézve, s ha ezen óriási harcban sokszor legyőzetünk is, nem látjuk-e azért ez ellen az embert fáradhatlanul küzdeni? Így vagyunk e téren is s ez egyik legszebb és legnemesebb küzdelmünk. A könyv életének e küzdelmében kutatni kell a könyvtárnoknak mindazon okokat, melyek a könyv életének vesztét okozzák és keresni azon szereket, melyekkel életét meghosszabbíthatjuk. Mindenki előtt ismeretes, hogy a nedves, zárt levegő a könyv életének nem kedvez, sőt nagy ellensége. Ki nem látott még elrothadt könyveket? Mily óriási kárt okozhat a nedvesség, meggyőződhattünk az egyetemi könyvtárban őrzött „Dante Divina comoedia” című codexről, mely Mátyás király könyvtárából jutott hozzánk, s a nagy király halála után bizonynyal nedves és zárt helyiségben tartott. Ha el nem hárítható okok miatt nedves a könyvtár, a gyakori szellőzésen kívül gondoskodják a könyvtárnok arról, hogy a könyvek ne legyenek nagyon összezsúfolva, mert a nedvesség egyik könyvről áthat a másikra. A nedvesség elkerülésére legczélszerűbb a könyvtári

helyiségek fűtése, de nemcsak erre jó, hanem a fűtés előmozdítja a könyvtár használhatóságát is. Sajnos, hogy vidéki könyvtáraink, pedig elég olesó fűtő-anyaggal rendelkezhetnének, alig fűtetnek, a buvárkodók legnagyobb fájdalmára. Fővárosi nagy könyvtáraink mindenütt fűtve vannak, sőt nem egyszer volt alkalmunk fűtési rendszerünk előnyeit a külföld előtt is kiemelni. A könyvtár tehát legyen száraz és világos.

A könyvek másik ellensége a por, mely ellen a gyakori, de legalább évenkénti porolás által segíthetünk. Az európai könyvtárak a nyári hónapokban kivétel nélkül mind zárva vannak azon czélból, hogy a könyvek kellőleg kiporoltassanak és letöröltessenek. Különösen fontos ez oly könyvtárnál, mint az egyetemi könyvtár, melyben a közeli kéményekből kihulló szénpor annyira ellepi a könyveket, hogy porolás nélkül könyvei nemcsak hasznavehetlenekké válnak, de biztosan elpusztulnak. Hogy porolás által a könyvekben lakó molyok és a táblában tartózkodó faférgektől, melyek a könyveknek igen nagy ellenségei, szinte megszabadulunk, ki tagadhatná? A könyvek porolását tehát feltétlenül szükségesnek tartom, és nem köthetem eléggé a könyvtárnokok szívére. *V. Blades*, *The enemies of books*. London, 1880. című művében a könyv ellenségeiről írva, bőven kifejti mindazon óvószereket, melyekkel a könyvek ellenségeit ártalmatlanná tehetjük. Azon nézet, mintha a fapolczok és szekrényekben tartó-

kodó férgek a könyveket is megtámadnák, eddig még be nem igazoltatott. De igenis megtámadja ez azon könyvek tábláit, melyek fából vannak. Innen sokszor láthatjuk azt, hogy a fatábla-kötések tele vannak apró lyukakkal, melyekkel e féreg a fatáblát, az eredeti kötést tönkreteszi. Figyelemmel kell tehát lennünk azon régibb és becses könyveinkre, melyek fatábla-kötésűek, ezeket gyakori tisztítás, bemázolás vagy a lyukak beragasztása által kell védenünk. A pergament kötések féregmentesek, ugyszintén a kötetlen könyvek is, de mert ezek használat közben szétesnek, inkább bekötendők, nehogy *az egész veszszen el a rész helyett. Véletlen* vagy gondatlanságból megtörténik, hogy ritka vagy pótolhatlan régi munkák használat alatt tintával leöntetnek, vagy annyira elpiszkíttatnak, hogy e körülmények a könyvek használhatóságát kétségessé teszik. Ily esetekben, hogy a nagyobb veszteséget elkerüljük és a könyvet az enyészettől megóvjuk, megtisztítjuk. A foltokat és pecsétet, mint tudjuk, bizonyos szerek segélyével eltávolíthatjuk. A könyvtisztítás azonban ipari dolog lévén, annak ismertetése e könyv keretén kívül esik, és csak annyit tartok szükségesnek megjegyezni, hogy rozsa, tinta, olaj, sárga foltok, szóval minden tisztítható és a papir vissza nyeri eredeti fehérségét, kivéve a penészt, melyet eddig még nem sikerült eltávolítani. Nagy könyvtárak vagy képtáraknál mindenütt szokásos ilyen

tisztító alkalmazása. Budapesten jelenleg az országos képtárban van egy ilyen tisztító, hova ilyen ügyekben lehet fordulni.

* *

A nyomda jelentősége a műveltség terjesztésén kívül a művészet fejlesztésében is nyilatkozik. Az előbbi fejezetben ismertettem a könyv külső diszítését, a könyvtáblának előállítását, a könyvkötő-ipar fejlődésének különböző korszakában. Most jellemezni fogom a nyomdának a könyv diszítésére irányuló törekvését egyrészt, másrészt pedig a festészetnek hatását a könyv belső diszítésénél.

Kétségtelen, hogy a betűk szabályos alakja, a tiszta nyomás és választékos papir nagyban emelik a könyv diszes kiállítását és hogy eképen maga a nyomdász is képes a könyv diszítését előmozdítani. A nyomdai kiállítás e kellékei még manapság is kielégítik a tisztultabb izlést. A nyomdászat fejlődő korszakában azonban, midőn a művelt közönség a diszesen festett kéziratokhoz volt szoktatva, ez nem volt képes a kor izlését kielégíteni. Az egyhangu fekete nyomás sehogysen tetszett a vásárló közönségnek; ennél fogva a nyomdászok a színes betűk alkalmazását kísérelték meg. Már a Fust és Schöffler nyomdájából kikerült 1457-iki Psalteriumban a kezdőbetűk (initialék) és egyes fejezetek (rubrikák) vörös betűkkel nyomatnak. Átalában a 15-ik században

a vörös betűkkel való nyomás igen kedvelt. De előfordul az aranynyomás is. Ilyen: *Euclidis Megarensis, Elementorum libri XV. latine cum A. Campani commentationibus. Venetiis per Erhard. Ratholdt, 1482.* Ivr. című műve, melyben az előszó arannyal van nyomva. K. *Falkenstein.* Geschichte der Buchdruckerkunst. Leipzig, 1846 című művének 367. lapján említi, hogy J. *Brentzens,* Auslegung der Evangelien. Frankfort, 1556. című művében az előszó és több kezdőbetű arany, más sorok ezüsttel vannak nyomva. Szóval a nyomdászok, a közönség izlését kielégítendő, a színek egész változatosságát alkalmazták a nyomásra. A betű színeinek változatosságán kívül később még az ugynevezett nyomdászjeggyel is törekedtek a könyv diszes kiállítását előmozdítani. Ugyanis kezdettől fogva szokásban volt, hogy a nyomdász vagy kiadó a könyv első vagy utolsó lapján nevének kezdőbetűit monogram alakban, vagy más jegyet, bélyeget alkalmazott a célból, hogy ezzel a könyv kiadási jogát szembetűnő helyen jelezze. Később e jegy művészi czimerré fejlődött, melynek kiviteléhez a legjobb művészek működtek közre. Hogy e nyomdászjegyek (insigne typographi), mint grafikai művészet, a könyv díszét emelték, különösen pedig akkor, ha e jegy a könyv címén fordul elő, amidőn a címlap valóságos mülappá fejlődött és eltekintve a könyvtől, önálló becsesl is birt, az természetes. Felette sajnálatra méltó, hogy e művészek nevei nincse-

nek feljegyezve a nyomdajegyeken, és egyedül csak azon formából vonhatunk rájuk következtetést, mely a művész egyediségét jellemezte. A műtörténet igen érdekes adatokkal gazdagodnék ezen eddig ismeretlen művészek felderítése által. Ejegyek gyakran jelmondatos feliratokkal jelentek meg, melyek valószínűleg a kiadó vagy nyomdász jelmondatai, de ezek is néha oly zavartak, hogy értelmöket hiába keressük. Eltekintve e jegyek művészi oldalától, gyakorlati haszna a könyvtárnokra nézve abban van, hogy e jegy láttára a könyvtárnok első pillanatra felismeri a mű kiadóját s ezzel a könyv becsére is vonhat következtetést, másrészt pedig, ha a mű szerzője nem volna megállapítható, e jegy a könyv közelebbi meghatározására jelentékeny ismervül szolgál.

Látjuk tehát, mint törekednek a nyomdászok a könyvnek tetszetős alakot, és művészi izléssel párosult diszt adni. Sajnos, hogy a nyomda egyedül minden törekvése mellett sem volt képes a kívánalmaknak teljesen megfelelni és azért kezdetben a diszitésre szánt helyeket üresen hagyják és a diszitést a tulajdonos tetszésére bizzák. A lapszéli diszitést, a czimlapnak művészi formában való kivitelét, az initialéknak stylszerű átvitelét, mint ezt a codexeknél láttuk, a nyomdászat technikai akadályok miatt nem bírta eszközölni mindaddig, míg a művészetnek egy új ága nem sietett segélyére és ez a fametszés volt. A fametszők ugyanis a miniatur festők által rajzolt kezdő-

betüket fába vésték és a régi block könyveknél szokásos eljárás szerint festékekkel bekenték és így a könyvbe nyomták. A fametszetnek könyvekre való alkalmazása a könyvdisztítésnek új irányt adott. A művészet körébe vonja a könyveket is és hatása alatt a könyvornamentika bámulatos lendületet nyer. A könyvdisztítés tárgyát kezdetben a növényvilág élénksége nyújtja folyondárai és guirlandjaival, az állatvilág és a kecses puttók csak későbbben, a realistikus korban érvényesülnek. Említettem már, hogy a codexfestők és másolók kezdetben milyen ellenségei voltak a könyvnyomtatásnak, melytől keresetüket féltettek; de később, midőn látják, mint vonja körébe a művészetet is a könyv, ők lesznek első sorban a könyvdisztítés apostolai, a művészi compositiónak fába való metszését elsajátítva. Különösen nagyobb lendületnek örvend a könyvdisztítés Olaszországban, hol a styl változása félszázaddal előzi meg a nyomdát és a könyvdísz renaissance stylben nyer kifejezést. *C. Schweynheim* és *A. Pannartz*, kik a Róma melletti Subiacoban adják ki *Lactantiust*, a könyvdisztítésben az ó-classikai formának úttörői. Ilyen a velencei *Erhardus Ratholdt*, ki *Regiomontanus Calendarum*-át 1476-ban diszes czimlappal és a szöveg között tollrajzzal (*litteris florentibus*) adja ki és *Nicolaus de Lyra* 1489-ben ugyancsak gyönyörű tollrajzokkal és diszes fametszetű initiálékkal jelenik meg. Szóval Olaszország a könyv disztítés terén a lombard-velen-

czei iskolával a renaissance diszítés legszebb virágait nyújtja. Olaszországban alig van nagyobb város, mely e téren érdemeket ne szerezne. Hosszas volna elősorolni mindazon művészek és nyomdászok neveit, kik a könyvdiszítés terén magoknak elévülhetlen érdemeket szereztek, elégségesnek tartom, ha a művészek közül a legérdemesebbeket, mint *G. Bellini*, *Vavassore*, *B. Montagna*, *Hugo de Carpit*, a nyomdászok közül pedig *P. Lichtenstein* velencei nyomdászon kívül *Aldus Manutius*-ról emlékezem meg, kinek termékeny működése nemcsak kartársait ragadta bámulatra, de sőt Német- és Francziaországban is akadtak utánczói ugy a könyvdiszítés, mint a nyomdai kiállítás szépségében. Az általa kiadott művek ezenfelül még a szöveg kritikai korrektsége által is kitűnnek.

A könyvdiszítés művészetében Németország messze mögötte marad Olaszországnak. A 15. század első felében Németországban, még a scolasticismus uralkodik, melynek helyét a humanismus csak hosszú küzdelem után foglalja el. Hozzájárult még, hogy a Németalföldi iskola realismusával szemben a renaissance csak a 15. század végén tarthatja bevonulását. Németország művészi izlése a góth stylben nyer kifejezést, mignem a 16. században a renaissance itt is uralomra jut. Egész serege a művészeknek lép ekkor a könyvdiszítés szolgálatába, kikhez a művelt nyomdászok nagy száma csatlakozik.

A németországi művészek közül, kik a könyvdisztítés művészetéhez járulva, különös érdemeket szereznek: *Hans Burgmair* a Theuerdank metszője, *Jos. Dienecker Schäufler*, *Mich. Wohlgemuth*, a Schedel-féle krónika disztítóje, *Dürer Albert*, *Hans Springinklee*, *Cranach Lukács*; a nyomdászok közül *Günther Zainer*, *Schönsperger*, *Hans Ottm. v. Reutlingen* Augsamburgban; *A. Koberger*, ki a Schedel-féle krónikát, és Temesvári Pelbart beszédeit adta ki Nürnbergben; *Joh. Frobenius* Baselen; *Joh. Mentelin* és *Joh. Grüninger* Strassburgban.

Franciaországban, hasonlóan Németországhoz, kezdetben szintén a góth styl uralkodik, míg nem az olasz befolyás a könyvornamentika terén itt is diadalmaskodik. A könyvdisztítés különösen a 16. században Dijon és Párisban virágzik, és az itt megjelent imakönyvek a 16. század végeig a disztító művészet remek alkotásai.¹⁾

A könyvdisztítés kezdetben, mint láttuk, a könyv czimlapjára és az egyes fejezetekre szorítkozik. Később a 17. században már az egész könyvre kiterjed, és az ugynevezett képes kiadásokat hozza létre. A képirás terjedésével lassankint megváltozott a kivitelre szolgáló anyag is. A fametszetet leszorítja a réz s ezt később az aczélmetszet, mint mely a művészi kivitelre

¹⁾ Dankó József. A francia könyvdiszt a renaissance korban. Bpst. 1886.

alkalmasabb, szépség- és tartósságra nézve pedig az előbbieket mind felülmulja; de mert kiállítása jóval költségesebb, ez oknál fogva csakis drága művek diszítésére alkalmazzák. Ujabban képes lapok diszítésére nálunk is, de különösen Angliában ismét a fametszetet alkalmazzák, mely az utóbbi időben magas tőkélyre emelkedett. A könyomás (lithographia) olcsósága miatt örvendhetnek, de műbecse nincs. A diszműveknél a zinkográfia is nagy szerepet játszik, de az aczélnyomása elegentiáját eddig még egyik sem birta megközelíteni.

Blades, W. The enemies of books. London, 1850.

Geschichte der Künste und Wissenschaften.

Dankó József. A francia könyvdisz a Renaissance korban. Budapest, 1886.

— — Könyvornamentikai kiállítása. Budapest, 1882.

Cushing, W. Initials and Pseudonyms. London, 1886.

Butsch, A. Die Bücher-Ornamentik der Renaissance. Leipzig, 1878.

Bookworm, the —, an illustrated of old. Fime Literature. London, 1880.

Bannaffé, E. Dictionnaire des amateurs francais en XVII. siècle. Paris, 1884.

Lamprecht, K. Initial Ornamentik des VIII—XIII. Jahrhunderts. Leipzig, 1822.

Murr, Chr. Bibliothèque de peinture de sculpture et de gravure. I. II. Frankfurt, 1770.

Muther, R. Die Deutsche Bücherillustration der Gothik und Frührenaissance. 1460—1530. Leipzig, 1883.

Rooses, M. Chr. Plantin imprimeur. Anvers, 1882.

Warnecke, Fr. Die deutschen Bücherzeichen (ex libris).
Berlin, 1890.

Arnett. Bibliopegia. Stuttgart, 1837.

Kalauz, Az orsz. magy. könyvkiállításához. Bpest, 1882.

Michel, M. La relieur française. Paris, 1886.

Guide du libraire antiquaire et du bibliophile. Paris,
1884.

Ritka és érdekes könyvek.

A ritka könyvek ismerete a könyvtárnok egyik elengedhetlen feltétele. Alapos jártasság az irodalom történetben, a jegyzetekkel kísért könyvészeti művek forgatása, a ritka könyveket ismertető művek tanulmányozása és antiquar-katalogusok folytonos szemmel tartása azon kellek, melyek a ritka könyvek ismeréséhez vezetnek. E hosszas és fárasztó uton szedi a könyvtárnok hivatásának legszebb gyümölcseit. Hogy azonban a ritka könyvek elbirálásába ezenkívül maga is képes legyen befolyjni, kell, hogy tisztába legyen azon ismeretekkel, melyek a könyv ritkaságát előidézik.

Ritka könyvek alatt első sorban oly könyveket értünk, melyek kevés példányban maradtak fenn; másodszorban pedig olyanokat, melyek alak, tartalom vagy az idő folytán váltak ilyenekké. Első esetben általában ritkák, az utóbbi esetben ritkaságuk viszonylagos.

Általában ritkának tekinthető minden oly mű, mely a nyomdászat első századában 1500

előtt jelent meg, ezek közül az 1470 előttiakat kell kiváltképen ritkáknak tartanunk.

Sok könyvet a körülmények tesznek ritkává. Ezekhez tartoznak azok, melyek elkoboztattak, vagy elégettettek. Ide tartoznak jobbra a tiltott könyvek, melyekről a tiltott könyvek jegyzéke ad bővebb felvilágosítást. A tiltott könyvek jegyzékének eredete a 14. századba vezethető vissza, midőn a kézirat csak az egyetem vagy a papság előzetes jóváhagyása mellett volt eladható. Ugy a papság, mint az egyetem szigoruan örködött kiváltságos joga felett. Különösen pedig Róma volt az, hol egész hivatal, az úgynevezett *Magister sacri palatii* örködött, hogy se kéziratok, se könyvek előzetes jóváhagyás nélkül forgalomba ne jöhesse. Rendszerint oly művek estek tilalom alá, melyek vagy az akkori tudományos felfogással voltak ellentétben, vagy az egyház dogmáival ellenkeztek. A nyomdászat elterjedésével igen nehéz volt a könyvek megjelenését ellenőrizni s e végből X. Leo pápa 1515-ben szigorú rendeletet bocsátott ki, melyben meghagyatott a püspököknek és inquisitoroknak, hogy az egyház tanaival ellentétes könyvek semmisíttessenek meg. Ezen időből származnak a tiltottkönyvekről szóló jegyzékek, melyek egész a legújabb időig folytattatnak. Ilyen jegyzékek manapság is a ritka könyvek közé soroltatnak. Ilyen jegyzéke az egyetemi könyvtárnak is van, de már régóta nincs használatban. Más műveket maga a szerző vásárolt vissza és

ezáltal váltak ritkává. Vannak olyan művek, melyekből kevés példányt nyomtak. Ilyen p. o. Dibdin bibliographiája, melynek ára még folyvást emelkedőben van, és igen nehezen szerezhető meg, jöllehet a régi nyomtatványok meghatározásánál igen sokszor nélkülözhetlen; vagy olyanok, melyek szűkebb vagy baráti kör számára lőnek csak nyomatva. Ismét mások a szerző elhalálozása vagy azáltal lőnek ritkák, mert nem keltek el és mint maculatur adattak el.

Alakra nézve ritkák az ugynevezett gyémánt kiadások és a nagy terjedelmű művek, a könyv alak e két szélsősége. A diszkiadások és gazdag diszítéssel kiállított utazási művek. Ha a művek nem nyomattak közönséges papírra, hanem pergament-, selyem-, vagy színes papírra. Ha a könyv nem fekete, hanem más színű betűkkel, arany, ezüsttel lőn nyomva. Vannak könyvek, melyek szokatlan czimök által tűnnek fel. Midőn a szokatlan czim a könyv belső tartalmával nincs összefüggésben, és a czim csak arra való, hogy a közönség kíváncsiságát vele felköltse.

Beltartalomra nézve érdekesek és ritkák oly könyvek, melyek az idő, a kor felfogása és a közízlésnek nincsenek alávetve, tehát az ugynevezett klasszikus művek, vagy olyanok, melyek szokatlan tárggyal foglalkoznak. Ilyenek az erotikai és sodatikai művek.¹⁾

¹⁾ A sodatikai művek nevöket Sodates görög költőtől nyerték, ki erkölctelen satyrái által lőn hirhedté, ki

Nem kevésbé ritkák olyanok is, melyeknek egyes részei a későbbi kiadásokból kihagyattak. Így a reformatió idejéből kevés oly teljes mű jelent meg, mely az eredeti kiadáshoz hű maradt volna, mert egyes tantételek, melyek utóbb a vallási felfogással ellenkeztek, egyszerűen kihagyattak.

Az idő folytán is változott a könyvek érdekessége és ritkasága. Így némely művek ritkák voltak, de az újabb kiadás után ritkaságukat elvesztették.

Végre ritkák oly művek, melyek a sors különös játékanak voltak kitéve. Ilyenek, a fejedelmek, nők vagy igen fiatal írók által kiadott művek, ha később az utóbbiakból híres férfiak lettek vagy ha a művek hírneves férfiak jegyzeteivel vannak ellátva.

Jó könyvek megválasztása.

A ritka könyvek nem mondhatók egyszersmind jó könyveknek. Mert a könyvek ritkaságát, mint már ezt az előbbi fejezetben ismertettem, rendszerint külső okok és körülmények idézik elő, míg a jó könyv mértékét belső tartalma határozza meg, s ez oknál fogva ritka könyvnek gyűjtése a könyvtárnokra nézve csak másodrangu

miután versei Ptolomäus Philadelphusra vonatkoztak, ládába zárva a tengerbe dobatott.

jelentőséggel bir. Ez inkább a könyvkedvelők vadászterülete, kik minden oly könyvet, mely esetleges körülmények miatt válik ritkává, mesés áron vásárolnak össze. A könyvtárnok a könyvbeszerzésnél és vásárlásnál első sorban a könyv belső tartalmát tekintse s ez szolgáljon neki zsinórmértékül. Mert a könyvtár becsét és gazdagságát nem a könyvészeti ritkaságok és érdekességek képezik, hanem a jó könyveknek minél nagyobb száma és az egyes irodalmi szakok és osztályok gazdagsága. *Jó könyv fogalma alá sorozzuk mindazon műveket, melyekben az eszmék olykép tárgyaltatnak, hogy azok a tudományosság előnyére és az emberiség javára szolgáljanak.*¹⁾ A papir igen türelmes, a kiadók vállalkozó szelleme sokkal élénkebb, semhogy az irodalmi termékek megjelenésével a jó könyv mértéke mindenkor figyelembe vétetnék. Mennyivel könnyebb dolga lenne a könyvtárnoknak és az olvasóközönségnek, ha csak jó könyvekkel volna dolgunk. A selejtes művek nagyszáma indítja a közoktatási tanácsot is arra, hogy a vezetése alatt levő intézetekkel közli az évenként megjelenő jó könyvek jegyzékét. A pusztá czim után való indulás és teljes tájékozatlanság az irodalomban, okozta azon sajnós körülményt, hogy egyesületi könyvtáraknál a selejtes és erkölcsileg kifogásolható művek oly nagy számmal vannak összehalmozva. A ki

¹⁾ Seitzinger. Bibliothekswissenschaft. Dresden, 1863.

meg akar győződni azon rombolásról, melyet a selejtes könyvek olvasása a jó ízlés, a műveltség és közerkölcsiség kárára okozott, részletes kimutatást fog találni a *György Aladár* Magyarország köz- és magán könyvtárai 1885-ben. Bpest, 1886, című nagy buzgalommal és páratlan szakértelemmel összeállított művében. Szükségesnek tartom tehát, hogy kevés szóval bár, de megjelöljem azon irányt, melyet a könyvek megválasztásánál az irodalomban kevésbbé járatosnak szem előtt kell tartania.

Általános szabályul szolgáljon, hogy csak oly író műveit olvassuk és vásároljuk meg, kik eszméik formai tökéletessége, az anyag rendszeres feldolgozása, az irány szépsége és korrektsége által minden időben utánzandó példái az emberiségnek. Ide tartoznak a római és görög remekírók, a nemzetek kiváló költői, szónokai, bölcsészei és történetírói. A természettudósok alapvető művei. A forrásmunkák és végre elismert művészek által diszített művek.

A római és görög klasszikusoknál mindenestre az első kiadások (*princeps editio*) a legbecsesebbek. Ámde a *princeps editio* megválasztása nem mindig oly könnyű dolog, nemcsak azért, mert a régi kiadások igen gyakran évszám nélkül jelentek meg, s így az első kiadás meghatározása sokszor nagy nehézséggel jár; de főleg azért is, mert *princeps editio* alatt nem értjük mindenkor az első kiadást, hanem azt, mely először lett az

eredeti kéziratból nyomva, p. o. Tacitus művei közül azt a kiadást kell vennünk princeps editio-nak, mely először foglalja magában Tacitus összes műveit, ez pedig az 1515-iki kiadás, mely Rómában jelent meg. Ha pedig nem sikerül megszereznünk a *princeps editiot*, ez esetben legjobban cselekszünk, ha oly kiadásokat szerzünk meg, melyek elismert kiadóktól származnak, vagy oly férfiak által adattak ki, kiknek tudományos képzettsége és elismert hirneve kezességet nyújtanak arra, hogy a legjobb kiadást eszközölték. Szóval olyan kiadványokat, melyeknek szövege kritikailag meg van állapítva. Az ókori klasszikai irodalommal foglalkozók nagyon jól ismerik és igen kedvelik az *Alopavon* flórenczi nyomdász által kiadott görög, valamint az *Aldus Manutius* által kiadott római klasszikusokat.

Hirneves nyelvészek és tudósok által kiadott és gondozott kiadványok közül nevezeteseek: *Horatius* kiadása Bentleytől, *Tacitus* Lipsiustól, *Curtius* Freisheimtől, *Plinius* Harduintól, *Terentius* Westerhowentől, *Virgilius* Heynetől és az in usum Delphini-féle kiadások a nyomdai kiállítás szépsége miatt nagyon keresettek.

Különös becsesel birnak a Colinaeus és Stephanus által kiadott művek, a 12-rétű Elzevirek, melyeket különösen a francziák kedvelik. A későbbiek közül: *Plantin*, *Commelin*, *Oporin*, *Frobenius*, továbbá *Brolier*, *Olivet*, *Crevier*, *Ballart*, *Darisius* stb. által kiadott művek. A francia

Constelier és *Borbon* által kiadottak az Elzevirekkel vetélykednek.

Valamint a könyvek érdekességét az emberi szeszély, a divat és érdek emeli vagy leszállítja, úgy a kiadványok helyes megválasztásánál sok oly körülményt kell figyelembe vennünk, mit csak hosszas gyakorlat, a könyvekkel való folytonos foglalkozás és az irodalomban való jártasság által sajátíthatunk el.

Nyilvános és magánkönyvtárak rendezése.

A könyvtár fogalma alatt oly nagyobb mennyiségű könyvet értünk, mely bizonyos meghatározott terv szerint rendeztetett be és kezeltetik. A tervszerű berendezés és kezelés kiterjed a könyvkészletet magában foglaló épületekre és a könyvekre. A nélkül, hogy a könyvtári műépítészet terére vezetném a szíves olvasót, szükségesnek tartom, hogy a könyvtárak építésénél a következő főbb elvek mindenkor figyelembe vétessenek: 1. A könyvtárnak véleménye irányadó legyen az építésnél épugy, mint a könyvtár berendezésénél. 2. A könyvtár oly helyen állíttassék fel, hogy minden oldalról szabad tér környezze, nehogy a szomszédos épületek tűzveszélyének legyen kitéve. 3. Környezete legyen csendes és nyugodt, utcai zaj ne hasson zavarólag az olvasóra. 4. Legyen a város központján, vagy általában könnyen hozzáférhető helyen. 5. Az épület olyképen emeltesse, hogy bővítése, a könyvtár folytonos gyarapodása által könnyen legyen eszközölhető és végre 6. berendezésénél minden hely a könyvtár jól fel-

fogott érdeke szerint használtassék ki. Az újabb könyvtári építkezések a külföldön mind e körülmények figyelembe vétele mellett épülnek, míg a mi könyveink nagyrésze, a Nemzeti Muzeumot kivéve, bérház alakú épületben vannak elhelyezve.

A könyvtár nyilvános vagy magán jellege a rendezést nem befolyásolja, csak a kezelésben különböznek egymástól annyiban, amennyiben a magánkönyvtárak használata korlátolt és csak tulajdonosa által használtatik. Hasonlóan nem befolyásolja a könyvtárrendezést az a körülmény, ha a könyvtár jellege, annak beltartalmára vonatkozik. Legyen tehát a könyvtár akár nyilvános-, magán- vagy szakkönyvtár, rendezése tehát mindig azon általános szabályok szerint történik, melyeket a könyvtártan előir. Az egyes könyvtárak rendezése között különbség csak annyiban fordul elő, amennyiben kisebb és magánkönyvtárak e tulajdonságuknál fogva, a könyvtártanban előirt egyes munkálatokat a felállítás, szakosztályozás és kezelés szempontjából nélkülözhetik.

Az előbbi fejezetekben ismertettem a könyvet és annak minden tulajdonságát. Most az egyes könyvről áttérhetünk a könyvtárra, és azon eljárásra, mely szerint a könyvek ezrei céljoknak megfelelőleg használható állapotban teendők. Ezen eljárással foglalkozik a könyvtártan.

A könyvtártan, mint tudomány, minden könyvtárral szemben két főelvet állapít meg, u. m.: tudományos elven nyugvó könyvtári berendezést

és ezen elveken alapuló könyvtári kezelést. A könyvtártan elvei általános jellegöknél fogva minden könyvtárra alkalmazhatók, ennél fogva nem találtam szükségesnek, hogy részletes utasításokat írjak városi, polgári, egyesületi, falusi könyvtárak mikénti rendezéséről, mert úgy vagyok meggyőződve, hogy a figyelmes olvasó az általános szabályokból levonja könyvtára részére is mindazon szabályokat, melyek alkalmazása az adott viszonyok és körülményeknek, valamint a szükségletnek meg fognak felelni. Czélszerűségi okokból és művem könnyebb használhatósága végett lehetőleg igyekeztem a gyakorlati irányt szem előtt tartani. Figyelemmel voltam ezenkívül könyvtáraink jelenlegi helyzetére, reá mutatva a helyenkint előforduló téves nézetek és felfogásokra. Most tehát áttérhetünk azon gyakorlati műveletek leírására, melyeket minden könyvtár rendezésénél lelkiismeretesen kell végrehajtani, ha azt akarjuk, hogy a már *előzetesen* megállapított tudományos rendszer az egész könyvtárban következetesen keresztül vihető és fenntartható legyen.

Minden rendezendő könyvtárnál az itt előírt műveleteket következő sorrendben kell végrehajtani: 1. A könyvek felállítása. 2. Czímtározása. 3. Számozása. 4. Czímtárak elkészítése.

1. A könyvek felállítása.

A könyvek felállítása nem oly közönyös, mint azt sokan vélik, kikre nézve teljesen mindegy, bármily sorrendben állíttatnak fel a könyvek, csak legyenek jó és helyesen szerkesztett czímtárak, melyek segélyével a könyvek feltalálhatók. Ha ily állításokat olyanok részéről hallunk, kiknek a könyvtárak kezeléséről hiányos fogalmaik vannak, azon nem csodálkozom; de sajnos, nem ritkán halljuk ezt szakemberek részéről s ha körül-nézünk fővárosi könyvtárainkban, e nézetet nagyrésztben érvényesítve látjuk. Anélkül tehát, hogy kétségbe vonnám a jó czímtárak szükségességét, mégis különösnek tartom, hogy a könyvtárakhoz hasonló más gyűjtemények, milyenek például a természetrajzi és régészeti gyűjtemények, sőt a képtárak rendezésénél is mindenütt szakcsoportos felállítást látunk és tapasztalunk és ez csakis egyedül a könyvek felállításánál volna czélszerűtlen vagy fölösleges? Bizonyynyal nem. Ha semmi más ok nem szólana a könyveknek szakcsoportok szerinti felállítása mellett, azt hiszem, azon körülmény, hogy a külföldi könyvtárak, európaiak úgy mint amerikaiak hosszú tapasztalat után, mind szakcsoportok szerint állíttattak fel, hogy a külföldi szakférfiak egyhangu véleménye szól e mellett, ez magában véve is elégséges ok arra, hogy napi-

rendre térjünk azok véleménye fölött, kik a rendszeresség ellenében a pusztá véletlent állítják a könyvtári rendszer ideális magaslatára. Szükséges tehát, hogy minden könyvtárban a könyvek felállítása bizonyos megállapított csoport szerint történjék. Csak az a kérdés marad még hátra, hogy e csoportosítás mikép történjék?

Minden rendszernek megvannak a maga hivei, és nincs olyan rossz, melyet meg ne kíséreltek volna, és sajnos, nincs olyan eszményi jó, melynek árnyoldalai ne lennének. Az időrendi (chronologicus) felállítástól kezdve, midőn a könyvek megjelenési idejük szerint állíttatnak fel, egész a helyrajzi felállításig, midőn a felállítás a nyomda helyének rendje szerint történik, a könyvfelállításnak sokféle változata fordul elő. Több ízben tapasztaltam, hogy a könyvek a beszerzés rendje szerint állíttatnak fel, amidőn a beszerzési napló száma egyuttal a könyvnek is számát képezi. A felállítás e módja a legszerencsétlenebb s az ebből való kibontakozás a legnagyobb nehézséggel jár. Az ily könyvtár valóságos chaost képez és a könyvtárelnevezést sem érdemli meg, mert e rendszeres rendetlenségben sem a könyv alakja, sem tartalma, sem a rendszó nem vétezik figyelembe és benne a tudományszakok legkülönbözőbb csoportjai mulatságos rendetlenségben vannak egymásmellé helyezve. Az ilyen könyvtárnál még cím-tár segélyével sem tudunk boldogulni. Még legegyszerűbbnek mondható a

felállítás akkor, ha az egész könyvkészlet betűrendben állíttatik fel.

A sokféle kísérletezés után végre szükséges, hogy megállapítsuk a könyvtár felállításának azon módját, mely legközelebb áll a könyvtár céljához és legalkalmasabb formában tünteti fel a könyvtárban létező irodalmi anyagot. Ez pedig nem más, mint a könyveknek, vagyis az irodalomnak *tudományos szakok szerint való csoportosítása*. E rendszert közönségesen bibliographiai szakrendszernek nevezzük. E rendszer alkalmazása által elérjük azt, hogy ez irodalomnak szorosán összetartozó részei egymásmellé kerülnek. Megkönnyíti a kezelést, mert az emlékezőtehetségnek a szakcsoport jön segélyére és végre, mert az ekképen fölállított könyvtár a rend erős vára, melyben a tervszerűen egybeállított irodalmi osztályok harmonikus egésznek képeznek és minden egyes szakcsoport önállóan is külön könyvtárt képez.

Ha a könyvek felállítását a bibliographiai szakrendszer szerint csoportosítottuk, az a kérdés vár megoldásra, vajjon célszerű-e, szükséges-e, hogy a szakcsoporton belül is nyilatkozzék valamely rendszer, vagy megelégedjünk a szakcsoporttal, tekintet nélkül a könyvek egymásutánjára? E kérdésre a szakférfiak véleménye eltérő. Ismertetni fogom tehát röviden azon nézeteket, melyeket a szakférfiak, a tudományos szakok szerinti felosztás keretén belül, ajánlani és követni szoktak.

A szakcsoporton belüli felosztás eltérései három pontban foglalhatók össze. 1. Midőn a könyvek, tekintet nélkül minden más körülményre, az alak különbözőségét kivéve, szakosztályok szerint állíttatnak fel. 2. Midőn a felállítás a szakosztályon belül, a művek rendszavai, a szerzők neveinek betűsoros rendje vagy tárgy rendszava szerint történik. 3. Midőn a könyvek a szakcsoporton belül, időrendben állíttatnak fel.

Látjuk ezekből, hogy bármily eltérő legyen is a szakférfiak véleménye a felállítás szempontjából, abban mindnyájan megegyeznek, hogy a felállítás szakcsoportok szerint történjék. Ugy közvetlen tapasztalat, mint a kezeim között levő nyomtatott címjegyzékekből meggyőződtem arról, hogy magyarországi könyvtáraink nagyrésznél a szakcsoportok szerinti felosztás van elfogadva és pedig azon módja, mely az 1-ső pontban van megjelölve. Kétségtelen, hogy ezen eljárás a legkönnyebb és legegyszerűbb, helygazdálkodás szempontjából meg nagyon előnyös is; ámde a használat és ellenőrzés szempontját tekintve, nemcsak igen nehézkes, de több esetben hasznavehetlen is. Kisebb gyűjteményeknél, mint egyesületi, kaszinói könyvtáraknál hátrányai még nem oly szembe-tűnők, és vele kisebb igényeket ki is lehet elé-gíteni. De nagy könyvtáraknál, melyekben az egyes tudományszakok nem tekinthetők át oly könnyűséggel, sűrűn látogatott könyvtáraknál, ha a könyvek egymásutánja a véletlennek van

kitéve, ha sem az író munkásságát, sem magát az irodalmat kitüntetve és csoportosítva nem látjuk, és mindig csak a katalogusra vagyunk utalva. Ha ugyanazon munkánál, melyet előbb már százszor kerestünk, ismételt keresése alkalmával újból előbb a katalogushoz kell fordulnunk, hogy a könyvnek a szakban kijelelt helyét megtalálhassuk, ha a könyv helye az újonnan érkezett művek által folyton ingadozik, és a könyvtárnoknak a kataloguson kívül a könyv kikeresésénél semmi más támpontja nincs, az ilyen szakcsoportosítás csak látszólagos és nagyképűség alá rejtett rendetlenség. Az ilyen könyvtár katalogus nélkül ép oly hasznavehetlen, mintha szakosztályozva sem volna. Tizenhét év óta tapasztalom az ily felállítás hálátlanságát. Mennyi idő és fáradságba kerül ily rendszer mellett egy könyv kikeresése, s ha esetleg a kereső a könyv pontos címét nem ismeri, akkor, bár száz példányban legyen is meg a munka, reá nézve az elveszett.

A 2-ik pontban említett felállítás előnye, a szakcsoport könnyed áttekintése, amennyiben egy és ugyanazon csoportba tartozó szerzők művei megjelenési idejük rendje szerint állanak egymás mellett. A szakcsoportban a rendszó betűsoros rendje szerint állíttatván fel a könyvek, ez a keresést rendkívül megkönnyíti, sőt a czimtár használatát is fölöslegessé teszi. Nagy előnyére szolgál a könyvek ily módon való felállításának az, hogy a szakcsoportokról készített szakezím-

tár ez esetben a helyrajzi (topographikus) czímtárt is helyettesíti, mert a szakczímtár oly sorrendben lesz leírva és összeállítva, a mily sorrendben állanak a szakcsoportba beosztott könyvek. Miután azonban az ilyképen felállított könyveknél az újonnan beszerzett művek nem oszthatók be, mint az 1-ső pontban említett felállításnál a szak végére, hanem az újból beszerzett munka azt a helyet fogja a szakcsoportban elfoglalni, mely azt rendszavának betűsoros rendje szerint megilleti, ennélfogva az új könyv már meglevő két könyv közé ékeltetik. Ezen beékelési rendszerrel járó bonyolultabb ugró számozás képezi e rendszer egyedüli hátrányát, mely azonban roppant előnyei mellett teljesen elenyészik.

A 3-ik pontban említett felállításnak is megvannak a maga előnyei, nevezetesen, hogy benne az irodalom fokozatos fejlődése tükröződik vissza és miután ekkép az irodalomtörténettel halad párhuzamosan, ennek mintegy élő kinyomata. De másrésről azért, mert az egyes írók és különösen az ókori írók chronologiai meghatározása sok nehézséggel jár, néha pedig teljesen lehetetlen, ennélfogva e rendszert nem lehet minden szakcsoportnál alkalmazni, inkább csak a történelmi és természettudományi szakosztályozásnál van helye.

Mielőtt a könyveket a szakcsoporton belül, még a három módszer bármelyike szerint csoportosítanók szükségesnek tartom még megjegyezni

azt, hogy úgy esztetikai, mint technikai akadályok nem engedik meg azt, hogy a papíron ekképen felállított rendszert következetesen keresztül vihesük. Oka e körülménynek az, hogy a könyvek alakja nem egyforma. A könyvalak e különbözősége a felállításnak eddig kigondolt összes rendszereit kigunyolja és egyedüli akadálya annak, hogy a felállítás eszményi tökélyét soha el nem érhetjük. Ez az egyedüli fegyver, melyet a rendszeres felállítás ellenesei felhozni képesek. De ha meggondoljuk azt, hogy könyveink legnagyobb része egy elfogadott mérték alá vonható és elenyésző csekély azon művek száma, melyek kivételes felállítást igényelnek, ha figyelembe vesszük azon előnyt, melyet hely és térben nyerünk akkor, ha a könyveket az alak figyelembe vételével állítjuk fel és végre a rendszeres felállítás roppant előnyeit, szembesítjük a minden rendszert nélkülöző felállítás hátrányaival, akkor nyugodtan tűrhetjük rendszerünk elleneseinek ártatlan erőlködéseit.

A könyvek felállításánál bevett szokás szerint három alakot különböztetünk, u. m. nyolczadrétet (8 r.), melyhez az ennél kisebb alakokat is oszthatjuk, negyedréttet (4 r.) és ivréttet (Ivr. fol.). Az alak e megkülönböztetését a könyvek felállításánál nem tapasztaltam mindenütt, különösen a negyedréttü könyvek voltak a kisebb alakuakkal összekeverve.

Kis könyvtáraknál az alak e megkülönbözte-

tése nem is olyan fontos, legalább egyidőre; de ott, hol a helylyel nagyon kell gazdálkodni és nagyobb könyvtáraknál mulhatlanul szükséges. Helykimélés szempontjából nagy figyelmet fordítanak újabb időben a könyvszekrények elkészítésénél, hogy a könyvpolczok mindenütt mozgatható szerkezettel láttassanak el. Könnyebb kezelés végett a nagyobb alakok alul, a kisebb alakok felül foglalnak helyet.

Tapasztalt könyvtárnokok és elismert bibliographiai tekintélyek mind megegyeznek abban, hogy a könyvtár rendezését a könyveknek általam előadott felállítására szerint kell megkezdeni. De nem zárkozhatom el attól, hogy közvetlen tapasztalataimat ne közöljem azokkal, kik hasonló munkára vállalkoznak vidéki könyvtárainknak rendezésénél. Többször volt alkalmom nagyobb könyvtárak rendezését vezetni, de a felállítás ezen útját, t. i. a könyvtár rendezésénél általam is megállapított sorrendet sohasem követtem, s bár czélszerűségét kétségbe vonnom nem lehet, mégis a rendezést sohasem kezdettem meg a felállítással, hanem azonnal hozzáfogtam a czímtározáshoz, és úgy a czímlapot, mint a könyvet ideiglenes számmal láttam el. A könyvtár teljes felvétele után a czímlapokat az általam megállapított szakcsoportokra osztottam, ezen belül pedig szoros betűrendbe szedtem és csak az eképen támadt szak-katalogus szerint állítottam fel utólagosan a könyvtárt és számoztam véglegesen a könyveket. A rendezés e módját ajánlom kartársaim figyelmébe.

2. Czimtározás.

Ha a könyvtárt eképen felállítottuk, hozzáfoghatunk a könyvek felvételéhez, a czimtarozáshoz.

Czimtarozás alatt értjük a könyv czimének és összes tulajdonságainak leírását a czimtarul használt papir lapra. E művet megoldása és végrehajtása a könyvtári működésnek első és legtöbb figyelmet igénylő feladata. Misem látszik könnyebbnek, mint egy egyszerű czimlapot lemásolni. Kinek alkalma volt láthatni ily czimlapokat, csodálkozni fog azon, mikép okozhat az oly sok nehézséget a könyvtárnoknak. Egy lap magában véve nem is okoz semmi nehézséget, de ha néhány százezer lemásolt lapot helyezünk egymás mellé és *ezen lapoknak egyöntetűleg kell a könyvtári rendszerhez alkalmazkodni*, akkor tapasztalni fogjuk azt, hogy a könyvtárnoknak igen sok elméleti és gyakorlati ismeretre van szüksége, hogy a czimlapok segélyével a kívánt czélt elérhesse.

A könyvtár rendezésénél teljesen mindegy, milyen sorrendben kezdjük meg a czimtarozást, mégis czélszerű, ha bizonyos sorrendet tartunk és a könyvteremben balról jobbra haladva, a szakcsoportban a kisebb alaku könyvek czimlapozásával megyünk át a nagyobb alakuakra. Említettem már, hogy a czimtarozás alkalmával nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy úgy a könyvet, mint a czimlapot ideiglenes számmal lássuk el. Több ízben tapasztaltam, hogy az ideiglenes

számozás elhagyása mennyi haszontalan fáradságot és időpazarlást okozott a könyvtár rendezésénél, sőt a rendezési munkálatot teljesen megakasztotta.

A könyvtártan fogalmából kifolyólag a könyvtárnoknak elméleti ismereteit gyakorlatilag is kell érvényesíteni. E gyakorlati szabályok megértéséhez mindenekelőtt szükséges, hogy az olvasó tisztában legyen azon műszavakkal, melyekkel e műveletet elnevezni szoktuk. Szükséges ez annyival is inkább, mert munkám a magyar könyvtártan irodalmában uttörő lévén, a műszaki elnevezések részben még ismeretlenek az olvasó előtt, részben pedig a szakférfiak egymástól eltérő műszavakat használnak, ugyanegy művelet jelzésére. Anélkül tehát, hogy az általam használt műszavak helyességéhez ragaszkodnám, jobb hiányában azon elnevezéseket használom, melyek a szakférfiak által forgalomban hozattak, és törekedni fogok azok fogalmát meghatározás által érthetővé tenni.

Czímlap. (Zettel). Ez alatt nem a könyv címlapját, hanem azon papir lapot értem, melyre a könyv címét másoljuk.

Czímlapozás alatt pedig azon műveletet, midőn a könyvnek teljes címét azon sorrendben másoljuk le, mint az a könyv címlapjára van nyomva, azon nyelven, ugyanazon írással (esetleg hibákkal). E műveletet köznyelven *könyvfelvételnek*, vagy egyszerűen *felvételnek* is nevezzük. A címlapozásnál célszerű ugyan mindenkor a teljes

címet lemásolni, mert ha a másoló rövidítéseket enged meg magának, akkor a könyv címlapozását a másoló szeszélyének tesszük ki, a ki gyakran a leglényegesebbet is kihagyja. Mind e mellett nem válik hátrányára a címlapozásnak, ha a címlapon gyakran előforduló sallangokat: mint a szerző címei és sok más oly egyebet kihagyunk, mi a művel semmiféle összefüggésben sincs. Nem fogunk tehát hibát elkövetni akkor, ha címlapról azt másoljuk le, mi a mű tökéletes és minden kételyt kizáró felismeréséhez tartozik. Különösen áll ez a régibb munkákról, melyeknek címei szerfelett hosszadalmasak. Hogy a ritka művek és ősnymtatványoknál a teljes címet kell lemásolnunk, erről az ősnymtatványokról szóló fejezetben részletesebben fogok szólni.

A címlapozás következő sorrendben történik: Első helyen áll a könyv szerzője, és pedig elül a vezeték név és utána a keresztnév. A vezeték- és keresztnév nem magyar neveknél vesző által választatik el. Ha a szerző nincs megnevezve a címlapon, keressük az előszó, ajánlat vagy bevezetés után, ha ott sincs, ki kell kutatni. Ha a könyv szerzője ismeretlen, akkor első helyen áll a *rendszo*. A szerző vagy *rendszo* után leírjuk a könyvnek teljes vagy rövidített címét, utána következő sorban kiteszszük a kötet vagy füzet számát és külön sorban a kiadást. Ezután leírjuk a nyomás helyét, idejét, mely után ritka

műveknél a nyomdász vagy kiadó neve is kiteendő. Ezt követi a könyv lapjainak száma, esetleg a jelenlevő táblák. Ha a könyvet ekkép címlapoztuk, még négy, a munkára vonatkozó jellemzést kell kitüntetnünk, u. m.: 1. A könyv alakját, mely kitehető a nyomás ideje után is, de legczélszerűbb, ha ezt a címlap felső részén levő szakbetű és szám közé helyezzük, mert mint alább látni fogjuk, a könyv alakja és száma között szoros viszony létezik. 2. A darabszámot, mert a könyv köteteinek száma nem mindig azonos a darabszámmal, mert két kötet néha egybe van kötve, viszont egy kötet is több füzetből, azaz darabból állhat. 3. A naplószaámot minden, a könyv elszámolására vonatkozó adattal. Kiteendő az, hogy mily uton érkezett a mű a könyvtárba, ajándék vagy vásárlás útján és ez esetben megnevezendő az ajándékozó vagy könyvkereskedő neve, az utóbbi esetben kiteendő a könyv ára is és azon év, melyben a könyv megszereztetett. Ugyanezt igen ajánlom, hogy a könyv táblájára is kiirjuk, azért, hogy minden kezünkben kerülő könyvről, annak eredetéről, bármely perczben meggyőződést szerezhessünk. Külföldön tapasztalt e czélszerű eljárást az egyetemi könyvtárnál is meghonosítottam. Végre 4. kiteendő a könyvkötése. Ezen kívül a címlap felső részén kiteendő a szakcsoport betűje, melybe a könyv osztatott és száma, mely közé, mint már említettem, az alak is beékelhető.

A címlapírás könnyebb megértéséhez szolgáljon a mellékelt minta.

Gb. 8-r. 809.	
Horváth Mihály. Huszonöt év Magyarország történetéből 1823—1848.	
I. II. kötet.	
Genf, 1864. XVI. 630; XII. 710 l.	
félbőr	2 db.
N. sz. 2016	
1865	Dobrowsky. 10 frt.

A budapesti egyetemi könyvtárnál használt címlap minta négyszer kisebbített alakja.

Némely könyvtárak a címlapozás e sorrendjétől alak tekintetében eltérnek. Így például a Magyar Nemz. Múzeum könyvtára, mely a könyvek jellemző tulajdonait ☐ ablak alaku rovatokba írja, hogy jobban szembe tűnjenek.

Rendszó	Szakosztály és szám	Összekötött művek sorszáma Az utolsó lap szakosztálya	üres
	A könyv címe		A nyomtatás helye és éve
	Gyűjteményes vagy több kötetes munkák egyes kötetei itt sorol- tatnak fel.		A kiadó vagy nyomdász neve
			Lapszám
A könyv nyelve	A beszerzés módja		Kötés

A Magyar Nemz. Múzeum könyvtárának címlap-mintája nyolcszorosan kisebbítve.

A címlepirásnak általánosan elfogadott szabályai vannak, melyekhez szorosan ragaszkodni a könyvtárnoknak mulhatlanul szükséges. Tudjuk nagyon jól, hogy a könyveknek épen úgy, mint az embernek, mint a természet országában mindennek, neveik vannak, melyek szerint a könyvek kerestetnek és feltalálhatók. A szerző könyvét, mint gyermekét, bocsátja a nagy világba és a könyv szerzőjének nevét fogja viselni. A szerzők azonban sokszor szerénységből, másszor politikai vagy egyéb társadalmi okok miatt, nevüket álnevek alá rejtik vagy épen el is hallgatják. Ily esetekben a könyv nevét főjellemző tulajdonságától fogja nyerni. Ámde a név, történelmi és nyelvészeti behatás alatt állván, írása változásnak, ingadozásnak van kitéve, hozzájárul a különböző nyelvű nemzetek eltérő szokása a nevek kiírásánál. Ha pedig a névtelenül megjelent műveket tekintjük és keressük bennök a főjellemző tulajdonságot, vajjon ki kezeskedik arról, hogy mindenki elfogja találni azt; miként fogunk eljárni akkor, ha a könyv több főjellemző tulajdonsággal bir? Nem lesz-e címlelapunk s ezáltal egész címlelapunk ingadozásnak és határozatlanságnak kitéve?

Valóban a kérdések egész sorozatát állíthatnám fel, melyekre a könyv elnevezésének kérdésével találkozoznánk mindannyian, ha a szakférfiak már eleve nem gondoskodtak volna arról, ha a könyvek különböző elnevezéseibe egyöntetűséget nem hoztak volna létre, és ha nem gondoskodtak volna olyan

rendszer megállapításáról, mely bennünket lehető biztos támponthoz vezessen. Ez a bibliographiai rendszer, mely a könyvek különböző elnevezéseit és jellemző főtulajdonságait a **rendszo** fogalma alá helyezvén, megválasztásának szabályait egybefoglalta.

Rendszo, vezérszo, péczeszó (Schlagwort) alatt a bibliographiába oly nevet vagy szavat értünk, mely alatt a könyv a cím tárba vezettetik.

Rendszo, a művek különféleségét tekintve, annyiféle, ahányféle a könyv. Valamint egy és ugyanazon műnek több rendszava lehet és van is, úgy ugyanezen műről több címlapot is lehet és kell is írunk. Ha egy műnek több rendszava van, ez esetben azon rendszó, mely alá a mű iratik és felállittatik, elsőrendű rendszónak nevezetik, megkülönböztetésül a másod- és harmadrendű rendszavaktól, melyek utaló lapokon fordulnak elő, p. o. ha a műnek két szerzője van, ez esetben azon szerző neve, mely a könyv címén elsőnek van megnevezve, képezi az elsőrendű rendszavat. Miután pedig ily esetben a második szerzőről is kell külön címlapot írunk, de ezen szerző neve alá már nem írjuk le a könyv címét, hanem egyszerűen hivatkozunk az első szerzőre, ily esetben ez a második szerző képezi a másodrendű rendszavat, magát a címlapot pedig *utaló*-lapnak nevezzük. Utaló-lapnak tehát nevezzük azon címlapot, mely a keresőt a könyv eredeti felvételéhez vezeti vissza, vagyis azon rendszóhoz, mely alatt a könyv részletes felvétele történt.

A rendszó megállapításának általános szabályai.

A szerző neve mint rendszó. *A könyvnek egy vagy több szerzője van.* Ha a könyvnek csak egy szerzője van, akkor ennek vezetékeve képezi a rendszót, mely alá a könyv czíme iratik. Akár van kiírva a szerző neve a czimlapon, akár a könyv más helyén, mint például az előszó, ajánlás, vagy a könyv végén, mindezen esetekben a szerző neve képezi a rendszót, még akkor is, ha a könyv szerzője nem is volna a könyvön feltalálható, hanem csak irodalmi segédeszközökkel lehetne a szerző nevét megállapítani, azzal a különbséggel, hogy ez utóbbi esetben utaló-lapot írunk a könyv szerzőjéről a könyv címére.

Ha több a szerző, ez esetben az első helyen megnevezett képezi a rendszót, a többiekről utaló-lapot veszünk fel, hivatkozással az elsőrendű rendszóra. Ha azonban meggyőződünk arról, hogy a több szerző nevével ellátott munka, gyűjteményes, ez esetben a művet a gyűjtő-czím alatt vesszük fel, de utaló-lapot írunk az egyes szerzőkről.

Ha a szerzőkön kívül a kiadó is meg van em-

lítve, ez esetben csak a kiadóra történik hivatkozás, p. o. Real-Encyclopaedie von Bähr, Baumgarten etc. Herausgegeben v. Aug. Pauly. Ez esetben csak *Pauly*-ra történik hivatkozás.

Ha a szerző nevét jelző alá rejti, akkor a mű névtelennek tekintetik. Ha azonban a jelzőt rendszeren használta, akkor a jelző képezi a rendszót.

Ha a szerző neve betűkkel van megjelölve, ily esetben sokan a betűt veszik rendszónak és pedig az utolsó betűt, mely legnagyobb valószínűséggel a szerző családi nevét rejti magában. Ettől eltérőleg mások az első betűt veszik rendszónak. Részemről ezen eljárást nem tartom helyesnek, mert igen gyakran megesik, hogy a kitett betűk a névvel semmiféle összefüggésben sincsenek, ezért én ezeket helyesebben a névtelenek osztályába sorozom s e szerint címtározom.

Idegen nevek mint rendszók. Miután ott, hol a szerző meg van nevezve, mindig ez képezi a rendszót, az a kérdés merül fel, vajjon az idegen tulajdonnevek írásánál milyen elvet alkalmazunk? Ezt a kérdést már a rendszó helyes megválasztásánál kellett felvetnem, jöllehet, fontossága és jelentősége majd csak a betűrendes katalógus összeállításánál tűnik ki, hol is majd bővebben fogom tárgyalni. E helyen csak annyit jegyzek meg, hogy idegen nevek írásánál vagy az anyanyelvre térünk vissza, melyből a név vétetett, p. o. Don Inigo, *Ignatius*, vagy a katalógus nyelvére fordítjuk: *Ignatius*, *Ignác*z.

Kivételt képeznek oly nevek, melyek az illető nemzet nyelvében nem fordulnak elő, p. o. Sancho, Sanchez stb. Óvakodnunk kell azonban ezen elvnek szigorú következetességgel való keresztülvitelétől, mert a nevek különböző nemzeteknél oly sokféle változásnak vannak alávetve, hogy az eredeti név sok esetben alig ismerhető fel, p. o. Santiago, San Yago, Sanctus Jacobus-ból eredt. Ezen kívül is a keresztnév minden nemzetnél másféleképp fordul elő, p. o. Vilmos, Wilhelm, Guilelmus, Guglielmo stb.

Vezetéknév névelővel. Ha a vezetéknév névelővel van összekötve, akkor a névvel egynek vétetik, p. o. *La Croix, Du Pin, Zumbrunnen*. Kivételt képez a holland *De*, mely nem vétetik a névhez, p. o. *De Vries*, azon egy esetet kivéve, hol ez a gyakorlatnak megfelel és a névvel összefügg, p. o. *Delisle*, itt azonban visszautalás történik *Lisle*-re. Ha nincs vele összekötve, akkor figyelmen kívül hagyatik a német, holland és spanyolban p. o. *Van der Hagen, Van der Velde, De las Casas*, hasonlóan a német: *Vom*, p. o. *Vom Hagen*. Kivételt a francia nevek képeznek, melyeknél csak a névmutató hagyatik figyelmen kívül, de a névelő soha, p. o. *De Lagarde*.

Ha a névelő és névmutató a német- és hollandban, a névmutató pedig a francziában egy szónak vétetett, ily esetben ezen összekötött alak lesz ugyan a rendszó, de nem szabad megfelleknünk a főszabályról és azért mindig utaló-

lapot írunk a törzs-szóra, p. o. *Delacroix*, hivatkozással *La Croix*-ra.

Ha a tulajdon névvel, ennek megkülönböztetésére, kötjellel egy másik tulajdon név van összekötve, ez tekintetbe nem jő, p. o. *Dubois-Raymond*.

A tulajdonnevek előtt álló Sanct, Saint Sainte, San, Santo, a reá következő névvel, egynek vétetik. Kivételt képez a szentek nevei előtt álló S. (Sanctus), mely a rendszónál tekintetbe nem jő.

A latin és olaszban az *a*, *ab*, *del*, *delle*, *da* figyelmen kívül hagyatik.

Az angol *Fitz*, a skót *Mac*, az ireknél szokásos *O'*, a reá következő névvel, egynek vétetik.

A spanyol és portugálban az *y* vagy *e*-vel összekötött nevek figyelembe nem vétetnek, p. o. *Nieto-y Serrano*, *Coceres-y' Faria*.

Az angol összetett neveknél a második, a németek és francziáknál rendszeren az első név képezi a rendszót.

Ha a szerző neve nem teljesen fordul elő a könyvön, ez esetben a helyesen kiegészített név képezi a rendszót p. o. *M. Tullius*, a rendszó: *Cicero*; ha pedig a nevet nem tudjuk helyesen kiegészíteni, akkor a hiányos név a rendszó.

Ha a szerző neve több névből áll, p. o. *Marcus Tullius Cicero*, *A. Horatius Flaccus*, *Publius Ovidius Naso*, ez esetben a szokás határoz és ha

mind szokásos, ez esetben az első az elsőrendű rendszó, a többiekre, utaló-lapot írunk, p. o. *Martianus* Capella, utalunk *Capella*-ra. Többnevű szerző nemcsak az ő, hanem a középkori neveknél is sűrűn fordul elő, midőn a szerző nevéhez a nemesi vagy származási név is járul, ez esetben a keresztnév vagy családi név a rendszó, p. o. *Joannes* de Ungaria; *Ritter* von Ilanor, *Hoffmann* v. Fallersleben, Galeazzo *Gualdo* Priorato, *Raoul*-Rochette.

Néha a szerző csak második neve alatt fordul elő, p. o. *Regiomontanus*; ez esetben utalunk a keresztnévre. Lásd: *Joannes*.

Világi és egyházi méltóságok nevei. Uralkodók és uralkodó herczégek, pápák és szerzetes neveknél nem a családi, hanem azon név a rendszó, melyet felvettek akkor, midőn méltóságaikat elfoglalták, p. o. XVI. *Gergely*, nem pedig *Capellari*, *Rudolf* és nem *Habsburg*.

Kivételt képeznek azon esetek, midőn az illetők már korábban szereztek írói nevet, ez esetben a családnév képezi a rendszót, de utaló-lapot írunk újabb nevökre, p. o. *Aeneas* Sylvius, utalással II. *Pius*-ra.

Ha ezen méltóságot viselők több névvel bírnak, akkor azok együttesen képezik a rendszót, p. o. *Róbert Károly*.

Ha a szerző nevét megváltoztatta, akkor az újabb névről utaló-lapot írunk a régre, p. o. Ipolyi, lásd: Stummer. Utaló-lap iratik akkor is,

ha a szerző nevét többféleképp írta, p. o. Müntz, Muentz, Münz; Jordanis, Jornandes.

Ha a szerző álnevén van megnevezve, valódi neve pedig ismeretes, ez esetben a valódi név a rendszó, utalással az álnévre, p. o. Paul Friedr. Richter, hiv. *Jean Paul*-ra. Olyan álnevek azonban, melyeket a szerző a közéletben is használt, meghagyatnak, p. o. Melanchton (Schwarzerd), Agricola (Bauer) helyett.

Keleti irodalom. Sokkal nehezebb keleti nyelven írt művek rendszavait megállapítani már csak azért is, mert ezen irodalom és nyelv távol esik tőlünk, könyvtárainkban levő művek száma pedig igen csekély. Ez oknál fogva elégséges is, ha a nyugoti irodalomra alkalmazott szabályokat tartjuk ezeknél is figyelemmel, annyival is inkább, mert, mint majd alább a betürendes katalógus összeállításánál ki fogom fejteni, részemről legczélszerűbbnek tartom, ha a keleti irodalmat nem vesszük be a betürendes katalógusba, hanem külön kezeljük.

A rendszó itt is, mint mindenütt, a szerző. Ámde a keleti népeknél a szerzőknek egy csomó nevük van, melyekből a szerző neve nehezen betűzhető ki. Legjobban cselekszünk tehát, ha ilyenkor a szerző használatos nevét az irodalomtörténet segélyével keressük meg.

Az arab íróknál a rendszót azon név képezi, mely alatt a szerző ismeretes, de mindenkor utaló-lapot kell írunk az első névre is, p. o. Abu

Bišr Amurben Utmanben Kambar *Sibawaihî*, hivatkozni kell Bišr-re. Ha a szerző egy név alatt sem ismeretes különösen, ez esetben az első főnév a rendszó, utalással a másodikra, p. o. Abû *Abdallâh* Muhammad ben Ahmad al Kurasî, hivatkozni kell Muhammad-ra.

A rokonságot feltüntető nevek: Abû, Ebû (atya), Umm (anya), Ibn, Ebn, Ben (fiu), Ahn, (fivér) a rendszó megválasztásánál figyelembe nem jönnek, kivéve azon esetet, ha a rendszónak vett névvel szoros összefüggésben vannak, vagy a szerző e név alatt ismeretes, p. o. *Ibn Duraid*, *Abul-Fida*.

Az al, el, ul, ar, as névelők nem jönnek figyelembe, kivéve, ha a rendszó közepén fordulnak elő, p. o. Abd'-al-Latif.

A nyugoti irodalomban a fordító neve nem vétetik figyelembe, még utaló-lapot sem kap azon egy esetet kivéve, midőn a szerző ismeretlen lévén, ennek helyét a fordító foglalja el, vagy a fordító neve egyjelentőségű a szerzővel, p. o. Ulfilas, hivatkozással Bibliára. A keleti irodalom termékeinél azonban, melyek hozzánk inkább csak fordítás alakjában jönnek, bátran vehetjük a fordítót szerzőnek, azaz rendszónak, mely alá a művet bevezetjük, miután a keleti műveket inkább czímtárazzuk.

A keleti műveknél tehát a kiadó, magyarázó és fordító, ha nem vétetik is rendszónak, utaló-lapot azonban ezek mindig kapnak.

Ha ledől majd az a választó fal, mely a ke-

leti irodalom hozzáférhetősége közt ma még fenn áll, ha a keleti irodalom ép olyan közkincse lesz az emberiségnek, mint ma a nyugoti, akkor lesz majd csak helye annak, hogy az irodalmi termékek e nemével is bővebben foglalkozzunk.

Tárgynév mint rendszó. *A könyvnek nincs szerzője.* Mindazon esetekben, midőn a rendszót nem választhatjuk a fenntebb elősorolt esetekből, vagyis midőn *személynév* nem képezi a rendszót, ily esetekben a rendszót mindig a könyv címéből kell vennünk, olyformán, hogy mindig az első főnév képezi a rendszót, mely nevező (nominativus) esetben áll. Ha pedig nem áll nevező esetben, akkor abba kell tennünk. *A rendszónak nem szabad más mint nevező esetben állnia,* p. o. *Scriptorum rerum Hungaricarum tomus primus.* Rendszó: *Scriptores.* Ha azonban az első főnév csak jelzője volna egy más főnévnek, akkor nem ez, hanem az utánna következő főnév képezi a rendszót, p. o. *Continuatio bullarii Romani.* Rendszó: *Bullarium.* Nem képezhetnek rendszót a könyv terjedelmére vonatkozó e szavak: *volumen,* *pars,* *tomus,* *liber,* *Nachtrag,* *supplement* stb. Azon elv, hogy névtelenül megjelent munkáknál ne az első főnév vétessék rendszónak, hanem inkább azon szó, mely a művet legkivált jellemzi, hosszas eszmecserét idézett elő a bibliographusok között és nálunk is többen vannak, kik ezt sok esetben megengedhetőnek tartják. Részemről ezen elvnek szigorú keresztülvitelét ajánlom és pedig azon

okból, mert a következetes eljárást elébe helyezem az önkényesnek; mert a cím-tározásnál mindig a betűrendes katalogus eszméje lebeg előttem, mely az ilyen felvételeket meg nem engedi. A betűrendes címjegyzék, t. i. első sorban arra szolgál, hogy valamely keresett mű meg van-e a könyvtárban. A keresett mű címe tehát ez esetben kell, hogy ismeretes legyen. Mert, ha a munka címe nem ismeretes, ily esetben a munkáról a szak-katalogus nyújt felvilágosítást. Azon felfogás, hogy a munkát leginkább jellemző szó könyvnyelben megtartható az emlékezetben, mint a kevésbé jellemző, erre nézve azt hiszem, hogy a szónak elfeledése nincs kötve az ismert, vagy kevésbé ismert szavakhoz, sőt ellenkezőleg a tapasztalat azt mutatja, hogy a cifrább címeket, mint különöseket, jobban megtartjuk emlékezetünkben, mint az ismerteket, p. o. *Beiträge zur Literatur und Kunst*. Miután itt a Literatur és Kunst képezik a jellemző szavakat, felvehetjük bármelyik szó alatt, de akkor hivatkoznunk kell egyikről a másikra, míg az általam felállított elv szerint elégséges, ha *Beiträge* alatt vesszük fel.

A könyvnek egy vagy több a címe. Ha a könyvnek mint rendszerint egy címe van, akkor a rendszó megállapítása fentt elősorolt szabályok segélyével könnyen megállapítható. Hasonlóan járunk el a több czímmel bíró könyveknel is, azzal a különbséggel, hogy itt előbb azon címet kell megállapítanunk, mely alatt a könyvet

czímtározni akarjuk, az az felvennünk kell. Olyanoknak, kiknek kezében még kevés könyv forgott, azt mondhatnám, hogy mindig a könyv baloldalán levő cím szerint kell czímtározni; a szabály pedig az, hogy a könyvet mindig az általános cím alatt kell felvenni. Ezen főcímlapra iratik a részleges cím is, de a részlegesről mindig külön címlapot irunk, utalással az általános címre, p. o. *Nemzeti Könyvtár*. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Pest, 1843. I. kötet. *Kármán* József írásai és Fanni hagyományai. Ujra kiadta és bevezette Schedel Ferencz. Pest, 1843. — Részletes cím: *Kármán* József írásai stb. Lásd: *Könyvtár*, *Nemzeti*. I. kötet.

A kettős címlappal bíró könyveken kívül előfordulnak olyanok is, melyek egy címlappal bírnak ugyan, de kettős címük van. Ez esetben, ha a második cím az elsőnek csak fordítása, akkor a könyvet azon cím alatt vesszük fel, melynek nyelve közelebb áll hozzánk, p. o. latin-magyar címeknél mindig a magyar cím alatt vegyük fel a könyvet, de ha az első cím csak a könyv jellegére vonatkozik, p. o. *Discursus iuridico-politicus* ez esetben az egész címet figyelmen kívül hagyjuk. Ha pedig a második cím az elsőnek változata, akkor felvesszük az első cím alatt utalás nélkül a másodikra. Kettős címlap rendszerint gyűjteményes műveknél fordul elő és néha meg-esik, hogy a későbbi cím különbözik az elsőttől, ez esetben az utóbbi címről utalunk az előbbire.

Gyűjtő cím alatt megjelenő művek, gyűjtő név alatt vétetnek fel, p. o. *Olcsó könyvtár, Vasárnapi könyvtár, Könyvkiadó Vállalat.*

Ha több főnév egymásnak alá van rendelve, akkor mindig az első a rendszó, p. o. *Acta et decreta.*

Ha a főnév, melyet rendszónak választottunk, főnévi jelzőkkel van összetéve, mindig a jellemző főnév vétetik rendszónak p. o. Kir. magy. tud. egyetemi könyvtár *címjegyzéke*. Rendszó: *Címjegyzék*. Csak ily esetben választjuk a jellemző főnevet rendszónak, ily esetből származott az a szokás, hogy a jellemző főnév választatott rendszónak.

A címben nincs főnév. Ha nem fordul elő a könyv címében főnév, akkor az első szó képezi a rendszót, ha pedig ez szám volna, akkor ez betűkkel irandó.

A könyvnek nincs címe. Ha a cím hiánya a könyv csonkaságából ered, akkor a könyv előbb meghatározandó és a rendszó a teljes példány után állapíttatik meg. Ha pedig a könyvnek általában nem volt címe, mint ez a régiebb műveknél, melyek így kezdődnek: *In hoc volumine continetur*, gyakran megesik, ily esetekben vagy ismeretes a könyv címe, akkor ez, vagy ismeretlen, akkor a könyv tartalmából vesszük a címet.

A könyv címe változik, de tartalma változatlan. Ez eset leginkább fordításoknál fordul elő. Nézetem szerint legcélszerűbb a fordított művet

az eredeti címlapon kitüntetni, p. o. *Törvények és rendeletek. Gesetze u. Verordnungen.* Nehogy egy és ugyanazon tartalommal bíró mű különböző helyeken forduljon elő a címgyűjtőben, legjobban ha a fordítást az eredeti szöveghez tesszük és ezt a címlapon kitüntetjük. Ha pedig ezt nem tehetjük, legjobban cselekszünk, ha a különböző címeket egy általunk megállapított gyűjtő cím alá helyezzük p. o. Biblia, Testamentum, Testamentom, Szent-írás, Heilige Schrift stb. Ezek közül választunk egy rendszőt s ez alá helyezzük az összes bibliákat.

A rendsző régi írásmodorban. Ha a rendsző régi írásmodorban fordul elő, akkor az új szó alatt kell felvennünk, hivatkozással a régi írásmodorra, p. o. *Zeitung*, lásd: *Zeyttung*; *Hilfsbuch*, lásd: *Huelfsbuch*.

Ha a rendsző c és k betű között ingadozik, akkor rendszerint az elsőt használjuk, részemről ajánlom a magyar írmodor alkalmazását, p. o. *Catalogus*, helyesebben *Katalogus*.

Hatóságok által kiadott nyomtatványok, törvények, rendeletek, névteleneknek tekintetnek, hivatkozás nélkül a szerzőre, p. o. *Code Napoleon*.

Dissertatiók. Egyetemi dissertatióknál, midőn a szerző nincs határozottan megnevezve, vagy mint ilyen nem ismeretes, a 18-ik század közepéig mindig a *praeses* a rendsző, minden másra való hivatkozás nélkül. Későbbben már a vitatkozó lesz a rendsző, hivatkozás nélkül a *praeses*re. Ha két

vitatkozó van és nincs praeses, akkor az első képezi a rendszót, hivatkozás nélkül a másodikra.

Apró nyomtatványok. Apró nyomtatványoknál, midőn a szabályszerűen megválasztott rendszó következtében a nyomtatványok szétszóródnának, legczélszerűbb őket önkéntesen választott gyűjtő rendszók alá helyezni.

Életrajzoknál, halotti beszédeknel legtöbbször fontosabb azon személy, kiről a mű iratott, mint maga a szerző, ily munkáknál igen ajánlom, ha a rendszavat arról vesszük, kiről a mű iratott, ha azonban nem is követjük ezen eljárást, mulhatatlanul szükségesnek tartom, hogy ezekről utalólapot írjunk.

Iskolai értesítők- és térképeknel nem a kiadó vagy szerző képezi a rendszót, hanem azon hely, melyet ismertetnek.

Ujságok és folyóiratoknál a rendszó megválasztása eltér a könyvekétől, mert a rendszót az ujság vagy folyóirat teljes címe képezi. Ha pedig összeakarjuk hasonlítani a könyvekkel, akkor azt mondhatjuk, hogy ugy vétetnek fel, mint gyűjteményes munkák t. i. gyűjtő czim alatt: *Pesti Napló, Könyv Szemle.*

Hosszas volna felsorolni mindazon kivételeket és eseteket, melyeket a rendszavak helyes megválasztásánál követnünk kell. Ha azonban az itt felsoroltakat figyelembe vesszük és kétes esetekben igénybe vesszük a könyvészeti segéd-eszközöket és nagyobb könyvtárak katalógusait,

akkor könnyűséggel fogunk eljárni a rendszavak helyes megválasztásánál.

A könyvészeti segédeszközökről általában legtöbb tájékozást nyújt az általam ily czím alatt egybeállított czímjegyzék: Az egyetemi könyvtár segédkönyvtára, Budapest, 1884. Miután e füzet nem jött forgalomba, azt hiszem nem végzek felesleges munkát, ha a könyvészeti segédeszközök közül néhányat felsorolok.

A magyar irodalomra ajánlom: a Széchenyi katalogust: *Catalogus bibliothecae hungaricae Francisci Com. Széchényi P. I—VI. Sopronii, 1799. Pestini, 1800. Posonii, 1803. Teleki S. Bibliothecae PP. I—IV. Viennae, 1796—1811.* Az egyetemi könyvtár gyarapodási czímjegyzékét 1876—1892. Budapest, 1877—1892. *Petrik Géza.* Magyarország bibliographiája 1711—1860. I—IV. Budapest, 1892. A német irodalomra: *Ebert, Fr. Allgemeines Bibliographisches Lexikon, Leipzig, 1821. Heinsius, W. Allgemeines Bücher-Lexikon, 1700—1892. Leipzig. Kayser, Chr. Gottl. Vollständiges Bücher-Lexikon, 1750—1892, Leipzig. Hinrichs, J. Verzeichniss der Bücher von 1852—1893. Leipzig.* A francia irodalomra: *Brunet, J. Ch. Manuel du libraire et de l'amateur de livres. Tom. I—VI. és Supplement I.—II, Paris. Graesse, J. G. T. Trésor de livres rares et précieux. 7 vol. Dresde, 1859—1869.* Mind a kettő a világirodalomról is alapos tájékozást nyújt. *Lorenz, Otto. Catalogue general de la librairie française, 1840—1892.*

Paris, 1867—92. *Quérard*, J. M. La littérature française contemporaine, 6 vol. Paris, 1842—57. Az angol irodalomra: The English Catalogue of Books, 1835—1860. *Quaritsch*, B. General Catalogue of Books. London, 1877. *Reuss*, J. Alphabetical Register of all the Authors actually in Great-Britain etc. 1770—1790. Berlin. Stettin, 1791. Az olasz irodalomra: *Bollettino* delle opere moderne straniere del regno D'Italia. 1886—92. Roma. *Bollettino* delle publicationi Italiane. 1886—92. Firenze. A spanyol irodalomra: *Hidalgo*, Dionisio. Diccionario general de bibliographia Espannola. I—VI. Madrid, 1862—79. Orosz irodalomra: *Csertkov*, A. D. Egyetemes orosz könyvtár, azaz jegyzéke minden Oroszországról szóló könyveknek, Moskva, 1845. Keleti irodalomra: *Andrae*, V. u. J. *Geiger*. Bibliotheca sinologica. Paris, 1864. *Zenker*, J. Th. Bibliotheca orientalis. Római és görög irodalomra: Bibliotheca philologica. Herausg. v. Ehrenfeuchler. *Engelmann*, W. Bibliotheca scriptorum classicorum, Leipzig.

3. Számozás.

A könyv és a róla készített címlap közti kapcsolatot a szám adja meg. Régebben, midőn a könyvek száma még csekély volt és a könyvtárak néhány ezernyi kötetből állottak, a könyvtárnokok a könyvek számozását még nem ismer-

ték. Sőt még ma is vannak tekintélyes könyvtárak, melyekben a könyvek nem számoztatnak. A kor igényeit kielégítette, ha a könyvvállványt vagy szekrényt számmal ellátták, a könyvvállvány polczait pedig betűvel jelölték meg. Ha már most a könyvvállvány számát és a polcz betűjét a cím-tárban a könyv címéhez jegyezték, ezzel a könyv helyét megközelítőleg meghatározták. Ha a könyv helyét még pontosabban akarták megjelölni, ez esetben még a címtárban feljegyezték azt is, hogy a könyv a polczon hányadik helyet foglalja el. Hogy a könyv a számára kijelölt helyet az állványon el is foglalhassa, e célból a könyvre, vagy annak táblájára ugyanezen jelzetet jegyezték fel. Nem ritkán fordul elő olyan eset is, hogy a könyv bekötése alkalmával maga a könyvkötő nyomta reá a könyv táblájára e jelzetet. A számozásnak ezen módját el is lehetett kerülni, oly esetekben, midőn a könyvek szakszerint állítottak fel, a szakon belül pedig betűrendben, vagy időrendben. Szó sincs róla, hogy a számozás e módja az akkori viszonyokat ki ne elégítette volna. A könyvtár csekély használata mellett e rendszerrel is lehetett boldogulni. Azonban sűrűn látogatott könyvtáraknál, mint akár nálunk az egyetemi könyvtárnál, melyet évenként 40 ezerszer, sőt ezenfelül is látogatnak, hol naponként a könyvek nagy tömege van használatban, hol a könyvkikeresést és visszahelyezést nagyobb számú szolgaszemélyzet végzi, ily helyeken szám nélkül bol-

dogulni nem lehet. Ismeretes tény az, hogy a könyvtárkezelésnél nem annyira a könyvek kikeresése, mint inkább helyes visszahelyezése játsza a főszerepet és mindnyájan tudjuk, mily sok utánjárást, fáradságot és kellemetlenséget okoz egy hibásan elrakott könyv megkeresése. E körülmények arra indították a könyvtárral foglalkozókat, hogy a könyveket megszámozták. Mai időben, nagy és kis könyvtáraknál egyaránt, a könyvek számozása elkerülhetlen. Csakhogy itt is, mint a könyvek felállításánál, különböző eljárást tapasztalunk.

Mielőtt a számozásnál követett eljárásokat ismertetném, szükségesnek tartom felhívni a könyvtárnokok figyelmét azon viszonyra, mely a könyv felállítása és számozása között fennforog. A könyvtár számozási módja mindig kell, hogy megfeleljen a könyvtár felállításának; mert a könyvnek helyét tulajdonképen a szám adja meg. Ez jelöli meg véglegesen a könyvek egymásutánját, azon sorrendet, melyben a könyveknek egymást követni kell. Ezen szoros viszonymál fogva czélszerű lett volna a számozást a könyvek felállításával kapcsolatosan tárgyalni; és csakis könnyebb áttekintés végett választottam külön e két eljárás ismertetését.

A számozásnál két főrendszert különböztetünk meg: ugymint a *helyhez kötött* és a *mozgó rendszert*.

A helyhez kötött rendszer alatt értjük az olyan számozást, mely a könyvet egy bizonyos

meghatározott helyhez köti, úgy, hogy ezen helyét a könyv el nem hagyhatja. Ezen eset akkor áll elő, ha a cím tárban nem a szakot jelöljük meg, melyben a kérdéses mű áll, hanem azon szekrényt vagy polcot, melyre a könyv tétetett. A számozás e nevét *helyhez kötött* (Festnagelungs-System) rendszernek nevezzük. A régi könyvtárak, mint már fentebb is említettem, nagyobb részt így voltak számozva, sőt újabban rendezett könyvtáraknál is találtam a számozásnak ezen semmi esetben sem követendő példáját. Eltekintve attól, hogy gyarapodás vagy az egész könyvtárnak áthelyezése alkalmával a könyvtár használatát teljesen megakasztja, de nem ajánlható ezen eljárás azon egyszerű okból sem, mert a könyvtártannak a felállítás alkalmával felállított elvével teljesen ellenkezik.

A mozgatható címlapokkal együtt született a *mozgó rendszeren* alapuló számozás is. Ez alatt oly számozást értünk, melyben a könyvek helye, tekintet nélkül a könyvtár helyiségére, jelöltetik meg, azaz, itt csak a szak jelöltetik meg, melyben a könyv helyet foglal.

Valamint a könyvek felállításánál a szakrendszeres felállítást ajánlottam, úgy most a számozásnál a *mozgó rendszeren* alapuló számozást ajánlom, mint olyat, mely minden könyvtár céljának legjobban felel meg.

A *mozgó számozás* kétféle: *folyó- és ugró-számozás*.

Folyó-számozás alatt értjük, ha könyvek akár az egész könyvtáron keresztül, akár csak egyes szakon belül számoztatnak olyképen, hogy az első könyv kapja az 1-es, a második a 2-es, a harmadik a 3-as számot és így haladunk tovább. Nem hiszem azt, hogy bárki is olyan tüskön-bokron keresztül való számozást helyeselné, mely az első könyvet az utolsóig folytatólagosan számozná. A rajzban, festészetben, a művészet minden ágában bizonyos nyugvó pontokra van szükségünk, melyeken a szem megnyugszik. Így vagyunk a könyvekkel is.

Ha a könyveket úgy szólván egy lélekzettel akarnók folytatólagosan számozni az elsőől az utolsóig, a könyvtárnok szeme nem találná meg azon nyugvó pontot, hanem a számok tengerében merülne el. De eltekintve ezen nehézségtől, a folytatólagos számozásnak az egész könyvtáron keresztül ellen kellene mondanunk azon okból is, mert ezáltal oly nagy számokkal lenne dolgunk, melyek leírásánál sokkal előbb csuszhatik be a hiba, mintha csak két vagy három számmal jeleljük meg a könyvet. Csakis egy esetben van helye a folytatólagos számozásnak, és pedig akkor, ha ezen szám nem a könyv helyének jelzésére szolgál, hanem vele a könyvtár gyarapodását óhajtjuk kitüntetni. Ezen egy esetben a könyvtár állományának számbeli kimutatására nemcsak célszerű, de hasznos is. Nemcsak esztetikai, hanem a könyvtárkezelésnek szempontjából is szüksé-

günk van tehát nyugvó pontokra. Ezen nyugvó pontokat, a folytatólagos számozásnak e határait a könyvek különböző alakjai szolgáltatják. Amint tehát már a könyvek felállításánál elfogadtuk az alakok szerint való felosztást, úgy a számozásnak is ennek megfelelőleg kell történnie. Külföldi könyvtárak egy részénél a nagyobb alakokról történik az átmenet a kisebb alakokra, azaz, először számoztatnak az ivrétek, ezt követik a negyedrétek, mely után a nyolczadrétek következnek, azaz alulról felfelé. Részemről a számozás ezen útját nem tartom olyan kötelezőnek, melyet feltétlenül kellene követnünk.

A számozást bátran kezdhethjük felül a legkisebb alakról és innen haladunk lefelé e nagyobb alakokhoz. A számozás mindenkor balról jobbra történik. A folytatólagos számozás tehát aképen történik, hogy elkezdjük az egyik szakosztály nyolczadretű könyveinél és számozzuk a könyveket a felállított könyvek és a számok sorrendje szerint mindaddig, míg a nyolczadretűeket be nem fejeztük. A következő alaknak, a negyedrétnak számozását ismét 1-el kezdjük és sorrendben folytatjuk, míg ezen alakokat mind meg nem számoztuk. Hasonlóan járunk el az ivrétűeknél is. — A folytatólagos számozásnál tehát minden alak számozása újból kezdődik. Ezen eljárás a számozásnál igen fontos. Mert ha, mint azt több fővárosi könyvtárnál is tapasztaltam, az alakok számozásánál különbséget nem teszünk, hanem folytatólagos-

san haladunk a szakban, tekintet nélkül az alakokra, akkor a legjobb esetben is, a könyv nem lesz azon helyen található, melyet száma mutat, hanem egy más helyen, s ebből igen sok tévedés és félreértés származik. Nem lesz pedig minden esetben azért a könyv helyén, mert ha a könyv alakja ivrét, akkor nem lévén helyezhető alakja miatt a nyolczadrét mellé, hanem legalul fog elhelyeztetni, és a folytatólagos szám helye üresen marad. Az alul elhelyezett ivrétű könyvek számai pedig, épen ez oknál fogva, nem fognak sorrendben haladni, hanem rendetlenül, a számozás céljával ellentétesen. Ha az ily számozással még szembesítjük azon állításomat, melyet a könyvek felállításáról mondtam, remélem, hogy rövid idő múlva elfognak némulni azok, kik e rendszertelenséget még támogatják.

A folytatólagos számozásnak e módja leggyorsabb és legközönségesebb. A magyarországi könyvtárak legnagyobb részénél a folytatólagos számozás van elfogadva.

Ugró-számozás alatt értjük azon eljárást, midőn a könyvek a felállított szakon és alakon belül nem kapják sorrendben a számokat, hanem az első könyv kapja, p. o. az 5-ös számot, a második a 10-es, a harmadik a 15-ös számot és így tovább. Az ugró számok mikénti alkalmazása ugyan tetszésünktől függ, mégis, miután tömeges vásárlás vagy ajándékozás útján a könyvtár néha váratlan arányban szaporodhatik, ennél fogva cél-

szerű olyan beékelési rendszert alkalmaznunk, mely nagyobb könyvtáraknál is jónak és célszerűnek találtatott. Mielőtt azonban ezen eljárást ismertetném, nem lesz fölösleges azon esetek felsorolása, melyekben ugró-számozásnak van helye.

Ugró-számozásnak, másképp beékelésnek, akkor van helye a könyvtári rendszerben, ha a könyvek a szakcsoporton belül betűrendben, azaz a *rendszó* betűsoros rendjében, vagy a tudományos irodalom fejlődési rendjében vannak felállítva.¹⁾ Ha tehát ezen rendet továbbra is fenn akarjuk tartani, akkor a művet nem számozhatjuk meg a folytatólagos számozás rendszere szerint, mert ez esetben minden munkának a szakcsoportban azon helyet kell elfoglalnia, mely őt akár a rendszó, akár megjelenési ideje, vagy tárgyalt anyagánál fogva megilleti. Az ugró-számozásnál akár az ötös, akár a tízes rendszert fogadhatjuk el. Kisebb könyvtáraknál elégséges az 5-ös, nagyobbaknál a 10-es rendszer ajánlható.

Az ugró-számozásnál az eljárás a következő: Az első mű a szakcsoportban nem az 1-ső számot kapja, hanem az elfogadott rendszer szerint vagy az 5-ös, vagy a 10-es számot. A második mű kapja a 10-es vagy 20-as, a harmadik a 15-ös vagy 30-as számot és így haladunk a folytatólagos számozásnál felállított rendszer szerint végig a nyolczadrétű műveken. Hasonlóan járunk el a negyedréti és

¹⁾ A könyvek felállításáról szóló fejezet 2., 3. pontja.

ivrétü műveknél is. Ha pedig az eképen számozott művek közé egy új művet akarunk beékelni, akkor először meg kell keresnünk azon helyet, mely a könyvet rendszavánál vagy a felállítás rendszerénél fogva megilleti. Tegyük fel, hogy a könyvtárt a művek rendszava szerint állítottuk fel és a szakcsoportban az első mű, mely e szerint az 5-ös számot kapta: *Abafi*, a következő mű *Bethlen* Gábor a 10-es számot kapja. Ha már most egy új művet akarunk beékelni, melynek rendszava e két mű közé esik, p. o. *Balassa*, akkor ezen új mű azon számok egyikét fogja kapni, mely az 5 és 10 között van, azaz kaphatja a 6, 7, 8, vagy 9 számot. Ha pedig ezen számok már mind be vannak töltve, és a könyvnek, az adott viszonyoknál fogva, mégis e két rendszó közé kell jönnie, ez esetben, a mű a már betöltött számok egyikét kapja ugyan, de a számhoz még egy betűt csatolunk, a mű számának jelzésére.

A beékelésre kétféle számozási rendszer ajánlható. Az egyik az *Ebert*-féle, melyben a betűk a számhoz következő sorrendben ragasztatnak: 1a, 1aa, 1ab, 1ac, egész 1az-ig. Ha ezen sorozat betelt, következik: 1ba, 1bb, 1bc, egész 1bz-ig. Ezen számozás segélyével az 1-ső és 2-ik szám közé 650 könyvet ékelhetünk be. Minden esetre oly tekintélyes szám, mely a címtár használhatóságát évtizedeken keresztül biztosíthatja.

Molbech számozási eljárása ettől abban különbözik, hogy a betűk számmal helyettesíttetnek,

p. o, 1a, 1b, 1c—1z-ig; ezután 1a₂, 1b₂, 1c₂. A számoknak ezen csoportosítása minden egyéb okon kívül legalább is kényelmetlenebb.

Előfordulhat azonban oly eset is, hogy midőn az 1a már be van töltve, és egy oly munka vár beosztásra, mely helyre nézve az 1a-t is megelőzi. Ily esetben az 1a-val számozott művet át kell számozni. Hogy azonban ily eset minél ritkábban fordulhasson elő, legcélszerűbb azon eljárást követnünk, melyet a gyakorlat már beigazolt, vagyis a beékelést nem kezdjük 1a-val, hanem ez abc középső betűjével a 1k-val. Ez esetben bármennyi munka kapja is az egyes számot, mégis a k előtt és után még sok betű következik, melyeknek segélyével a könyvet rendes helyére számozhatjuk.

A beékelési rendszernek, valamint általában a számozásnak annyiféle neme van, hogy bajos volna ezeket itt mind felsorolni. Különösen az amerikaiak tűnnek ki a számozás leleményessége által. Azért is e helyen csak a legmegszokottabbak ismertetésére szorítkozva inkább, azon általános elveket fogom elősorolni, melyeket mindennemű számozásnál szem előtt tartsunk.

A számozásnál mindenkor arab számokat használjunk. A kötetek száma nincs befolyással a számozásra, mert bár hány kötetből álljon is a könyv, minden egyes kötet ugyanazon számot kapja. A könyv szakosztálya és száma nemcsak a címlapon teendő ki, hanem az a könyv belső

táblájára, kötetlen műveknél pedig a könyv címlapjára is irandó. Ezenfelül a könyv szakcsoportja és száma feltűnő helyen, a könyv külső tábláján is, ki legyen tüntetve. Legcélszerűbb e célra nyomtatott paizskákat (vignette) használni, melyek a könyv hátlapjára ragasztatnak olyformán, hogy a paizska az ivrétalaku könyveknek felső-, a többieknek alsó részére ragasztandó. Ha kilátás van arra, hogy a könyvek esetleg kettős sorokban is lesznek felállítva, ez esetben legcélszerűbb a paizskát a könyv felső részére ragasztani. Ha a paizska nem fér a könyv hátára, ez esetben a könyv külső baloldali táblájának felső részére ragasztandó.

A számozásról szóló fejezetet nem zárhatom be a nélkül, hogy néhány példával meg ne világítsam az amerikai könyvtáraknál divó számozási rendszert. Rendszerem keretében említett kétféle számozáson kívül még természetesen többféle számozási eljárás van, melyek egyike vagy másika egyes könyvtárak különleges viszonyainál fogva indokolva van. A számozási eljárás e módzatainak különlegessége azonban sehol sem oly feltűnő, mint az amerikai könyvtáraknál. Ennélfogva itt különösen két rendszert mutatok be. Az egyik a Melvil Deveys-féle tizedes rendszeren alapuló és a Bostoni C. A. Cutter-féle rendszer. Mindkettő az emlékező tehetség előmozdítását célozza.

A Melvil Deveys-féle tizedes rendszer igen

egyszerű és abban áll, hogy az ebben alkalmazott százas számok a főosztályt, a tizedek az alosztályt, az egyesek az alosztály egyes csoportjait jelölik. A csoportok száma 999. Ha már most ismerjük az osztályozási rendszert, ez esetben az egyes könyveket ennek segélyével könnyen feltalálhatjuk, p. o. Webster angol szótára, a philologia szakban van, melynek száma 400, de ezenkívül be van osztva az angol nyelv alosztályába, ez 420, ebben a szótárak csoportja 423, e csoportban a kérdéses mű száma 13, ennél fogva Webster angol szótárának száma 423:13. Ha ezenkívül még a számhoz *R* betű is van csatolva, ez azt jelenti, hogy a kérdéses mű a Reference Room-ban, vagyis az olvasó-teremben van felállítva.¹⁾

Ennél sokkal bonyolultabb a Cutter-féle rendszer. Ő az egész könyvtárt 34 főosztályra osztotta fel és ezen osztályokat az abc nagy betűivel és részben számokkal jelölte meg. Az abc 24 betűje mellé, (melyből az O betű kihagyatik), 0—9 számot csatolt. A 34 főosztály közül 6 főosztálynak kétféle jelzete van, az egyik a keleti, a másik nyugati félgömbre vonatkozik és pedig: Életrajzok (5. 6.). Történelem (8. 9.). Földrajz (A. B.). Jogtudomány (F. G.). Irodalom (V. W.). Nyelvészet (Y. Z.). A többi 28 főosz-

¹⁾ *Grüsel*. Grundzüge der Bibliothekslehre. Leipzig, 1890.

tálynak alosztályai vannak, melyekhez a főosztály betűi csatlakoznak. Két jelzet összekötése tehát mindig alosztályt jelent és mindig párosan fordul elő, p. o. X 4 Catalogues of the manuscripts of eastern hemisphere, és X 5 Catalogue of the manuscripts of the western hemisphere. Ilyformán 964 alosztályt létesített, t. i. a fenmaradt 28 betűnek 34 szoros összetétele és a 6 főosztálynak kétszeres összetétele által, melynek fele 482, az egyik félgömbre szól. Ezután az összes alosztályokat geographiailag rendezte. Hogy ezt megtehesse, még egy jelzetet vesz fel, melynek geographiai jelentősége van. E jelzetet ismét a 34 betű és számból alkotja meg olyformán, hogy minden jelzetet két földrajzi jelentőséggel ruház fel és pedig az egyik a keleti, a másik a nyugati félgömbre vonatkozik, p. o. D = Britt birodalom és Mexiko; E = Anglia és Spanyol-Amerika; 5 = India és Egyesült Államok.

Minden jelzetnek tehát kétféle jelentősége van aszerint, a mint a keleti vagy nyugati félgömböt akarja vele jelezni, p. o. Történelem 8. és 9. Ez esetben 8. E. Anglia történetét 9 E. Spanyol-Amerika történetét jelzi. Ezen geographiai jelzetek ismét alosztályokra oszthatók, p. o. ha U a keleti félgömbön Berber államot jelenti Afrikában, akkor U R jelenti Tripolist, U U Tuniszt, U W Algirt, U X Maroccot, U Y Madeirát, U Z a Kanári szigeteket. Eszerint a szakjelzet 2—4 jelzetből is állhat, melyek közül az első,

vagy a két első, a szakot, a második vagy harmadik, esetleg a következők földrajzi meghatározást jelentenek.

A szakjelzethez járul az alak jelzete, mely a könyv szakja és száma közé jön. Az egész könyvtár 4 alakra van felosztva, melynek mindegyike más jellel bír, p. o. 12-rét*, 8-rét —, 4-rét +, ivrét /.

A jelzet harmadik részét a szerző jelzete képezi. Miután a szakrendszeren belül a könyvek szoros betűrendben vannak felállítva, ennél fogva természetes, hogy Cutter a szerző jelzetét, magából a szerző nevéből vette és minden azonos betűvel kezdődő nevét azon alaposztály 9 csoportjába osztotta és ennek megfelelőleg a betűhöz az 1—9 számot csatolta, p. o. G1-el jelezte azon neveket, melyek G—Gar közé esnek, G2-vel, melyek Gas—Geo-val kezdődnek és így tovább. Ezen csoportok ismét 9 alcsoportra oszthatók, ha melléjük az 1—9 számokat csatoljuk, p. o. G1., G11., = G—Gae; G1.2. = Gaf—Gak; G1.3. — Gal stb.

Ebből látható, hogy ily módon ezen rendszer a végtelenig fejleszthető. Azonban, bármily apró részletekre osszuk is fel az egyes betűk határait, mégsem kerülhetjük ki, hogy ugyanegy alcsoportba ugyanazon szerzőtől több mű egymás mellé ne kerüljön. Ily esetekben a munkák besorozását úgy kell eszközölnünk, mint az a betűsoros névezímtárnál már bővebben kifejtettem;

vagyis előbb jönnek a gyűjteményes művek és utána a szerző egyes művei. Ily esetekben a szerző jelzete adja meg a könyv helyét, p. o. VEP. M64 Milton's poems; míg az egyes részeknél a cím első betűje szolgál jelzetül, p. o. VEP. M 64 L Milton, Lycides. VEP. M 64 P — Paradise Lost. Ha a szerző jelzete mellé az alak jelzetét tesszük, mint választó jelet, ily esetekben számok kitevése által jeleztetjük a különböző kiadásokat, betűk hozzátétele által pedig a fordításokat, p. o. VJP* D 2 Dante Divina commedia; VJP* D 4 Dante Divina commedia 4. kiadás; VJP* D 2 F, az első kiadásnak francia fordítása, VJP.* D 2 F 2, más francia fordítása.¹⁾

Cutter rendszere a Deweys és Schwartz-féle rendszer összetételéből származik. Nem hiszem, hogy szives olvasóim közül bárkinek is kedve volna a Cutter-féle rendszert könyvtárában alkalmazni. Nem is azért hoztam fel e példát, hanem inkább annak illusztrálására, hogy mennyi gondot és figyelmet fordítanak az amerikai könyvtárak rendszerességére, mily apró részletességgel dolgozzák fel a gyűjtött anyagot, hogy a könyvtárban elrejtett kincset, minél hozzáférhetőbbé tehessék a kutatóknak. De nemcsak rendszereikkel, hanem szorgalmukkal is felülmulják az európaiakat. Így, hogy csak egy példát említsek, a bostoni könyvtár látogatottabb Európa bármely

¹⁾ Neuer Anzeiger für Bibliographie. 1883.

könyvtáránál. Könyvtári képzettségük sok tekintetben magasabb fokon áll, mint a mienk, s e téreni munkásságuk össze sem hasonlítható az európai könyvészeti irodalommal.

Járulékok beosztása és számozása.

Az új járulékok, melyek ajándék, csere vagy vásárlás útján gyarapítják a könyvtárt, mindekelelt az ugynevezett járuléki naplóba vezetnek be. A járuléki napló rendszerint négy rovatból áll. Az első rovatba jön a folyó szám, a másodikba a beszerzés címe, vagyis hogy a könyv mily uton jött a könyvtárba, a harmadik rovatba jön a könyv rövid címe, a negyedikbe a könyv ára. A járuléki naplóval kapcsolatosan meg kell említenem a folytatásokat nyilvántartó könyvet. Ismeretes dolog, hogy több kötetre terjedő művek kötetei nem jelennek meg mindig egyszerre, hanem az egyes kötetek megjelenési ideje között sokszor évek telnek el. Máskor ismét füzetekenként jelenik meg a mű. Mindkét esetben a könyvből megvásároljuk a megjelent részeket, de később megjelent kötetek beszerzéséről gyakran megfeledkezünk. Hogy tehát ily tévedések elkerülhetőek legyenek, szükségesnek tartom, hogy a járuléki naplóval kapcsolatosan vezettessék a folytatásokat nyilvántartó könyv (Continuations-Liste). ¹⁾

¹⁾ A Természettudományi Társulat könyvtárában láttam ily mintaszerű nyilvántartási könyvet.

Ebbe a kiegészítésre váró művek betűsoros rendbe vezettetnek, mindeniknél azonban kiteendő a járuléki napló száma, mert minden mű a járuléki naplóban csak egy számot kaphat. Nem szabad tehát megengednünk azt, hogy egy műnek minden egyes kötete más és más járuléki napló számot kapjon. A nyilvántartási könyv segítségével megakadályozhatjuk a csonka művek felszaporodását a könyvtárban, melyek nagy részt hiányos kezelésből származnak. Ha a könyv eképen szabályszerűen a járuléki és esetleg nyilvántartási könyvbe is be lett vezetve, akkor a járuléki naplónak 1., 2., 4. pontjában felsorolt jelzetei mind beiratnak a könyvbe is és pedig ha a könyv be van kötve, akkor táblájának belső lapjára, kötetlen könyveknél pedig a címlap alsó részére. Bevezetés után a könyv azonnal a könyvtár bélyegével látandó el s ezzel a könyv a könyvtár tulajdonába megy át. A bélyeg rendszerint a könyv címlapjának hátsó részére ütendő. Lehet ugyan elül a címlapra is ütni, de mert a bélyegző sokszor igen nagy és a nyomás nem eléggé tiszta mindig, így a könyvet sokszor ok nélkül elpiszkítjuk. A könyvben levő táblák mind külön lebélyegzendők. Lebélyegzés után a könyvről a már előirt szabályok szerint címlapot írunk, mely alkalommal megállapíttatik a könyv hovatartozandóságának kérdése is. Amint a könyvet szakosztályoztuk, ezen szakosztály címe, (vagy ha ez, mint látni fogjuk,

rendesen betűvel jeleltetik), vagy betűje az esetleges alosztálylyal együtt a cím lap szembetűnő helyén, vagy a hol ablakos címlapok vannak, az erre kijelölt ablakba iratik be.

A címlapírás és szakosztályozás után következik a könyvnek számozása. Ha a könyvtár, mint azt a számozásnál már bővebben kifejtettem, folyószámmal van ellátva, ez esetben az ujonnan beosztandó könyv a szakcsoportban alakjának megfelelőleg az utolsó helyet fogja kapni, vagyis az ennek megfelelő számot. Hogy pedig az utolsó számot ne kellessék mindig a helyszínén megkeresni, a mi néha teljesen lehetetlen is, mert azon könyv, mely az utolsó számot kapta, esetleg használtatik, célszerűnek tartom, ha egy ugynevezett *szám-könyvet* tartunk, melyben minden szak és benne minden alak utolsó száma nyilvántartatik, s így ennek segélyével az egész könyvtár számozását az íróasztal mellett elvégezhetjük.

Ha azonban a könyvtár számozása ugrószámokkal történik, az ugynevezett beékelési rendszer szerint, ez esetben a gyarapodás mikénti számozása attól függ, mikép van a könyvtár a szakon belül felállítva. Miután tudtommal nálunk csak két könyvtár van, melyben a beékelési rendszer van elfogadva, úgy mint a Magy. Nemzeti Múzeum könyvtára és az általam rendezett Magy. Orsz. Gazdasági Egyesület könyvtára, ennél fogva elégségesnek tartom, ha az ezeknél szokásos számozást ismertetem. Mindkettőnél a

szakon belül a könyvek a rendszó betűsoros rendje szerint vannak felállítva. Ha tehát az új gyarapodást akarjuk beosztani, akkor megkeressük előbb azon szakot és alakot a szakcím-tárban, melybe a könyv osztandó, ha ezt megtaláltuk, akkor megkeressük azon helyet, melyet az új munka rendszava a betűrendben elfoglal és ezen hely szerint kapja meg a munka a számot oly módon, mint azt a számozásnál már meghatároztam.

Számozás után a címlapok beosztatnak a cím-tárba. Ha szakcím-tár van, akkor minden műről két címlap iratik, egy a betűrendes név- a másik a szakcím-tár számára. Ha mind a két cím-tár mozgatható címlapokból készül, tévedések elkerülése végett czélszerűnek találom, hogy alakra nézve egymástól különbözzenek.

Czímterek.

1. Betürendes névczímter.

Ha a címlapírásnál előirt elvek és szabályok szerint a könyv címét lemásoltuk és az eképen támadt címlapokat a rendszó betüsoros rendjében egymásután helyezzük, megkapjuk a betürendes névczímtert.

A betürendes névczímter minden könyvtárnak első és legszükségesebb kelléke és pedig azért, mert minden könyvtárral szemben első sorban az a kérdés merül fel, vajjon valamely kérdéses mű megvan-e a könyvtárban, vagy általában mely művek léteznek a könyvtárban? Igaz ugyan, hogy az elismert bibliographusok közül többen elébe helyezik a szakczímtert a betürendes névczímternek, de felhozott érveik daczára részemről mégis első sorban a betürendes névczímter elkészítését ajánlom nemcsak azért, mert az általam ajánlott rendszer keretébe ez inkább beillő, de azért is, mert elkészítése egyszerűbb, keresztül vitele a legkevesebb bonyodalomnak van alávetve, használata a leggyakoribb olyannyira, hogy

tapasztalat szerint száz kutató közül kilenczen már ismert címmel jön a könyvtárba és végre azért, mert a betürendes névczímtár, bármilyen rendszert követtünk is a könyvtár rendezésénél, egynek alkalmazását sem hátráltatja, sőt természetszerűleg is mindnyáját megelőzi.

A betürendes címtár elkészítése a rendszavak helyes elrendezésén alapszik. Miután pedig a rendszavak már mind adva vannak, ennél fogva első tekintetre ugylátszik, mintha csak a rendszavak uralkodó betürendjére kellenék ügyelnünk, hogy a teljes betürendes címtárt elkészíthessük. Ámde ne feledjük azt, hogy a rendszavak személy- és tárgynevekből állanak, hogy ezen nevekben a világ összes nyelvészeti sajátságait kell összhangzatba hoznunk és hogy ugy nyelvészeti, mint a tárgyaknak a nyelvek különbözősége folytán beállott elnevezéseit is harmonikus egészbe kell összevonnunk. Kisebb könyvtárakban a rendszavaknak ily egyöntetű összeállítása alig okoz nehézséget; de ott, hol a rendszavak szászezzeiről van szó, oly könyvtárakban, melyekben a világirodalom termékei vannak képviselve, ilyen nagy hadseregnek vezényszó után való rendezése, nagy figyelmet és egyöntetű vezérelvet igényel, mely nélkül a rend megbomlik és a címtár hasznavehetlenné válik.

Szükséges tehát, hogy minden könyvtár címtárának vezetésénél előre megállapíttassanak azon elvek, melyek szerint a címlapok rendeztesse-

nek. Sajnos, hogy könyvtárainkban erre súlyt nem helyeznek, s ez a körülmény okozza azt, hogy sok munkát, mely a könyvtárban helyet foglal, a címztárban épen nem, vagy csak hosszas keresés után találunk fel. Nézetem szerint ezen elveket minden könyvtár rendezésénél külön kell megállapítani. Vannak azonban ezenkívül oly általános elvek is, melyeket minden könyvtárban figyelembe kell venni és ezek figyelembe vétele után lehet csak helyes névcímztárt elkészíteni.

A címlapok elhelyezésének alapját a rendszavak képezik, melyek a magyar abc szerint rakatnak betűrendbe. A rendszavak irmodora azonban a nyelvek különfélesége szerint változó. Hogy tehát ezen változásba egyöntetűséget hozzassunk, az irmodort két főcsoportra fogjuk osztani u. m.: A latin és nem latin irmodorra. Latin irmodor alatt értem, midőn a személy- vagy tárgynevek vagyis a rendszavak a könyvben római, vagyis latin betűkkel vannak nyomva. Ide tartozik a nyugot európai népek irodalma. A szláv és keleti irodalom a második csoportot képezi.

A római vagy latin betűkkel nyomott rendszó betűrendes sorozatának megállapításánál legcélszerűbb azon elvet követni, melyet azon nemzet követ, melynek nyelvén a mű írva van. Azon népek nyelvezete, melyek a latin betűket fogadták el, a mássalhangzók írásában épen semmi, vagy igen csekély változást mutat-

nak. Sokkal nagyobb az eltérés a magánhangzók-nál, különösen a német, francia és angolban az összetett magánhangzók sok keserőséget okoznak a kutatóknak. Az ingadozás, bizonytalanság és következetlenség elkerülése végett álljanak itt a következő szabályok:

A magyar nyelvben: az a, á, e, é, i, í, o, ó, ü, ő, u, ú, ü, ű magánhangzók-nál a vesszővel jelzett ékezetek a betű jellegét hangtanilag nem változtatják, ennél fogva a vesszővel jelzett ékezetek a betűsorosrendben, figyelembe nem vétetnek, hanem ily esetben a rendszó betűsoros rendje mindig az ezeket követő hangzótól fog függni. p. o. Abafi, Ábel. Egészen másképp állunk azon eseteknél, midőn az ékezet a betűt hangtanilag megváltoztatja és ugyszólván különböző betűt képez, ilyenek: az o, ő, u, ü. Ezen esetben az ő és ü, az o és u-tól hangtanilag különbözvén, önálló betűket képeznek és a betűsoros rendben rangját mindenik megtartja. Oly nevek, melyek eredeti régi írásmódjukat megtartották mint *Eötvös*, nem a kiejtés, hanem az irmodor betűsoros rendje szerint helyeztetnek el.

A németben sokkal gyakoribb a magánhangzók összetétele, mint a magyarban, miért is a rendszavak betűsoros rendje több gondot és figyelmet érdemel. Az összetett magánhangzók rendjének megállapításánál részemről a már fentebb említett elvhez ragaszkodom, vagyis a németek eljárása az irányadó. Ha a német könyvészeti mű-

veket vizsgáljuk, akkor a következő gyakorlati megállapodáshoz jutunk Az \ddot{a} , $ae = a$

$oe = \ddot{o}$

$ue = \ddot{u}$

Vagyis náluk sem az irmodor. sem a kiejtés nem az irányadó, hanem az ékezetes összetételre való minden tekintet nélkül rakatnak a címlapok betűrendbe. Ha a könyv góth betűkkel van nyomva, ez esetben az latin alakban irandó át.

A *francia és angol* e tekintetben teljesen eltér a némettől, a mennyiben mind a két nemzet az összetett magánhangzók minden egyes betűjének jogait fentartja és e szerint soroztatnak be a betűsoros névczímtárba.

Azon nyelvekben, melyek a latin írást nem fogadták el, átírásnak van helye, s ha nem is egész címet, de a rendszavat minden esetben átírjuk.

A betű átírás szabályai ugyan a nyelvészet körébe tartoznak, mégis a leggyakrabban előforduló nyelvekre, mint a görög és orosz nyelvre, álljanak itt a következő szabályok:

A görög nyelvben:

E, $\eta = e$, $w = o$, $ou = u$, $v = y$, ha a spiritus asper-re magánhangzó következik $= h$. — $\vartheta = th$, $\varphi = ph$, $\chi = ch$, $\rho = rh$, $\rho\rho = rrh$, to-rokhang előtt $\gamma = n$.

Orosz nyelvben az átírás a következő: a, b, v, g, d, e, ž, i, k, l, m, n, o, p, r, s, t, u, f, ch, c, č, š, šč, y, ě, e, ju, ja, f, y.

A többire nézve bővebb felvilágosítást talál

az olvasó Zeitschrift d. deutsch. morg. Gesellschaft, Bd. XVII. 443—543. lapjain.

Ha a szó nem betűkkel, hanem más jellel fejeztetik ki, ez esetben a jelet a legszokottabb szóval fejezzük ki, p. o. § = paragraphus.

Ha eképen a különböző nyelvű rendszavakba, irmodor tekintetében is, bizonyos egységet sikerült létesítenünk, hátra van még, hogy megemlékezzem azon különböző formákról is, melyekben azok megjelennek.

A rendszavak, mint említettem, személy- és tárgynevekből állanak. Hogy a személynevek irmodora csak nyelvi tekintetben is hányféle változásnak vannak alá vetve, ezt a nyelvek különbözőségén kívül e nyelv fejlődés története eléggé igazolja. Szükséges tehát, hogy a rendszavak irmodorába is egyöntetűséget létesítsünk. E nélkül a czímtár használatában oly zavar támad, mely annak használatát nemcsak megnehezíti, hanem kétségessé is teszi.

A betürendes névczímtár főfeladatának akkor felel meg, ha egy és ugyanazon szerző nevei, vagy egy és ugyanazon tárgyra vonatkozó rendszavak egymás mellett foglalnak helyet. Ámde nagyon jól tudjuk, hogy a szerzők maguk is sok esetben különbözőkép írják neveiket. Így, hogy csak egy közönséges példát említtek: *Katona István* és *Stephanus Katona*. Mind a két név ugyanazon szerzőnek neve, mégis a betürendes névczímtárban *Katona István* után következik

először Katona József, ezután Katona László stb., s végre nagysokára jöhet csak Katona Stephanus. Ha bibliographiai munkákban nem találtam volna ezen szembetűnő következetlenséget, e példát fel sem hoztam volna. De mert ez és ehhez hasonló gyakran fordulnak elő, szükségesnek tartom, hogy a személynevek írásába és a sorrend megállapításába egyöntetű eljárást ajánljak.

A rendszavak e sorrendjének és irmodorának megfelelőleg első sorban szóllani fogok a személynevekről, mint rendszavakról.

A személynév, mint rendszó írásánál a nyelv fejlődés menetét követve, három kort különböztetünk meg, u. m.: ó-, közép- és ujkort.

1. *Ókori személynevek irmodora.* Miután tárgyalásom egész menetében mindenkor csak az európai irodalmat tartottam szem előtt és a kelet irodalmáról külön emlékeztem meg, ennél fogva itt is csak erről lesz a szó.

A görög és római klasszikusok nevei mindenkor latin alakban íratnak, p. o. *Horatius, Homerus.* A modern európai nyelvekben az ókori klasszikusok nevei a modern alakban fordulnak elő, p. o. Horaz, Horace. Ha már most ezek rendszóul alkalmaztatnak, akkor azok mindig az eredeti és pedig latin alakban irandók. Ha azonban az eredeti irmodorban is ingadozást tapasztalunk, akkor mindig a szokottabb formát kell használnunk, p. o. Vergilius, helyesebb Virgilius, azonban Vergiliusra utaló-lapot kell írunk.

2. *Középkori személynek irmodora.* Ezeknél a személynév azon formáját használjuk, melyet magok a szerzők használtak, vagy amely nyelven írták, p. o. *Jan de Klerk*, hivatkoznunk kell Jean de Klerk-re. Máskor többféle alakban írták a nevet, ily esetben az elfogadott rendszőről hivatkoznunk kell a többi alakra, p. o. *Bonifatius*, hivatkozással *Bonifacius*-ra; *Guillemus*, hivatkozással *Gulielmus*-ra. Ha az ujkorban használt név a középkori név használatától eltér, ez esetben az új név a rendszó, hivatkozással a régebben használtra, p. o. *Johannes*, hivatkozással *Joannes*-re.

3. *Ujkori személynevek irmodora.* Ha a szerző nevét megváltoztatta, az utóbbi lesz a rendszó, hivatkozással a régibbre, áll ez azon esetekre is, midőn a névnek irmodora változott meg, p. o. *Thewrewk*, Török. Szokásos volt régebben a személynevek fordítása, ily esetben mindig hivatkozni kell az eredeti névre, p. o. *Mireus*, hivatkozással *Le Mire*-re, *Puteanus*, hivatkozással *Dupuy*-re. Nagyon természetes, hogy azon esetben, ha a szerző fordított neve ismertebb és használtabb valódi nevénél, ily esetben a fordított név lesz a rendszó.

Ha a rendszó keresztnév, mi rendesen csak uralkodók és egyházi méltóságoknál fordul elő, ily esetben rendszóul azon alak használtatik, melyhez a szerző nemzetisége szerint tartozik. Ha a keresztnév irmodora ingadozik, akkor leg-

czélszerűbb a magyaros használat, p. o. Rudolph, Rudolf, Carl, Karl.

Tárgynév mint rendszó. A személynevek irmodora sokkal kötöttebb és nincs annyi változásnak alávetve, mint a tárgynév, mely a nyelv minden átalakulását természetsszerűleg követi. Átalános szabályul ezeknél csak azt ajánlhatom, hogy a régies formáról az uj alakra mindenkor utaló-lapot írjunk, p. o. Huelfsbuch, Hilfsbuch-ra, Zeyttung. Zeitung-ra,

Ha a tárgyi rendszóban csak a név változott, értelme és tartalma változatlan, p. o. Biblia, Testamentum, Testament, Heilige Schrift, Szentírás, ily esetekben legjobban cselekszünk, ha az egészet egy kalap alá vesszük p. o. *Szentírás* alá, vagy a mi szinte igen czélszerű, ha nyelvek szerint osztályozzuk, de akkor is csak egy előre meghatározott névszó alatt.

Midőn eképen a rendszerek irmodorában lehetőleg az egységes eljárást megállapítottuk, hozzáfoghatunk a betürendes címlapok beosztásához. Mielőtt azonban ezt tennők, szükségesnek tartom még, hogy néhány szóval érintsem a rendszavak természetét. A rendszavak, mint tudjuk, két főcsoportra oszlanak, u. m. személyi és tárgyi-rendszók, ezenkívül mind a két csoportban vannak első-, másod- és harmadrangu rendszavak.

A címlapoknál is vannak fő- és mellék-lapok, vagyis utaló-lapok. A beosztásnál tehát szükséges, hogy ezek rangját is megállapítsuk a

sorrendben. Hogy azok, kik valamely könyvtár rendszerével tisztában vannak, a címlapok tömkelegében tájékozva legyenek azon rangosztályozásról, melyben a címlapoknak egymást mintegy törvényszerűen követniök kell. Tudjuk nagyon jól, hogy nagy könyvtárakban egy és ugyanazon rendszó alatt száz és száz munka és ugyanannyi címlap foglalhat helyet, s ha e címlapok nincsenek osztályozva, hanem az ugyanazon rendszó alatt levő munkák könyvtári nyelven szólna, csak össze vannak csapva, mennyi haszontalan időfecsérlésnek van a kutató kitéve? Hogy tehát a kutató e fölösleges munkától megkíméltessek, szükségesnek tartom a rangosztályozás főbb szabályait a következőkben felsorolni.

1. A személynévvel azonos tárgyi rendszó a sorrendben mindig megelőzi a személyi rendszót.

2. Az eredeti nyelven írottak mindig megelőzik a fordítást, a fordításnak sorrendjét pedig a magyar abc határozza meg ilyképen: angol, francia, magyar, német, spanyol stb. fordítások.

3. Ha a műnek több, de egynyelvű kiadása van, akkor a nyomtatási hely sorrendje szerint osztjuk be a címlapot. Ha azonban a kiadások száma nem nagy és így az áttekintés minden nehézség nélkül történhetik, ez esetben elégséges a műveket időrendben beosztani.

4. A több nyelven írottak mindig megelőzik az egynyelvűeket.

5. Pápák és uralkodók nevei időrendben osztatnak egymásután.

6. Ha a szerző nevénél annak keresztneme nincs kitéve, ez megállapítandó, oly esetben pedig, midőn ez nem sikerül, kiteendő a szerző születési helye vagy társadalmi állása, hogy az egynevű szerzők egymástól megkülönböztethetők legyenek.

7. Tárgyrendszóval fordított művek, p. o. *Törvények és Rendeletek, Gesetze und Verordnungen*, ha tartalmuk azonos, az eredeti rendszó alá soroztatnak. Megtörténhetik ez különben olyképen is, ha az eredeti címlaphoz írjuk ilyformán: ugyanez német stb. fordításban.

Miután a rendszavakat eképen osztályoztuk, s azok helyes sorrendjéről gondoskodtunk, szükségesnek tartom még a címlapok rangosztályát is megállapítani.

A betürendes névczímtárban, mint láttuk, kétféle címlapok vannak, u. m.: fő- és melléklapok, vagyis utaló-lapok. Főlap alatt értjük azon címlapot, melyen a könyv teljes címe van leírva és mely egyszersmind megmutatja ama helyet is, hova a könyv osztatott. A melléklap, vagyis utaló-lap arra való, hogy a kétes rendszó könnyebben legyen feltalálható. Főlapot minden könyvről kell írunk, utaló-lapot csak a rendszavaknál megállapított esetekben. Az utaló-lapok a sorrendben mindig a főlapok után következnek.

A betürendes névczímtárnak ily alakban való beosztása világos áttekintést nyújt a könyvtár-

ban jelenlevő irodalomról és a keresést szerfelett megkönnyíti.

A keleti irodalmat akarattal nem vettem be a betürendes névczímtárba, mert átirása sok nehézséggel jár és azért, mert ez a nyugoti nyelvek betürendjébe helyesen be sem illeszthető. Cél-szerűnek tartom, hogy ezekről, valamint más irodalmi csoportról, melyekről a szakcímtár elkészítésénél fogok majd részletesebben megemlékezni, külön címtár készíttessék.

2. Szakcímtár.

A szakcímtár feladata a könyvtárban létező és a tudomány valamely ágára vonatkozó irodalmi termékekről áttekintő képet nyújtani és lehetővé tenni, hogy azok gyorsan és biztosan megtalálhatók is legyenek. Nagyobb könyvtárak a szakcímtárt nem nélkülözhetik. Igazolja ezt az általános felfogás és megköveteli a könyvtár tudományos jellege, melyet a tudományok rendszerével összhangba kell hozni. Hogy a szakcímtár elkészítése megelőzze-e a betürendes névczímtárt, vagy fordítva történjék az eljárás, ez mindig függ azon rendszertől, melyet valamely könyvtárban alkalmazni óhajtunk. Eltekintve a rendszavak különféleségétől és azon elvektől, melyeket a rendszavak alkotásánál kell követnünk, most szorosan csak tárgyunknál fogunk

maradni és csak azon szakrendszereket fogom ismertetni, melyeket már a könyvek felállításánál is figyelembe vettünk és ajánlottam.

A szakczimtár nem egyéb, mint hű másolata a szakcsoportok szerint felállított könyvtárnak. A szakczimtár szerkesztésének alapját tehát a felállított könyvek rendszere képezi. Azon elvtelenség és rendszertelenség fölött, mely a szakczimtár elkészítését a könyvek felállításától függetlenül tervezi, már a könyvek felállításáról szóló fejezetnél napirendre tértünk. A szakczimtár szerkesztésénél tehát nem marad más hátra, minthogy figyelemmel legyünk a szakrendszeres felállításnál követett eljárásra, vagyis arra, hogy a szakrendszer keretén belül mikép vannak a könyvek felállítva.

Ha a szakcsoportos felállításon belül semmi rendet sem követünk, ezen esetben a betürendes névczimtárból készítjük el a szakczimtárt olyformán, hogy a cimtározás alkalmával meghatározzuk minden műnek fő-, és ha alszakok is vannak, ez esetben alszakát is. Ezen fő- és alszak a címlap felső részére irandó, akár, mint látni fogjuk, betűalakban, akár pedig a szók rövidített elnevezésével. Ha már most az egész könyvtárról eképen elkészített és szakosztályozott címlapokat először a főszakok, azután a főszakon belül alszakok szerint, az alakokat külön választva, szétosztjuk, megkapjuk a könyvtár szakczimtárát. Az eképen létesült szakczimtárt tetszés szerint

választott könyvbe is írhatjuk könnyebb kezelés, világosabb áttekintés végett és azért is, hogy a címlapokat a széthányás és elveszés veszélyétől megóvjuk.

Ha azonban nem akarjuk a szakcímtárt kötött könyvbe vezetni, hanem azt épen úgy, mint a betűsoros névcímtárt, önálló címlapokból képezzük, ekkor legcélszerűbb az egyetemi könyvtárnál szokásos eljárást követnünk, hol minden műről, a címtározás alkalmával, azonnal két címlap iratik, az egyik a betűrendes névcímtár, a másik a szakcímtár számára. Az újonnan érkező művek az őket megillető szak- és alakban az utolsó helyet foglalják el.

Egészen más az eljárás, ha a könyvek a szakcsoporton belül, rendszavaik betűsoros rendje szerint állíttatnak fel. Ez esetben előbb a szakcímtárt kell elkészíteni és csak másodsorban a betűsoros névcímtárt. Miután minden szak önálló egészet képez, a könyvek felvételét bármely szaknál megkezdhetjük azon sorrendben, amint a könyveket már előzőleg felállítottuk. A címtározást megkezdjük a 8-rétű könyveknél és befejezzük az ivrétüeknél. Minden egyes szaknak czéduláit oly sorrendben rakjuk, amint a felvétel történt és önállóan kezeljük mindaddig, míg az összes szakoknál ekép a címtárt el nem készítettük. Ennek megtörténte után hozzáfogunk a könyvek számozásához. Mint a számozásnál már említettem, ez minden egyes fő-, és minden egyes

alszaknál újból kezdődik. Feltétlenül szükségesnek tartom, hogy az alszakon belül a különböző alakoknál a számozás mindig elülről és újból kezdődjék. Ha azt akarjuk, hogy az újonnan érkezett és beosztandó művek az általunk megállapított rendet meg ne zavarják, akkor ezt egyedül csak az ugró-számozás által érhetjük el, melynek alkalmazását tehát ezen esetben mulhatlanul szükségesnek tartom.

Ha már most ekép az összes szakok számozását befejeztük, akkor szükségesnek tartom, hogy ezen mozgó címlapok egy, e célra készített könyv alaku címtárba bevezetessenek. E címtár kel-
lékei a következők: legyen a címtár ivrétalaku, és olyképen szerkesztve, hogy minden egyes könyvezímnek és számnak külön rovata legyen. Ha a könyv címét bevezetjük, ezt mindig az iv anyadik rovatába írjuk, a hányadik száma van a könyvnek, a többi rovatok üresen hagyatnak a későbbben beosztandó művek számára. Külön rovatot vezetünk a 8-rétű, 4-r. és ivréti könyvekről. Ha a beírást az összes szakoknál befejeztük, megkapjuk a kötött szakcímtárt.

Fölösleges említenem azon roppant előnyöket, melyek ily kötött szakcímtárból háramlanak. Kezelése sokkal könnyebb, mint az önálló címlapokra irt címtaré, könnyebb az irodalmi szakcsoport áttekintése, inkább biztosítja a címlapokat, és végül, a mi fő, az eképen elkészített szakcímtár helyrajzi címtár jelleggel bir, mert

miután a könyvek oly sorrendben vannak leírva, mint azok a helyszínén állanak, ennél fogva ennek segélyével bármikor megvizsgálhatjuk a könyvtárt és meggyőződhetünk arról, vajjon egyes könyvek nem tévedtek-e más osztályba, vagy nem vesztettek-e el. Mindezen okoknál fogva ily czímtár készítése minden könyvtárnak nemcsak előnyére válik, hanem mulhatlanul szükséges is.

A kötött szakezím-tár elkészültével a betűsoros czímtárt, melynek alapján a szakezím-tárt ekép elkészítettük s a mely eddig szinte szakcsoportba volt osztva, egyszerűen a betűrendes névczím-tár szabályai szerint szétosztjuk s eképen belőle megkapjuk a betűsoros névczím-tárt. Ily uton a könyvtárnak egyszerre két czímtára lesz. E két czímtár nélkül a könyvtár használata nagyon hiányos és az irodalmi kutatás teljesen lehetetlenné válik.

* * *

Minden jól rendezett könyvtárnak tehát három czímtárral kell birnia, u. m. : 1. Betűsoros névczím-tár. 2. Szakezím-tár. 3. Helyrajzi (topographikus) czímtárral.

Ezzel nem azt akarom mondani, mintha e háromféle czímtárral a czímtárak sorozata ki lenne merítve. Ellenkezőleg egész sorozata létezik még, melyek a könyvtárak helyesebb és czélszerűbb kihasználását előmozdítják. Ezek közül csak néhányat, mint olyant akarok fel-

említeni, melyek jól rendezett könyvtárakban előfordulnak. Ilyen a tárgyczímtár (Real-Katalog), melyben a művek nem szerzők, hanem a feldolgozott tárgy szerint soroltatnak fel. A tárgyczímtárak készítésében különösen az angolok és amerikaiak tűnnek ki, kik az Európában szokásos elméleti rendszerektől eltérőleg, a gyakorlati irányt tartják szem előtt. Ilyen p. o. a bostoni nagy könyvtár, melynek betűsoros névczímtára és tárgyczímtára van. A tárgyczímtárak a mi lexikonainkhoz hasonlítanak, melyekben egy és ugyanazon tárgyra vagy személyre vonatkozó irodalom egy gyűjtő név alá soroltatik.

Bármily becsesek legyenek is a tárgyczímtárak, különösen olyanoknak, kik valamely szakirodalomban kevés jártassággal birnak, nagy könyvtárakban néhány évtized alatt elévülnek és újból való átdolgozásuk válik szükségessé; mert a tárgy szerint való felosztásnál egyes tárgyak irodalma annyira felszaporodik, hogy ismét alosztályokra kell osztanunk. Vannak könyvtárak, melyekben a gyűjtőnév alá nemcsak a könyvtárban meglevő irodalom soroztatik, hanem minden e tárgyra vonatkozó irodalom, sőt még olyan czikkek is, melyek folyóiratokban jelentek meg. Ily czímtár képezi a könyvtár legbecsesebb részét és kivitele sok fáradsággal jár.

Miután még a nagy könyvtárak sem képesek a kutatók minden igényét kielégíteni, részben azért, mert nem rendelkeznek annyi alappal, hogy

az irodalom összes termékeit megszerezhessek, másrésről pedig azért, mert nem rendelkeznek annyi erővel, hogy a rendelkezésükre álló anyagot a kutatók minden igényének megfelelőleg feldolgozhatnák, e körülmény több országban bibliographiai társulat megalapítására indította a könyvkedvelőket. Ilyen bibliographiai társulat alakult az elmúlt tizedben Bécsben is, a melynek hivatása mindazon bibliographiai kérdésekre megfelelni, melyek a könyvtárak által az adott okoknál fogva meg nem oldhatók.

Sem a szak-, sem a tárgyczímtár nem képes mindenben a kutató igényét kielégíteni. Hogy a megoldhatlan feladatok minél kisebb térre szoruljanak, szükséges, hogy a szakezímtár a tudományok fejlődését kövesse, vagyis, hogy a szakrendszer a tudomány minden ágára kiterjeszkedjék. Minél több szakra van tehát valamely könyvtár felosztva, annál inkább megközelíti a tudományos felosztást. Oly rendszer, mely a tudományok fejlődését nem követi és figyelembe nem veszi, legyen bármennyi szakra is felosztva, mégsem nevezhető tudományos szakrendszernek.

3. Részleges címtárak.

A szakezímtárak egy és ugyanazon tudományra vonatkozó irodalmat foglalnak magukban. Vannak azonban oly irodalmi fajok, melyek a nagy

könyvtár keretébe sajátos természetüknél fogva nem oszthatók. Ezek tehát sem a betűsoros névczímtárban, sem a szakcímtárban helyet nem foglalhatnak. Ezeknek címtározásáról a könyvtárnoknak külön kell gondoskodni. Ilyenek: 1. A tudori értekezések (Dissertatiók). 2. Az apró nyomtatványok. 3. Iskolai értesítők. 4. Nagy képeskönyvek. 5. A régi magyar és magyar vonatkozású nyomtatványok. 6. Ősnyomtatványok. 7. Térképek. 8. Folyóiratok. Ezen irodalmi fajoknak címtározása, szakosztályozása és elrendezése a könyvtár többi irodalmi termékeitől teljesen különböző, miért is ezekről külön kell megemlékezniem.

1. *Tudori értekezések* (Dissertatiók). Régebben szokásos volt a dissertatiókat tömegesen egy kötetbe kötni. Legcélszerűbb tehát ezeket egyenkint címlapozni és az összekötött könyvet úgy tekinteni, mintha csak egy műből állana. Ha, mint tapasztaltam, a példányok már szakszerint volnának csoportosítva, ez esetben a felvétel után legcélszerűbb őket azon szakosztály végére helyezni, melyhez szakszerint tartoznak. Ha pedig nem volnának összekötve, akkor szakcsoport szerint kell őket egy tokba tenni és a szak végére helyezni. Az egyes értekezések külön számot nem kapnak, hanem csak a könyv vagy a tok számát. Ezen belül azonban sorszámmal láthatók el.

2. *Apró nyomtatványok*. Ezalatt oly műveket értünk, melyek terjedelme egy nyomtatott ívet

meg nem halad. Nagyobb terjedelmű műveket is sorozhatunk az apró nyomtatványok közé, ha azok tartalma és alakja a tudományos rendszer keretébe nem osztható. Ilyenek p. o.: a halotti, esketési- és keresztelési beszédek vagy költemények, vagy általában alkalmi beszédek, egyesületek alapszabályai, felhívások stb. Ezeket legcélszerűbb tárgyaik szerint csoportosítani és azután címtározva külön felállítani.

3. *Iskolai értesítők* mindig a városok nevei szerint, melyben az iskola van, osztályoztatnak. Ügyelnünk kell azonban arra, hogy a magyarországi városoknál mindenkor az egyedül helyes magyar elnevezést vegyük rendszónak, még akkor is, ha az értesítő más nyelven volna szerkesztve. Ha egyes városokban több iskola van, ezeknek értesítői a város neve alatt külön csoportosítandók. Az egy iskoláról szóló értesítők mind egy és ugyanazon számot kapják. Sokszor fordul elő, hogy az értesítőben megjelent értekezésnek nagyobb jelentősége van az értesítőnél, ilyenkor az értekezés külön címlapozandó és ez a betűsoros név-, valamint a szakecímtárba is felveendő, utalással az értesítő kérdéses évfolyamára.

4. *Képeskönyvek*. Ez alatt oly illusztrált könyveket értünk, melyek művészi becsessel bírnak.

Ezek rendezésénél a főszóly nem a szerzőre, hanem a tárgyra helyezendő és azért tárgy szerint osztályoztatnak. Külön rovatot kell vezetnünk a festőről és metszőről, kiktől a képek

származnak. Ha önálló lapok is volnának, ezek iskolák szerint rendeztetnek.

5. *Régi magyar- és magyar vonatkozású könyvtár.* Régi magyar könyvtár alatt értjük az irodalom azon termékeit, melyek a könyvnyomtatás feltalálása, helyesebben az első magyarországi nyomtatványtól 1473-tól kezdve egész 1711-ig magyar nyelven, vagy más nyelven, de hazánkban jelentek meg. Magyar vonatkozású nyomtatványok alatt pedig értjük azokat, melyek magyar szerzőktől ugyanazon időközben külföldön jelentek meg.

A régi magyar könyvtár felállítására szolgáljon útmutatóul Szabó Károly „Régi magyar könyvtár“ című 2 kötetes műve, a magyar vonatkozásúakra pedig ugyancsak Szabó Károly által megkezdett és Hellebrant Árpád akadémiai könyvtárnok által összeállítandó magyar vonatkozású könyvtár, mely a közel jövőben hagyja el a sajtót.

6. *Ősnyomtatványok.* (Incunabulum.) A részleges címtárak között fontosságra nézve első helyen áll az ősnyomtatványok címtára, nemcsak azért, mert értéküket tekintve, a kéziratok után az ősnyomtatványok képezik a könyvtár díszét és értékességét, de azért is, mert nem ritkán a kézirattal egyenértékűeknek is vehetők, különösen akkor, ha az ősnyomtatvány princeps editio. Ősnyomtatványok alatt értem azon műveket, melyek a nyomdászat bölcsőjéből kerültek

ki. Az irodalmi és bibliographiai körök még nem jutottak megállapodásra aziránt, mely időpont képezze azon végső határt, melyen túl az ősnymtatvány jellege és elnevezése megszűnik. A régi magyar nyomtatványoknál a szathmári békekötés képezi azon határt, melyen túl az irodalom önállóbb és újabb fordulatot nyert. Az ősnymtatványoknál a bibliographusok véleménye igen eltérő. Rendszerint az 1500-ig bezárólag megjelent műveket soroljuk az ősnymtatványok közé. Vannak azonban elismert könyvészeti művek, melyekben 1520, sőt 1536-ig megjelent művek is ide soroltatnak. Ezzel ellenkezőleg újabban a könyvtárnokok csak az 1470-ig megjelent műveket sorozzák ide és pedig azon oknál fogva, mert 1470-en túl az irodalom már óriási mértékben gyarapodott. Talán nem lenne czélszerűtlen, ha, mint a régi magyar nyomtatványoknál, úgy itt is egy oly időpont szolgáltatná a határt, mely az európai irodalomban forduló pontot képezett. Ez az 1525-iki év volna, midőn a reformatio kezdetével a tudományok ujjaébredése az irodalomnak is új irányt adott.

Az ősnymtatványok nyomdai kiállítása egészen elüt az újabbkori munkákétól. Címlapjuk rendszerint nincs s a mű a kiadónak az olvasóhoz intézett levelével, vagy a tartalom mutatóval, vagy a szöveg első fejezetével kezdődik. Ily esetekben a könyv címéül az irodalomban már megállapított és elfogadott czímet kell felvennünk. Más-

kor megtalálható a mű címe a könyv végén a záró sorokban. A záró sorok rendszerint „explicit” vagy „finit”-tel kezdődnek, ezt követi a könyv címe, a nyomdász és kiadó neve, néha görög vagy latin fordításban, p. o. Klein, Parvus vagy Petit. Gyakran fordul elő, hogy elhagyják vezetéket nevüket és helyette keresztnévüket írják a születési hely megnevezésével. Végül a nyomás helye és ideje következik. Az évszámok rendszeren római, ritkábban arabszámokkal vannak kifejezve, sőt néha betűkkel is íratnak. Ha az évszám római számokkal fejeztetik ki, ily esetekben a legkülönbözőbb összetételeket találhatjuk, úgy hogy a valódi évszám megfejtése nem kis nehézséget okoz, p. o. M.CCCCIII.XXVIII=1488, MCDXCIX=1499, MCCCCID=1499, MCIICII=1502, M^oXX=1520 stb.

Ha a mű szerzője, címe és egyéb jellemző tulajdonságai nincsenek a könyvön kitüntetve, ily esetekben a nyomdai kiállítás jellegéből kell azt közelebbről meghatároznunk. A könyvészeti segédeszközökön kívül a gyakorlat és az ősnymtatványokkal való beható foglalkozás nagy segítségünkre fog szolgálni.¹⁾

Az ősnymtatványok címtározása is sok tekintetben eltér az újabb művek felvételétől. Ezért szükségesnek tartom felsorolni azon jellemző tulaj-

¹⁾ *Jugendre S. Disquisitio in notas characterices librorum ad annum 1500 impressorum* 1740. 4°.

donságokat, melyeket czímtározásuknál figyelembe kell vennünk: 1. Leirandó a könyv szerzője és teljes czíme, ennek hiányában az irodalmilag megállapított czím és a záró sorok (colophon). A sorok terjedelme | függélyes vonalakkal jelöltetik meg és pedig azért, mert gyakran fordul elő, hogy ugyanazon mű azonos czímmel és ugyanazon évben többször adatott ki, akár ugyanazon vagy más nyomdász által. Ily esetekben az egyes kiadások közti különbséget csak a sorok terjedelme által lehet megkülönböztetni. 2. Feljegyzendő a nyomás jellege: góth, római, görög vagy általában milyen betűkkel van a könyv nyomatva. 3. El van-e látva a könyv signaturákkal s ha igen, hány levelesek? 4. Hány hasábos a nyomás, egy levél vagy hasáb hány soros? 5. Számozottak-e a levelek, s ha nem, külön számozandók. 6. Vannak-e a könyvben initialék (nagy kezdő betűk) és milyenek? 7. Feljegyzendő a könyv eredete (provenientiája). 8. Milyen a kötése, egykoru-e? 9. A képes könyveknél meghatározandó a képiró neve. 10. Fel kell lehetőleg sorolnunk azon könyvészeti műveket, melyekben a kérdéses mű leírása foglaltatik, vagy ismertetve lön.

A czímtározásnál mintául szolgálhat *Hain. Repertorium Bibliographicum*. 2 vol. Stuttgartiae, 1826–1831., vagy a Magyar Akadémiai könyvtár által kiadott és Hellebrant Árpád által gondosan összeállított *Ösnyomtatványoknak Jegyzéke*. Budapest, 1886.

Ha a mű már Hain repertoriumában ismertette van, ez esetben elégséges, ha leírjuk a mű címét a nyomdászati jelleg feltüntetésével és inkább azon tulajdonságok feljegyzésére terjeszkedünk ki, melyek példányunkat leginkább jellemzik.

Az ősnymtatványok minden könyvtárban önálló könyvtárt képeznek és a törzskönyvtártól elkülönítve kezeltetnek. Miután az ősnymtatványok inkább könyvészeti szempontból birnak értékkel, ennélfogva ezek felállítása nem is történik szakcsoport szerint, hanem vagy felállítjuk időrendben, tekintet nélkül az alakra, s eképen mintegy a nyomdászat fejlődését tüntetik szemünk elé, vagy nyomdák szerint, szinte időrendben, ily esetben a nyomdászat elterjedését mutatják, vagy végre szerzők betűsoros rendjében.

Térképek kezelésével könyvtárainkban keveset foglalkoznak, épen úgy, mint magával a földrajzzal; pedig nemcsak önálló fontosságuk, hanem, mint segédeszközei a történelmi tudománynak, igen jelentékeny becszel birnak. Czímtározásuknál ép úgy, mint elhelyezésüknél a geographiai szempont a mérvadó. Ennélfogva nem címlapozzuk őket, mint a könyveket, nem a szerző lesz a rendsző, hanem tárgyi elnevezése, vagyis azon hely neve, melyet a térkép ábrázol. A térkép készítője, mint szerző utaló-lapot kap. A térképeket rendszerint két főcsoportra oszthatjuk. Az első csoportba tartoznak azok, melyek könyvalakban, tehát bekötve jönnek forgalomba. A második csoporthoz pedig azok,

melyek egyes lapokon jelennek meg és rendszerint egyes államok, megyék vagy kerületek térképét tüntetik fel. A könyvalakban kötött térképek rendszerint egyetemes térképek, az önálló lapokon megjelentek rendszerint részlegek. A könyv alakúak mint könyvek kezelhetők, az önálló lapokon megjelentek e célra készített zárt tokokban helyezendők el oly formán, hogy az elhelyezésnél a geographiai szempontokat figyelembe vesszük. Elül fognak állani az egyetemes térképek és ebből kiindulva megyünk a kisebb részekre. Végül megjegyzem még azt, hogy a címlapon kiteendő a térkép mérete is.

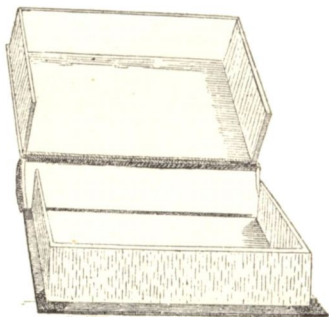
Címlapok- és tokokról.

A cím tározás alapját képező papírlapok alakja a könyvtárak rendezésénél különös gondozás tárgyát képezik a könyvtárnoknak. Nem lehetünk közömbösek az alakra azért sem, mert a papírlapok a kutató és könyv között a közvetítő szerepet viszik; hátha még azt is figyelembe vesszük, hogy nagy könyvtáraknál a címlapok tömege egész kis könyvtárt képez, melynek célszerű elhelyezése a használat könnyítése szempontjából is felette fontos. Anélkül, hogy a könyvtárak tulajdonosainak szabad választását korlátozni óhajtanám, mégis nem találom fölöslegesnek a címlapok szokásos alakjait megismertetni.

A könyvtári tapasztalat tanúsága szerint a címlapok alakja párhuzamosan halad a könyvek átlagos alakjával. A régi könyvek, mint azt már a könyv alakjáról szóló fejezetben is megjegyeztem, nagyjából ivrét alakúak voltak, s ennek megfelelőleg a régi címtárak is mint ivréralakúak. A könyvek címei ivréralakú címlapokra irattak. Ebből fejlődött később a kisebb negyedré alakú címlap, mely nálunk is több helyen alkalmaztatik és végre ebből a nyolczadrét, sőt ennél is kisebb alak, melyet ujabban mindenütt használnak és melynek alkalmazása nemcsak a papír, hanem helygazdálkodás szempontjából is ajánlatos. A papír minőségét tekintve, a lehető legjobbat választjuk, sőt hol a pénzviszonyok megengedik, igen ajánlom a *carton* alkalmazását is. Elvégre is bármily minőségű papírt választunk is, ügyeljünk arra, hogy a papír minősége az írásnak kedvezzen.

Külföldön a címtárak mindenütt zárt szekrényekben őriztetnek nemcsak azért, mert a címtár a könyvtár leltárát képezi, mely a könyvtárnok felelőssége alatt áll; de czélszerű ezen eljárás azért is, mert a mozgó címlapok a széthányás és elveszés esélyének inkább kivannak téve, mint a bekötött címtárak. A címlapok kezelése ezenfelül még kívánatosabbá teszi, hogy azok külön e célra készített és zárható tokban is helyeztessenek el. E célnak legjobban megfelelnek a könyv-alakú tokok. A könyvtárnokok leleményessége a tokoknak különböző alakját találta fel, melyeknek

egyik példányát, mely jelenleg az egyetemi könyvtárban is használhatik, az *A* alatti ábra mutatja. Azonban a mozgó cím lapok e tokokban sincsenek kellőleg biztosítva, ezért újabb időben mindenkép arra törekedtek, hogy a mozgó cím lapokat megkössék s ezáltal helyöket a tokban biztosítsák.

A ábra.

B ábra.

Sikerült is *Staderini Aristid*, római könyvkötőnek oly tokot feltalálni, melyben az önálló cím lapok megköttetnek. Ezt a tokot, mely a *B* ábrán látható, inkább válúnak nevezhetjük, mert leginkább ehhez hasonlít. Képzeljünk tehát magunknak egy ilyen válut, melynek alja rovátkolt fémlemezből áll. Ezen rovátkákba illesztjük

a címlapokat. Maga a címlap, mely e czélra külön készítettik, három részből áll: alul erős cartonból (mely szélesebb, mint felső része) mely a rovátkákban mindig egyenesen áll, még akkor is, ha a címlap felső írott része oldalt fekszik. Az alsó cartont a felső címlappal vászonszalag köti össze. A címlapok a váluba helyeztetnek, miután pedig a címlap alsó részén levő carton szélesebb, mint maga a válu felső része, ennél fogva a címlapokat csak oldalt fordítva tehetjük be. Az így elhelyezett címlapokat mindkét oldalról rugóval ellátott fatámaszték szorítja és tartja össze. Más változata a válu alaku toknak, midőn a rovátkák helyét sodrony helyettesíti, és az átlukasztott címlapok e sodronyokra huzatnak fel. Előnye a válu alaku címlaptartónak azonkívül, hogy a címlapokat megköti az, hogy nagymennyiségű címlapot helyezhetünk el csekély térfogaton és miután ily címlaptartókból készített szekrények mozgathatók, ennél fogva bárhova helyezhetők; míg a könyvalaku tokok állványainak állandó helyök van.

A könyvtártan irodalma és a könyvtári rendszerek.

Brunet, Manuel de libraire című híres könyvészeti munkájában említi, hogy *Aldus Manutius* velencei nyomdász 1498-ban egy jegyzéket adott

ki az általa nyomott és eladásra szánt művekről. E jegyzékben a művek: Grammatica, Poetica, Logica stb. szakszerint osztályoztattak. A könyvészeti szakrendszernek tehát szerinte első megalkapítója nyomdász volt. *Zoller*, Bibliothekswissenschaft. Stuttgart, 1846. megjelent művében említést tesz *Richardus de Bury* durhami püspöknek a 14. században kéziratban levő *Philobiblion* seu de amore librorum című művéről, mely 1473-ban Cölmben, 1500. Parisban, 1599. Oxfordban, 1610. Frankfurtban, 1674. Lipcsében jelent meg nyomtatásban. Az első könyvtári rendszert tehát könyvkedvelő alapította meg, s mint a számos kiadásból láthatjuk, műve szép sikernek örvendett, de mert tartalma inkább a könyvkedvelőt elégíti ki, ez oknál fogva, mint rendszeres könyvtártan, számba nem jöhet. Látjuk ebből, hogy a könyvtári rendszer felállítása a nyomdászat első évtizedéből származik. A könyvek szaporodása még inkább fokozta a rendszerek szükségességét s midőn végre a könyvtárakban tömegesen halmozódnak össze a könyvek, akkor komolyan kezdenek az irodalom kedvelői foglalkozni oly módszerek feltalálásával, melyek segítségével a rendszer nélkül összehalmozott könyvek használható állapotba és a tudomány igényeinek megfelelő rendszerbe lennének egyesíthetők. E kísérletezésnek nyomai visszavezetnek a 16, sőt a 15. századba. A keleten is foglalkoztak ily rendszerek megállapításával. Így, hogy csak egyet em-

lítsek, *Taschkoprisage*'s (1495—1569) oly rendszert állított fel, melyben az összes tudományok az emberi tudás négy osztályára voltak alapítva, u. m. scriptura, verba, mens és rerum natura. A korlátolt igény és az irodalom csekélyebb terjedelme okozta, hogy e rendszerek egyszerűebbek és olyanok voltak, melyek ma már csak mosolyra gerjesztenek.

A könyvtári rendszer első megalapítója Gabr. *Naudé*. Avis pour dresser une bibliothéque. Paris 1627. című művével, utána következik Fr. *Araoz*. Opusculum de bene ordinanda bibliotheca. Madrid, 1631. Ebert ez utóbbiról azt mondja, hogy címén kívül mi jó sincs benne. Hasonlóan nyilatkozik Claud. *Clemens*. Museum seu extructio, instructio, cura, usus bibliothecae tam publicae quam privatae. Lugduni, 1631. című műről is. J. *Hottinger*. Bibliothecarius quadripartitus. Teguri, 1664, sok tekintetben *Naudé*-ra támaszkodik. Mindezeknél sokkal használhatóbb e korból Joh. *Lomeier*. De bibliothecis. 1669; és *Garnier* Jézus társasági atyának: Systema bibliothecae collegii Parisiensis. Paris, 1678 című műve, dacára annak, hogy egyes részei már elavultak. Rud. *Capella*, Lectionum bibliothecarum memorabilium syntagma. Hamburg, 1682, sok érdekes adatot tartalmaz a könyvkiadásról és a papírról, de a könyvtártudományra nézve hasznát nem vehetjük. Fr. *Rustgaard*. Projet d'une nouvelle methode pour dresser le catalogue d'une bibliothéque.

Paris, 1698, a könyvtári rendszereket sok elmével tárgyalja és érdekes eszmékkel gazdagítja. Joh. *Mader*. De bibliothecis atque archivis libelli et commentationes. Helmstadii, 1702, igen sok jó és használható adatokat nyújt a könyvtári rendszerekhez. J. C. *Koch*. Schediasma de ordinanda bibliotheca. Lipsiae, 1713, főszólyt az esztetikai felállításra fekteti. J. D. *Koeler*. Sylloge scriptorum de bene ordinanda bibliotheca. Frankfurt, 1728, az előtte megjelent munkáknak gyűjteményes foglalata. F. *Funccius*. Wie ist eine Bibliothek einzurichten? Lemgo, 1746, ez a kis mű az első német nyelven megjelent könyvtártan. J. C. *Becellius*. De bibliotheca instituenda ac ordinanda. Veronae, 1747 és O. *Legipontius*. Dissertationes philologico-bibliographicae. Norimbergae, 1747, nagy gonddal írott művek és a könyvtártan összes kérdéseit felölelik.

Irodalmi jegyzeteivel jó szolgálatokat tesz: B. G. *Struve*. Introductio in notitiam rei librariae et usum bibliothecarum. Frankfurt, 1754. J. G. *Schelhorn*. Anleitung für Bibliothekare und Archivare. Ulm, 1788. című műve nem egyéb, mint hosszú lére eresztett üres fecsegés.

A könyvtártan irodalmának közel három százados története van e néhány sorban ismertetve. E művek nagy részét bírja az egyetemi könyvtár. Kritikai méltatásuknál *Zoller* műve szolgált irányadóul. Olvasásuk kevés haszonnal és sok felesleges fáradsággal jár.

A 18-ik század végével kezdődik a könyvtártan irodalmának új korszaka. A latin irodalom hanyatlásával a könyvtárak lassankint elvesztik egyetemes jellegüket s helyöket a nemzeti irodalom foglalja el, mely mint ilyen, átalakítja a könyvtárak sablonos jellegét. Az eddigi rendszer szerint helyhez kötött könyvek felszabadulnak békóikból és a rendszer megbomlásával lassankint megszűnnek a kötött katalógusok, hogy helyet adjanak az önálló címlapoknak. A könyvtári rendszerek a tudományos rendszerekhez simulnak. A. C. *Kayser*. Ueber die Manipulation bei der Einrichtung einer Bibliothek und der Verfertigung der Bücherverzeichnisse. Bayruth, 1790. és *M. Denis*. Einleitung in die Bücherkunde. Wien, 1796, című műveikben szakértelemmel és nagy lelkesedéssel írják meg könyvtári rendszereiket, s mintegy előfutárai a 19-ik század lelkes férfainak, kik a könyvtártant bámulatos részletességgel, pontossággal és szakértelemmel fejtették ki és a könyvtárnoknak még ma is nélkülözhetlen forrásai. A 19-ik század egész sorozatát nyitja meg az íróknak, kik a könyvtárnok feladatát többnek tekintik gépies foglalkozásnál, a könyvek ki- és berakásánál, mint azt még ma is sokan hiszik. A könyvek kiadása és helyretétele nem képezi egyedüli feladatát a könyvtárnoknak; mert ez csak eredménye egy előre átgondolt és megállapított oly rendszernek, mely legalább is a tudományok

encyklopaedikus ismeretét, és a nyelvekben való jártasságot előzetesen feltételezi. A könyvtártan írói bőven tárgyalják a jó könyvtárnok miveltségének feltételeit, melyek közül a világ-irodalmi ismeretek, a történelem és paleographiában való jártasság, mint nélkülözhetlen feltételek soroltatnak elő. Nem ok nélkül tárgyalják tehát az újabb írók a könyvtártant, mint tudományt.

Az első, ki ily szellemben tárgyalja: *M. Schrettinger*. Versuch eines vollständigen Lehrbuches der Bibliotheks-Wissenschaft, I. II. München, 1808—29. Fejtegetéseit és egyes tételeit élesen megtámadták és nem egyet hazudtoltak meg későbbi tapasztalatai, mégis eszméit annyi szorgalom és szakismerettel tárgyalja, hogy egyes részei sohasem fognak elavulni. Utána, sőt Schrettinger II. kötetének megjelenése előtt, írja meg *Fr. Ebert*. Ueber öffentliche Bibliotheken. Freiburg, 1811. című munkáját, melyet később: *Die Bildung des Bibliothekars* című műve követ, melylyel összes elődjeit felülmulja.

A könyvtári tapasztalat gazdag tárházát nyitja meg a dán *Molbech*, Om offentlige Bibliotheker, Bibliothekarere og det man har kaldet Bibliotheksvidenskab. Kjöbenh. 1829. német fordításban H. Ratjentől, Lipcse, 1833. című művével, melyben az elméletet oly bő gyakorlati ismeretekkel gazdagítja, hogy ezt a művet mindig legszivesebben és legnagyobb haszonnal for-

gattam. P. A. *Dudik*. Vorbereitungsstudien für den angehenden Bibliothekar. Wien 1864. és B. *Rich-ter*. Kurze Anleitung eine Bibliothek zu ordnen und in der Ordnung zu halten. Augsburg, 1836. Mindkét mű köztudomásu dolgok felett értekezik és különösen az utóbbi valódi visszaesés a könyvtártan terén. A könyvtártan irodalmába új eszméket hoz J. C. *Friedrich*. Kritische Erörterungen zum übereinstimmenden Ordnen und Verzeichnen öffentlicher Bibliotheken. Leipzig, 1838, című művével, melyben, mint czíme is mutatja, éles kritikát gyakorol a különböző rendszerek felett.

A németek mellett a francia irodalom is több oly művet mutat fel, melyben a könyvtártan sok elmeéllel és széles szakismerettel tárgyalatik. Ezek közül különösen említésre méltó P. *Namur*. Manuel du bibliothecaire. Bruxelles, 1834. és L. A. *Constantin*. Bibliothéconomie, Paris, 1839, mely utóbbi német fordításban is megjelent Lipszéban, 1842-ben. Mindkét mű felöleli a könyvtártan összes ágait, világos áttekintés, folyékony és vonzó nyelvezetők miatt nagy kedveltségnek örvendettek. G. *Peignot*. Dictionnaire raisonné de bibliologie I—II. Paris, 1802. Tárgyát szótáralakban elég kimerítően kezeli. Hozzájárul J. F. M. *Albert*. Recherches sur les principes fondamentaux de la classification bibliographique. Paris, 1847. A könyvosztályozás elveit annyi elmeéllel és találó példával fejtegeti, mint elődei közül senkisé, ennél fogva tanulmányozása sok

haszonnal jár. Egyes elveit az osztályozásnál, mely alkalommal reá még vissza térek, magam is elfogadtam és alkalmaztam.

A könyvtári ismeretek terjesztését a rendszeres műveken kívül még nagyban fokozták a könyvészeti folyóiratok. Ezek közül a leghasználtabbak a *Serapeum*, mely 1840-ben alapított és megszűnt 1870-ben; valamint a Petzholdt által szerkesztett *Neuer Anzeiger für Bibliographie und Bibliothekswissenschaft*, mely azonban szinte megszűnt 1886-ban. E folyóiratot ujabban a *Centralblatt für Bibliothekswesen* váltotta fel, mely 1884-től kezdve van folyamatban. A francziák közül felemlítendők a: *Polybiblion*. 1868—92. Paris, és *Le Livre. Revue mensuelle de bibliographie* 1880—1885. Paris.

Azon számos irodalmi vállalatok közül, melyek a könyvtártan irodalmát gazdagították, fel kell még említenem *H. Ludewig. Zur Bibliothekonomie*. Dresden, 1840, című művét, mely az ugynevezett *Monokatalogusok* rendszerével foglalkozik. Ez nem egyéb, mint egy oly általános címtár, melyben minden megjelenő munka felvétetik és benne megjegyeztetnek az egyes könyvtárakban levő művek. Minden államban egy központi bibliographiai hivatal gondoskodik ezek összeállításával, nyomtatott címlapok elkészítésével, melyeket a vidéki könyvtáraknak megküldenek. Ez nem egyéb, mint munkaátvitel. Czélszerűségét ugyan senki kétségbe nem vonja, keresztülvitele azonban nagy nehéz-

ségbe ütközik, azon különböző eljárás folytán, mely az egyes könyvtárakban már meghonosodott. Nálunk, hol a könyvtár-rendezésnek még csak kezdetén vagyunk, ezen eljárás kevés érdeke ütköznék, és keresztülvitele lehetséges volna. Szándékom is legközelebb egy kidolgozott tervet a magyarországi könyvtárnokoknak tárgyalás végett megküldeni.

Ujabb időben az amerikaiak is tettek vele kísérletet, de hogy mily eredménnyel, azt a jövő fogja megmutatni. Ezenkívül említésre méltó még J. A. *Schmidt*. Handbuch der Bibliothekswissenschaft. Weiner, 1840, melynek irodalmi jegyzetei igen hasznos utmutatást nyújtanak; továbbá K. *Preusker*. Ueber öffentliche Bibliotheken. Leipzig, 1839. Sorai inkább buzdításul szolgálnak, és végre *Zoller*. Die Bibliothekswissenschaft. Stuttgart, 1816, tömörsége által tűnik ki.

Az angol és amerikai könyvtárakról felvilágosítást nyújtanak: *Green* S. Library aids. New-York, 1883. *Horne*, Th. An Introduction to the Studey of Bibliography. Vol. I. II. London, 1814. *Edwards*, E. Memoirs of. Librairies. Including a Handbook of Library Economy. Vol. I. II. London, 1859 és főleg a *Library Journal* című folyóirat az összes könyvtári mozgalmakról hű képet ad.

A legujabb korban különösen öt férfiuról kell megemlékeznem, kiknek irodalmi működése irányadó könyvtáraink rendezésénél. Ezek: Schleiermacher, Petzholdt, Seitzinger, Brunet és Dziatzko.

Első helyen Schleiermachert, a Darmstadti könyvtárnokot kell megemlítenem nemcsak az időrend miatt; de mert műve: *Bibliographisches System der gesamten Wissenschaftskunde*. 1. 2. Th. Braunschweig, 1852, legbehatóbban foglalkozik a könyvtári rendszerekkel s midőn e mellett a tudomány rendszereit is tárgyalja, maga is egy új könyvtári rendszernek lesz megalapítója. Miután eddigelé még senkinek sem sikerült oly rendszer megállapítása, mely egy könyvtár eszményi rendezésének megfelelt volna, ennél fogva az ő rendszerét sem fogadták el a darmstadti könyvtáron kívül mások, sőt magam is irtózáttal gondolok azon 30 ezer osztályzatra, melyet bibliographiai rendszerébe foglalt. Azonban úgy könyvészeti, mint a tudományok rendszerének feldolgozásánál annyi szakértelemmel, oly gazdag tapasztalattal és oly részletességgel jár el, miszerint bevezetését a könyvészeti rendszerbe, a legmelegebben ajánlhatom mindazoknak, kik egy nagy könyvtár szervezésébe és annak sokoldalú rendezésébe betekinteni óhajtanak. *Joh. G. Seitzinger*. *Theorie und Praxis der Bibliothekswissenschaft*. Dresden, 1863, című művében hasonlóan egy új könyvtári rendszert állított fel, s művében a könyvtári munkálatok és ismeretek összes ágaira kiterjed. Ez oknál fogva tanulmányozása még sok ideig nélkülözhetlen lesz. Kisebb terjedelemmel, de nem kevesebb szakértelemmel van megírva *J. Petzholdt*. *Katechismus der Bibliothekslehre*. 2.

Aufl. Leipzig, 1871, csakhogy ez inkább a könyvtártan technikai oldalával foglalkozik. *Jaques Ch. Brunet*. Manuel du libraire. Paris, 1865, című művének VI. kötetében a Table methodique-ban oly könyvészeti rendszert állított fel, mely tökéletességre nézve összes elődjeit felülmulja és végre Dziatzko. Sammlung bibliothekwissenschaftlicher Arbeiten. Berlin, 1887. és Instruction für die Ordnung der Titel im alphabetischen Zettel-Katalog. Berlin, 1886. című művei, egyes könyvtári munkálatokra oly részletes utasításokat tartalmaznak, melyek minden könyvtárban sikerrel alkalmazhatók és melyek a könyvtári ismeretek fejlesztését nagyban előmozdítják.

* * *

Hazánkban a könyvtári ismeretek mívelése a könyvtárak történetével függ össze. Igaz ugyan, hogy hazai könyvtáraink nagyságáról és gazdagságáról csak szórványosan találkozunk adatokkal; de e kevés adat is fényes tanúságot tesz arról, hogy a középkorban királyaink, főpapjaink és szerzeteseink a tudományt és művészetet annyi szeretettel ápolták, mint Európa bármely más államában. A humanizmus terjedésében kedvező talajra talált hazánkban, melyre a „Societas Danubiana“ és „Societas septemcastrensis“ tudós társaságok élénkségéből méltán következtethetünk. Magyar

ifjaink közül számosan látogatják a külföldi egyetemeket, itthon pedig Vitéz János a váradi és esztergomi, Cesinge János pedig a pécsi főiskolát a classica litteratura kincseivel gazdagítja. Az irodalom és művészet tetőpontját éri Mátyás király alatt, kinek udvara tudomány-szeretetben, könyvtára pedig kézíratainak gazdaságával Európa összes udvarait felülmulja. Mátyás király könyvtárát ismertető irodalom a nagy királynak tudomány-szeretetről és fenkölt gondolkodásáról bámulatos adatokat tartott fenn számunkra. Könyvtárát Konstantinápoly, Görögország és Kis-Ázsiából szerzett keleti kéziratokkal gazdagítja. Medici Lőrincz könyvtárának legjelesebb codexeit másoltatja le, melynek vezetésével Ugoletti Tádét bizza meg. Ezenkívül Budán harmincz másolót és részben codexfestőt (miniator) foglalkoztat, kikre, Heltai szerint, évenként harminczháromezer arany forintot fordított. Könyvtárának tartalma korának minden irodalmára kiterjed. E művek tartalmuk sokoldalúsága és gazdagsága, valamint művészi kivitelük utánozhatlan szépsége által tűnnek ki. A *Corvina* név alatt fenmaradt könyvek közül legbecsesebbek és legszebbek az *Attavantes de Attavantibus* művész által festettek, melyek közül több az 1882-ik könyvkiállításon lett bemutatva, de sajnos, csak egyet bir a Nemzeti Muzeum könyvtára. Maga a könyvtár, valamint a könyvek disze, méltó volt a fényűzést kedvelő királyhoz.

Romer Floris a magyar tudományos akadémia évkönyvei XV. kötetében, Mátyás király budai könyvtáráról szeretettel és lelkesen emlékezik meg. Pflugk Gyulának Seckendorfhöz írt levelében foglalt azon állítása, mintha a könyvek száma az 50,000-et is meghaladta volna és hogy Pázmány Péter 200,000 német ezüst pénzt ajánlott volna fel a könyvtárért a törököknek, nincs bebizonyítva, a könyvek számát tekintve pedig legalább is tulságosnak kell mondanunk. A kéziratoknak ily nagy számát azok drágasága miatt sem lehet feltételeznünk. Így tudjuk, hogy Ulászló Mátyás király halála után Capponi könyvkereskedőknél 500 aranyat fizetett. A könyvek és kéziratok számát tehát csak néhány ezerre tehetjük, tekintve a kéziratoknak akkor még csekély számát és a nyomdászat fejlődésének kezdetlegességét. Az Európában szétszórott Corvina-maradványok eddig ismert példányai alig haladják meg a százat, melyek közül 35-öt az egyetemi könyvtár bir. Az első-rangu miniatorok által festett címlapok alsó részén levő koszoruban van a nagy király ismeretes czímere a hollóval, csőrében a gyűrűt tartva, két oldalán M. A. (Mathias Augustus) monogrammal.

A nagy király halála után és a 16-ik században hazánknak szomorú korszaka kezdődik, melylyel természetesen a könyvtárak is részben feldulatnak, elszóratnak, szóval hanyatlásnak indulnak. Ami még fenmaradt, az részben a

templomok mellett és a szerzetesek házaiban talált menedéket.

Mindekkoráig semmit sem tudunk a hazai könyvtárak kezeléséről. Valószínű csak az, hogy a mi könyvtáraink is külföldi minták után kezeltetnek. De már a 17-ik századtól kezdve tisztán állnak előttünk a magyar könyvtári rendszerek. Ez időből van egy czímtárunk: *Catalogus collegii Tyrnaviensis soc. Jesu* czímmel, melyben a munkák betűrendben vannak felsorolva, folytatólagos számaikkal együtt. Ugyancsak 1690-ből van egy két kötetes czímtárunk: *Catalogus novus librorum collegii Tyrnaviensis*. Ez a katalógus nagyon érdekesen világítja meg azon körülményt, mint lehetett a szakot és betűrendet egy czímtárban egyesíteni. Érdekességénél fogva czélszerűnek találtam a szakosztályozás ismertetését. Az egész könyvtár következő szakokra volt felosztva: *Scriptura sacra et Patres. — Concilia et scripturistae. — Theologi scholastici. — Theologi morales. — Canonistae. — Juristae civiles. — Philosophi. — Medici. — Mathematici. — Concionatores. — Catechistae. — Controversistae. — Apologetici. — Historici. — Politici. — Humanistae. — Spirituales. — Vitae. — Graeci. — Hebraei. — Ungarici et Bohemici. — Germanici. Italici, Gallici, Hispanici.* — Az egész czímtár betűrendben úgy van szerkesztve, hogy elül jönnek *minden szakból* az „A” betűvel kezdődő nevek, utánna a „B” betűvel kezdődők és így

halad végig az egész könyvtáron keresztül a „Z” betűig. Mind a két címért birja az egyetemi könyvtár. Ezen és a II. József császár által felosztott szerzetes rendek könyvtárainak címteiraiban, melyek nagyrészt a könyvekkel együtt az egyetemi könyvtárban őriztetnek, vannak lerakva, a 17-ik és 18-ik század könyvtári nézetei és ismeretek rendszerei, melyek bizonyosságot tesznek arról, hogy e kor könyvtártani fogalmai és ismeretei a szükséglethez képest nemcsak teljesen kielégítők voltak, de a külföldön alkalmazott és elfogadott elveket is ismerték, és annak gyakorlati alkalmazásában sokszor, mint a fentebbi esetből is láthatjuk, önálló felfogást is tanúsítanak. Nem ismerek ugyan sem a 17., sem a 18. századból olyan önálló munkát, mely a könyvtári ismeretekkel foglalkoznék, de az e korbéli nyomtatott könyvészeti művek, az elméleti ismeretek tudását fényesen igazolják. Így, hogy csak a kiválóbbakat ismertessem, ilyen: *Cornides* Daniel, *Bibliotheca Hungarica*. Pestini, 1792, című műve, melyben a munkák szak- és alak szerint soroltatnak fel. Ez az első nyomtatott szakcímjegyzék, mely az egész irodalomra kiterjed. *Czvittinger*, D. *Specimen Hungariae literatae. Accedit bibliotheca scriptorum qui exstant de rebus hungaricis*. Francof. et Lipsiae, 1711. Benne a munkák szak és ezen belül betűsoros rendben soroltatnak elő.

A szabadsajtó az irodalom fellendülését és a nyomdászatnak oly roppant arányban való el-

terjedését idézte elő, melynek természetes következménye a műveltség általánosítása s a könyvtáraknak felvirágzása volt. A könyvtárak régi szervezetüknél fogva a fokozottabb igényeknek nem voltak képesek többé megfelelni. Ennélfogva a könyvtártan elavult elvei helyébe oly rendszernek kellett lépni, mely az irodalom fejlődését és a közönség igényeit figyelembe véve, képesítve legyen e kettős feladatának megfelelni.

Nem ugyan eredményre, de jellemzésül és mintegy bevezetésül, a 19-ik századba fel kell említenem a felső magyarországi tudós társaság keletkezését, melynek feladatát könyvtárak alapítása és a művelődés terjesztése képezte. Kiadványai: *Solennia memoriae anniversariae bibliothecae Kis-Honthianae, Budae, 1810-19.* cím alatt ismereteseek. Azok közül, kik részben irodalmi munkásság, részben közvetlen befolyás által hatottak könyvtáraink újjá szervezésére, meg kell említenem a sok közül Horváth Istvánon kívül azt, kihez a kegyelet emlékei fűznek s ki az egyetemi könyvtár újjá szervezésének kezdeményezője volt. Ez *Toldy Ferencz*, ki „Könyvtártan kézikönyve” című munkájánál fogva is a könyvtártan irodalmának megalkotásában uttörő volt. Sajnos, hogy művének csak egyes részlete látott napvilágot az *Athenaeum* című szépirodalmi folyóirat 1843-iki évfolyamában.

A század közepén ébredésnek indult könyvtári és könyvészeti mozgalom a beállott politikai

fordulat miatt csak az alkotmányos élet által nyújtott kedvezések által fejlődött újból és erősödött meg. Az utolsó két évtized irodalmi munkássága e terén is századok mulasztásait volt hivatva pótolni. Különösen az 1876-ik év az, mely a bibliographiai és könyvtári mozgalomnak új korszakát nyitja meg. A nemzetközi statisztikai kongresszushoz Keleti Károly az orsz. statiszt. hivatal főnöke tervezetet nyújt a nemzetközi statisztikai bibliographia megalapítása ügyében. Kivüle ugyanezen téren ez eszmét Findura Imre, az orsz. statiszt. hivatal könyvtárnoka teszi magáévá, ki a könyvkötő czéhekről szóló értekezésével a hazai könyvkötészet történeti fejlődését élénken megvilágítja. Ezt megelőzőleg *Szász Károly*. Közkönyvtáraink s az egy országos könyvtár. Pest, 1871. című művével fővárosi könyvtárainknak egységes alapon nyugvó és egymást kiegészítő fejlődését óhajtja előmozdítani. A könyvtári ismeretek terjesztése körül legtöbb érdemet szerzett a *Magyar Könyv-Szemle* című folyóirat, mely 1876-ban indult meg s melyben Fraknói Vilmos, Szilágyi Sándor, Barna Ferdinánd, Csontos János, Szinnyi József és Szabó Károly foglalkoztak könyvtártani kérdésekkel. Az évfolyamok a magyarországi bibliographia jegyzékével záródnak be, melyet könyvészeti pontossággal *Horváth Ignác*, a Nemzeti Múzeum segédőre állított össze. A helyrajzi és catalogue raisonné mikénti elkészítésére igen hasznos és gyakorlati utmuta-

tót nyujt. id. Szinnyei József ilyczímű tervrajza, mely az egyetemi könyvtár tisztviselőinek használatára könyomással jelent meg. Könyvészeti szempontból felemlítendő még *Horváth Árpád*. Néhány szó a budapesti m. kir. egyetemi könyvtár rendezése és czímtározása ügyében. Budapest. 1876. és *Márki József*. Könyvtáram és a könyvtár rendezés czímű munkája. Az elsőnek megértése polemikus tartalmánál fogva már nagy jártasságot tételez fel a könyvtártan irodalma és a könyvtáraknak mikénti rendezése körül; az utóbbi épen ellenkezőleg oly szűk térre szorítja tárgyát, hogy a könyvtár kiesik belőle. Végre a hazai könyvészeti irodalom és a könyvtárak hatalmas lendületet nyertek az Orsz. Magy. Iparművészeti Muzeum részéről rendezett könyvkiállítás által, melyben nemcsak régi irodalmunk és könyvészeti ritkaságaink lőnek összegyűjtve és közszemlére kitéve; hanem, felköltve irodalmunk és annak kincsei iránt az érdeklődést, új szellemet öntött könyvtárainkba. Irodalmi kincseink ismertetését Kalauz czímű munkájába foglalta össze, mely mint könyvészeti mű, páratlanul áll hazai irodalmunkban.

* * *

Az ember örökké mozgó szelleme a tudományok fejlődését, ez pedig az irodalom roppant terjedelmét vonta maga után. Az eszmék sokasága, a tárgyak különbözősége szerint mind mennyi különböző tartalmu könyvnek válik okozó-

jává, melyek a cél különbözősége szerint összegyűjtve és rendezve adják meg a könyvtár fogalmát. Célja a könyvtárnak egyrészt az emberi szellem e kincseit a jövő nemzedéknek sértetlenül és teljes eredetiségében fenntartani; másrészt pedig a jelenben működő és kutató szellemnek ezek felhasználását minél alkalmasabb formában lehetővé tenni. Valamint az ismeretek rendszerezés által válnak tudománya, úgy a könyvek is bármily nagytömegben halmozottassanak is össze, csak akkor képeznek könyvtárt, ha bizonyos megállapított rendszer szerint osztályoztatnak és kezeltetnek. E rendszerekben, mint erről a könyvtártan irodalmából meggyőződhattunk, még nem történt végleges megállapodás, hanem az egyéni felfogás és a könyvtárak különböző céljai szerint folytonos ingadozást és változást vehetünk észre. Ezen ingadozás közepette azonban már észrevehetünk bizonyos nyugvó pontokat, oly általános elveket, melyekre nézve már megállapodás történt.

Igaz ugyan, hogy sokan hálátlan munkának tartják a rendszerekkel való tulságos gondoskodást és helyett hasznosabb foglalkozásnak tartják jó czímtárak elkészítését. De én nem osztom azok nézetét, kik a könyvtárak felállítását közönségnek tartják, ez nézetem szerint hasonlít a hadsereg a papíron-féle elvvel. Főérvök az, hogy a nagy közönségnek semmi köze a könyvtár felállításához, csak a kívánt könyvet megkapja.

Ámde nem is a közönségnek van szüksége könyvtári rendszerekre, hanem annak, ki hivatva van a közönség igényeit kielégíteni, kit e működésben támogatni a helyes rendszer van hivatva.

A helyet tehát, hogy a helyes vagy helytelen rendszerek fölötti eszmecserét tovább fűzném, felállítom elvemet, mely szerint **minden rendszer jó, mely rend által biztosítja a czélszerű használatot.** *A rend és czélszerűség tehát minden rendszer jóságának alapfeltétele. Rend nem állhat fenn rendszer nélkül, mert a rendszertelenség a rendnek egyenes ellentéte.*

Az emberi szellem működése az eszmék egész világára terjed ki, melyek a könyvekben, mint a szellem termékeiben, testesülnek meg. A könyvtári rendszer ennek megfelelőleg szintén kell, hogy felkarolja az egész irodalmat, a tudományok és művészetek összes ágait s ebből kifolyólag a rendszernek *átalánosnak* kell lennie, tekintet nélkül a könyvtár vallási és nemzetiségi jellegére. Ily eszményi rendszer volna a tudományos rendszer, melyet a bölcészek az ismeretek összességének rendszeres tárgyalásából vontak le. A könyvek tartalmát tekintve, e rendszer csakugyan legjobban felelne meg a könyvtári rendszernek is, ha nem ismernők azon változást, melynek a bölcselmi disciplinák a legrégibb kortól a legújabb időkig alá vannak vetve. A bölcselmi disciplinák változtával a könyvtári rendszer is folytonos változás és hullámozásnak lenne kitéve. De nem kö-

vethetjük tisztán az encyklopaedikus rendszert sem, mert a könyvtár nemcsak szellemmel foglalkozik, mint a tudomány, hanem anyaggal is. *könyvekkel*, ennél fogva rendszerét nem építheti kizárólagosan az eszmék világára, mert a könyveket a *térben* kell felállítania. Amint tehát nem követhetjük tisztán a bölcselemi-encyclopaedikus rendszert, úgy nem is nélkülözhetjük teljesen, mert különben a könyvtár tudományos fogalmával jönnénk összeütközésbe. Ha tehát eltekintünk mindazon változásoktól, melyek a tudományok fejlődéséből származnak és eltekintünk az encyklopaedikus rendszer különbözőségétől és kivesszük belőle azt, mi benne állandó és maradvány; szóval, ha a bölcselemi-encyclopaedikus rendszert, a könyvtár sajátos viszonyainak figyelembe vétele mellett alkalmazzuk, nyerünk belőle egy új rendszert s ezt *bibliographiai* vagyis könyvtári rendszernek nevezzük.

A könyvtári rendszer a tudományos rendszerből átveszi a tudományok osztályzatát, de nem a bölcselemi uton fejlődött rendben, hanem a tudomány főágait önálló egészeknek tekintve, azokat, bár nem minden logikai rend nélkül, egymás mellé csoportosítja és csak arra ügyel, hogy a célszerűségi elv, mely a szakok könnyű áttekintésében nyilvánul, megtartassék. A tudomány ágait fő- és alszakokra osztjuk. Minden szakban az általánosból megyünk a részletekre és különös gondot fordítunk az alszakok alapos

kidolgozására, hogy minden tárgy nemcsak eleve a rendszerbe legyen illeszthető, hanem hogy rendes helye a legszélsőbb határig legyen kijelölve.

Az alszakok képzésénél legyünk továbbá figyelemmel a könyvtár terjedelme- és jellegére. Kisebb könyvtáraknak kevesebb, nagyobbakat több szakra fogjuk felosztani. Oly szakok, melyek valamely könyvtár természeténél fogva előreláthatólag nagyon fognak szaporodni, azok részletesebben dolgoztassanak ki, mint olyanok, melyek a könyvtár céljától messze esnek. Az alszak mindenkor a főszakból, az általánosból válik ki és a főszaknak mindig alá legyen rendelve.

A szakokat legegyszerűbben betűkkel jelezzük, olyformán, hogy a főszakokat nagy, az alszakokat kis betűkkel p. o. Aa, Ab, Ac, Ba, Bb, Bc stb. Rövidített címeket, számokat, görög betűket s más ehhez hasonló jelzetek alkalmazását nem ajánlom. Különösen pedig óvakodjunk a római számok alkalmazásától. Azon jelet, melylyel a fő- és alszakot kitüntetni szoktuk, könyvtári nyelven „Jelzet”-nek nevezzük. A jelzetek alkalmazását a könyvtár végéhez csatolt táblázatok mutatják.

Nagyobb és egyetemes könyvtáraknál a szakrendszer megállapítása rendszerint előzetesen történik, mert az ily könyvtárak tartalma az irodalom minden ágára kiterjedvén, feladatát az irodalom egyetemes fejlesztése által tölti be s mint ilyen, egy általános rendszer keretét teljesen betölti.

Ellentétben a kisebb és szakkönyvtárakkal, melyek bár nem zárkozhatnak el a rokon irodalom felvételétől, mégis inkább csak az irodalom egyes ágait mivelik. Ily könyvtáraknál a szakrendszer utólag is megállapítható; sőt miután sok esetben még a könyvtárnok sem ismeri egész részletességgel könyvtárának anyagát, még célszerűbb is, ha a könyvtár szakrendszerét a betűsoros címtárból állítja össze.

A könyvtári szakrendszernek az előadott elvek alapján történt megállapítása után szükséges még, hogy az egyes tudományos szakok határait is szorosan megjelöljük. Mert a mily szükséges, hogy a főszakok és azok alszakai között logikai összefüggés legyen, ép olyan szükséges, hogy minden egyes szaknak határa oly pontossággal legyen megállapítva, mely szerint minden egyes alszak is önálló egésznek képezzen, melybe csak oly művek legyenek beoszthatók, melyet a szak, mint ilyen felvenni képes.

A szakcsoportok ne legyenek pusztán névleges elnevezések, hanem követve a tudományok disciplináit, minden egyes szak, valamint annak alosztálya is tudományosan határozottassék meg, és soroltassanak fel egyuttal azon okok is, melyek a szakcsoportok megállapításánál és határainak megjelölésénél irányadók voltak. Csakis így kerülhetők el azon anomáliák, melyek a könyvek osztályozásánál oly gyakran fordulnak elő, midőn egy és ugyanazon műnek különböző kötetei nem

csak más alszakban, hanem egymást kizáró főszakba is kerülnek. Akárhány példát tudnék felhozni a mi könyvtárunkból is, pedig az illetők, kik e következetlenségbe estek, nem vádolhatók se lelkiismeretlenséggel, se tájékozatlansággal. Egyedüli oka e következetlenségnek a fennebb említett körülmény, hogy sem a fő-, sem az alosztályok körülírva és szorosan meghatározva nem voltak, és nincsenek még ma sem. A könyvek szakosztályozása ilyenkor az egyéni felfogás és önkénynek van kiszolgáltatva. Ugyanegy munkát három ember nyugodt lelkiismerettel három különböző osztályba fog sorozni, és az osztályozás mindig az egyén sajátos szakképzettségétől fog függni. Máshova osztályoz minden munkát egy jogász, máshova egy nyelvész, mert az osztályozásnál, ha az szorosan meghatározva nincs, mindenik a saját tárgyainak látóköréből fog kiindulni és minden tudományt az általa mivel tudományuk alája fog rendelni. Ebből mulatságos osztályozás származik. De a könyvtárnok az ő encyclopaedikus ismereteivel nincs egy kedvencz-tárgynak se lekötve, ő önzetlenül, egyenlő szeretettel karol át minden könyvet és nem engedi, hogy egyik a másik rovására elnyomassék.

A könyvtári rendszer nem nélkülözheti a tudományos rendszert, mely a könyveknek tudományszakok szerinti csoportosítása által érhető csak el. Ezen állítás mellett szól az újabb könyvtártan egész irodalma és a tapasztalat.

A tudományos kategóriák felosztása után még csak azon egy kérdést kell megvizsgálnunk, vajjon az egyes szakcsoporton és az egyes alszakon belül a könyvek osztályozása minő elv alapján történjék. Ezen elv szorosan összefügg a könyvfelállítás elvével, ennél fogva már ez a kérdés ott is tárgyalatott. Épen ezért most itt csak azon oldalról fogom a kérdést megvilágítani, a melyről ez a könyvtári rendszert érinti.

Ha a könyvtári rendszer az irodalom fejlődését követve, annak mintegy hű képmása akar lenni, akkor ezen elv a legteljesebben úgy vihető keresztül, ha a művek az egyes alszakokon belül időrendben állíttatnak fel és a szakczimtárban is a chronologiai rendet követik. Ezen valóban eszményi rendszer megérdemli a reá halmozott dicséretet, keresztül vitele azonban nagy szakképzettséget és annyi jártasságot tételez fel az irodalom különböző ágaiban, hogy ennek alkalmazását, a mi viszonyaink között, hivatott erők hiányában nem ajánlom. De másrésről tekintetbe véve azon körülményt, hogy szigoru keresztül vitele a görög és római íróknál néha teljesen lehetetlen, a történelmi tudománynál pedig az államalakulások változata annyira befolyásolja, hogy az időrendi felállítás szintén lehetetlen. Az időrendi felállítás tehát nem alkalmazható az egész könyvtárra s mint ilyen, ellentétben van a rendszerekről mondott általános érvényű tételünkkel. Nem lehet legalább és nem czélszerű a könyvtár egyes

részeit más és más rendszer szerint felállítani anélkül, hogy a rendszer általános érvényéből az egyöntetűség rovására ne veszítene.

Második módja a könyvbeosztásnak az, midőn azok helye az alosztályokon belül, az esetlegességtől tétetik függővé. Ha t. i. ugy osztatnak be az alszakba, a mily sorrendben azok a könyvtárba kerülnek. Ez a rendszer a mily kényelmes, olyan felületes. Benne a szerző művei össze-vissza vannak hányva. A könyvek felállítása és a címztár közti viszonyt egyedül a szám tartja fenn. Az ily rendszer, ha egyáltalában annak mondható, teljesen nélkülözi a tudományos rendszer kellékét és csakis névleg mondható szakrendszernek. Az ilyen szakrendszernek még akkor volna értelme, ha a könyvtár szakszerinti felosztása a legkisebb részletekre is kiterjedne. Átalában nem helyeslem azon nézetet, mely a könyvek felállítását a szakrendszerben közömbösnek mondja, csak a címztárak legyenek rendben. De a ki tudja azt, hogy egyik a másikat feltételezi és ezen elvnek hirdetői nem tudnak jó címztárokat az egész országban felmutatni, akkor meggyőződhetünk arról, hogy az ily elvek és ily állítások csak a könyvtári kényelemre vannak alapítva.

A könyvbeosztás harmadik módja, midőn azok az alszakon belül rendszavaik sorrendjében osztatnak be. Akár történjék ez a szerzők, akár a tárgyak rendszavai szerint, olyképen, hogy a szerzőnek egy szakba tartozó művei mind egy-

másmellett legyenek, ellentétben a fentebb említett rendszerrel, melyben p. o. Jókai regényei száz helyen vannak szétszórva, míg ebben megjelenési idejük sorrendje szerint vannak felállítva. Vagy midőn az egy tárgyra vonatkozó művek vannak egymásmellé állítva a tárgy rendszava szerint. Az ilyen czímtár tárgyczímtár jellegével bír. A tárgyczímtár (Real-Katalog) fontossága minden könyvtárban elvitázhatlan, már csak azon oknál fogva is, mert míg irodalmunk és egész művelődésünk személyekhez van kötve, és arra vannak építve czímtáraink is, akár név-, akár szakczímtáraink, olyannyira, hogy ha valamely tárgyról akarunk a könyvtárban felvilágosítást nyerni, mindig azon kérdéssel vagy felelettel fogunk találkozni, hogy ki írt erről a tárgyról? Ezen, ugyszólván személyi cultuson alapuló irodalmunkban a tárgy csak másodrendű szerepet játszván, természetesen háttérbe szorul. Ezzel ellentétben az amerikai könyvtárak a tárgyi czímtárakat a névczímtárak elé helyezik és igen okosan. A mi szakczímtárainkban csak a szerző nevén keresztül juthatunk a keresett tárgyhoz, míg az amerikai könyvtárak egyenest a tárgyat tüntetik fel. A személyneveken alapuló szakczímtárakat is lehet azonban úgy szerkeszteni, hogy általuk a keresett czélt elérhessük. Szükséges azonban, hogy ez esetben ezek úgy legyenek szerkesztve, mint azt fentebb ajánlottam; a könyvtár pedig minél több alszakra legyen felosztva.

- Aemé-Martin L.* Plan d'une bibliothèque universelle. Bruxelles, 1837.
- Berghoeffer, C.* Die Einrichtung und Verwaltung der C. Rothschildischen öffentlichen Bibliothek. Frankfurt, é. n.
- Bibliotheca Bulowiana.* I—III. Sangershausen, 1834—1835.
- Burckhardt, A.* Anleitung zur Bücherkunde. Bern, 1797.
- Comnos, S.* Über Nummerirungs-System für wissenschaftl. geordnete Bibliotheken. Athen, 1874.
- Denis, Mich.* Einleitung in die Bücherkunde. I—IV. Th. Wien, 1775—80.
- Feignot, Gabr.* Manuel du bibliophile. Tom. I. II. Dijon, 1823.
- Formey.* Conseils pour former une bibliothèque. Berlin, 1746.
- Forstemann, E. W.* Mittheilungen aus der Verwaltung der kön. Bibliothek zu Dresden. Dresden, 1871.
- Franklin, Alfred.* Recherches sur la bibliothèque. Paris, 1844.
- — La bibliothèque imperiale, son organisation, son catalogue. Paris, 1861.
- Gallois.* Traité historique des plus belles bibliothèques de l'Europe. Paris, 1680.
- Georg, C. und L. Ost.* Schlagwort-Katalog. Hannover, 1888.
- Gräsel A.* Grundzüge der Bibliothekslehre. Leipzig, 1890.
- Green, S.* Library aids. New-York, 1883.
- Hoffmann, S.* Handbuch zur Bücherkunde. Leipzig, 1838.
- Lalanne, Ludw.* Curiosités bibliographiques. Paris 1845.
- Márki J.* Könyvtáram s könyvtár rendezés. Arad, 1879.

- Meusel, Joh.* Das gelehrte Teutschland. I—XII. Bd. Lemgo, 1796—1806.
- Molbeck, Chr.* Bibliothekswissenschaft. Leipzig, 1833.
- Namur, P.* Bibliographie paleographico — dipl. — bibliologique generale. I. II. Liège, 1838.
- De la *necessité* de créer des bibliothèques scientifiques. Paris, 1847.
- Peignot, G.* Dictionnaire raisonné de bibliologie I. II. és supplement. Paris. 1802—4.
- Petzholdt, J.* Katechismus der Bibliothekenlehre. Leipzig, 1871.
- Sammlung* Bibliothekwissenschaftlicher Arbeiten. Herausg. v. K. Dziatzko. Berlin, 1887—89.
- Schaller, C.* Encyclopaedie u. Methodologie der Wissenschaften. Magdeburg, 1812.
- Schmidt, Joh.* Handbuch der Bibliothekswissenschaft. Weimar, 1840.
- Schmidt, C.* Allgemeine encyclopädie u. Methodologie der Wissenschaften. Jena, 1810.
- Scizinyer, J.* Bibliothekstechnik. Leipzig, 1855.
- — Theorie und Praxis der Bibliothekswissenschaft. Dresden, 1863.
- Schelborn, J. G.* Anleitung für Bibliothekare und Archivare. Band I. II. Ulm, 1788—91.
- Schleiermacher, A.* Bibliographisches System der gesammten Wissenschaftskunde. I. II. Th. Darmstadt, 1852.

A könyvek szakosztályozása.

Ott, hol a szakrendszer megvan állapítva és adva vannak az egyes alosztályok határvonalai, ily könyvtáraknál az egységes eljárást a könyvek szakosztályozásánál misem hátráltatja. Tudtommal

egyedül a Nemzeti Muzeumi könyvtár számára vannak ily utasítási szabályok kidolgozva. Magyarország többi könyvtárainak szakosztályozása az illetők műveltségi foka- és egyéni felfogásától függ. Hogy az ilyen önkénytes szakosztályozás a szakirodalom szétforgácsolását idézi elő, ezt talán felesleges is magyarázgatnom. Nemcsak a helytelen szakosztályozásból eredhetnek hibák, de támadnak még a helyes osztályozásból is mindannyiszor, valahányszor minden könyvtár részére a szakrendszer és annak mikénti alkalmazása, minden kételyt kizáró pontossággal, meghatározva nincs. A könyvet a rendszerbe kell osztanunk, már pedig eddigelé annyiféle szakrendszerünk van, a hány könyvtárunk, a rendszer változatosságával tehát a könyv helyének is változnia kell a rendszerben.

Valamint szakrendszerét, úgy szakosztályozását is minden könyvtár maga állapítja meg. Vannak ugyan könyvtártani művek, melyekben ily általános érvényű szakrendszerek bemutattnak, de a könyvosztályozás ismeretei nem foglалhatók sem rendszerbe, még kevésbé valamely keretben. Mert a szakosztályozás ismerete a tudományok fejlődési ismeretén alapszik. A szakosztályozás tehát az össztudományok encyklopædikussá ismeretét tételezi fel. Ezen ismeretek természetesen már minden könyvtárnoktól feltételeztetnek. A másik, amire a szakosztályozásnál szükségünk van, a könyvtári rendszer ismerete.

A szakosztályozás tehát nem egyéb, mint gyakorlati összhangba hozatala a tudománynak a könyvtári rendszerrel.

A szakosztályozásnak, mint már említém, nincsenek részletes szabályai. Hogy azonban némi tájékozást és utbaigazítást nyujtsak, megkísérlem főbb vonásaiban leírni az osztályozás azon jellemző tulajdonságait, melyek a könyv elbírálásánál figyelembe veendők.

Schleiermacher azt mondja, hogy ha csak okos könyvek iratnának, akkor igen könnyű dolga lenne a könyvtárnoknak. Ezzel szemben kiegészítésül azt mondhatom, hogy nincs olyan ostoba könyv, melyből *némelyek* ne tanulhatnának. A könyvtár tehát egy vegyes, de distingvált társasághoz hasonlít, melynek minden tagja valamely osztályhoz tartozik. Némely könyvnek már címe is elárulja, hogy milyen osztályhoz tartozik és csakugyan a tapasztalat szerint a könyvek címeik után osztályoztatnak. Sajátsága volt az mindenkori embereknek, hogy szerették a címeket s ezt a könyvekre is alkalmazták. A régi könyveknek olyan hosszú címeik vannak, hogy alatta a könyv valódi címe és tartalma teljesen elvész.

Máskor a könyv címe nem felel meg a tartalomnak, és különösen a régibb irodalomban annyi különböző anyagot tárgyalnak egy könyvben, hogy a könyv címéből nem lehet a könyv helyét a rendszerben megjelölni. Ily esetekben a

könyv tartalmát kell átnéznünk. Ha sem a címből, sem a tartalomból a könyv helyét a szakosztályban kijelölni nem tudjuk, át kell néznünk az egész könyvet. Ily uton a cím és tartalom közti különbséget helyreállíthatjuk. Ámde igen gyakran tapasztalhatjuk, hogy nem egy, hanem a legellentétesebb anyagok tárgyaltnak egy és ugyanazon könyvben. Ily esetekben legcélszerűbben akkor járunk el, ha a könyvet a főszak általános részébe osztjuk, utalással mindenkor a műben tárgyalt többi szakra. Ha pedig a mű gyűjteményes, ily esetben a könyvet azon szakosztályba fogjuk sorolni, melyet első sorban tárgyal, a többi részeket pedig bevezetjük az őket megillető szakba, de utaljuk a kutatót mindenkor azon helyre, mely alá a mű beosztott.

Ezek volnának röviden azon általános szabályok, melyeket az osztályozásnál kell követnünk. Hátra van még, hogy néhány szóval megemlítssem azon különös eljárást is, melyet minden egyes könyv szakosztályozásánál kell, hogy figyelembe vegyünk.

A könyv, mint az ember, két részből áll: testből és lélekből. A könyv testét külső anyaga, lelkét szellemi tartalma képezi. Ez tehát a proximum genus és ultima differentia, mely között a könyv szakosztályozásának mozognia szabad és kell.

A könyv anyaga, a papír, a nyomás és kötés oly tulajdonok, melyek a könyvek osztályozása-

nál figyelembe vétetnek, nem csak akkor, midőn a külső alak jelentősebb a szellemi tartalomnál, de olyankor is, midőn az osztályozás iránya a könyv formai megjelenését is figyelembe veszi. Hogy e nézetemet példával is igazoljam, elégségesnek tartom csak úgy általánosságban felhozni a hártýára nyomott könyveket, az illusztrált műveket, az egykoru diszkötéssel bíró régi munkákat, melyek könyvtárainkban sohasem belső tartalmuk, hanem a megkülönböztetett anyag vagy alaknak megfelelőleg osztályoztatnak.

Természetesen sokkal fontosabb a szellemi tartalom. A könyv szellemi tartalmának elbírálásánál is, mint azt J. Albert ¹⁾ helyesen megjegyzi, két szempontot kell figyelembe vennünk, u. m. a *tartalmat* és az *irodalmi alakot* (fond intellectuell et la forme litteraire). A könyv e két tulajdonságának szoros vizsgálata adja a könyvtárnok kezébe azon kulcsot, mely őt a helyes osztályozáshoz vezeti. Már az írásnemek elméletéből tudjuk, mily befolyása van az alaknak a tartalomra. Az alak és tartalomnak egymáshozí viszonya a szerint, amint ezek egymásnak alá vannak rendelve, vagy egymással megegyeznek, fogja a könyv helyét is megjelölni a rendszerben, p. o. Jules Verne. *Utazás a föld körül* című munkáját a cím és tartalma szerint az utleírás

¹⁾ Recherches sur les principes fondamentaux de la classification Bibliographique. Paris. 1847.

osztályába kellene soroznunk, s mégis ezzel ellentétben a szépirodalmi osztályban van helye, nem tartalma, hanem irodalmi alakjánál fogva. *Zádori János. Földünk helyzete a mindenségben. Budapest, 1871.* Tartalmánál fogva a csillagászatba kellene sorolnunk, a tárgyalás alakjánál fogva pedig dogmatikai mű. Viszont a kötött alakban írott művek sem mindig költemények, és nem is oszthatók mind a szépirodalomba, hanem a kezelt tárgy szerint osztályoztatnak.

A felhozott példákból láthatjuk, hogy a könyvek szakosztályozása az alak és tartalom egymáshozí viszonyától tételeztetik fel.

A szakosztályozás rövid fejezetét nem zárhatom be anélkül, hogy néhány észrevételt ne tegyek oly kivételes eljárásokról, melyeket a könyvtári gyakorlat mint célirányosat és helyeset szentesített, s melyeknek alkalmazását ép ezen oknál fogva ajánlom kartársaim figyelmébe.

1. Minden tárgynak történeti leírása azon osztályba soroztatik, melybe a tárgy tartozik, p. o. Az órás mesterség története nem osztatik be a történelmi szakba, hanem azon osztályba, melyre az iparág vonatkozik.

2. A mű nyelve az osztályozásnál sohasem jő figyelembe. Kivételt képeznek a bibliák és a nyelvészeti munkák azon esetben, ha azok osztályozása már a rendszer keretében a nyelvek osztályzatára vannak alapítva; vagy midőn a könyvtár egyetemes jellegével szemben, a nem-

zeti önérzet és irodalmunk iránti kegyeletből, a hazai irodalmat elválasztjuk az egyetemes irodalomtól; vagy végre tehetjük ezt az Európán kívül eső irodalmi termékeknél, melyek nyelve az európai népekétől teljesen elüt.

BUDAPEST FŐ- ÉS SZÉKVÁROS
NAGYOBB KÖNYVTÁRAINAK SZAKOSZTÁLYOZÁSI
TÁBLÁZATA.

A könyvtári rendszerekről szóló fejezetben rövid leírását adtam az európai könyvtárakban elfogadott és alkalmazott rendszereknek. Eredetileg úgy terveztem, hogy az általam készített szakrendszert fogom könyvem végéhez csatolni. Csak miután arról győződtem meg, hogy ez könyvem terjedelmét megkétszerezné, mondtam le eredeti tervemről. Későbbben *Brunet, Table methodique*-jában foglalt rendszert óhajtottam mint követendő példát mellékelni, de ez is legalább két ívvel nagyobbította volna könyvemet, tehát többel, mint a mennyi a nyomdai költségek fedezésére előirányoztatott. Végre is minden áron óhajtván példákat nyújtani vidéki könyvtáraink rendezéséhez, a gyakorlati utat véltem megtalálni azzal, hogy a fő- és székváros nagyobb könyvtárainak gazdag és változatos szakrendszeres táblázatát mellékeltem, melynek segélyével minden könyvtár különleges igényeit is bőven kielégítheti. A kik pedig ennél is többet kívánnak, azok a könyvvemben idézett művek nyomán a forrásból is meríthetnek.

A) A kir. m. Tud. Egyetemi könyvtár szakrendszere:

A) Hittudomány.

- Aa. Ó- és új-szövetségi bibliai történet s szöveg-ítészeti, régészeti, értelmezéstani s philologiai tudományszakok és bibliai vita iratok, talmud-irodalom.
- Ab. Egyház-irodalom-történeti művek, szentatyák, egyház-írók, zsinatok, bullák, decreták.
- Ac. Egyetemes egyháztörténelem, vallástörténelem és ebbe vágó monographiák, szentek élete, szerzetes rendek.
- Ad. Alap- és ágazatos hittan, erkölcsstan, ascetikus munkák, hitvédelmi iratok, catechetica, moralphilosophia.
- Ae. Lelkipásztorságtan, egyházszónoklati művek, liturgia, halotti beszédek.
- Af. Hittudományi szakokba vágó irodalom és folyóiratok, encyclopädia.

B) Jogtudományok.

- Ba. Jogtörténelem, encyclopaedia és az egyetemes jogtudomány körébe tartozók.
- Bb. Észjog, nemzetközi jog, tengeri jog.
- Bc. Római jog
- Bd. Egyházi jog.
- Be. Közjog, közigazgatás, törvények.
- Bf. Magánjog és bányajog.
- Bg. Polgári törvénykezés és büntetőjog.
- Bh. Váltó- és kereskedelmi jog.

C) Államtudományok.

- Ca. Politikai tudományok (Alkotmánytan), politikai röpiratok
- Cb. Nemzetgazdaság és pénzügytan, adónemek.
- Cc. Statisztika.
- Cd. Ipar és kereskedelem.
- Ce. Politikai lapok.

D) Orvosi tudományok.

- Da. Boncztan, szövettan, fejlődéstan, élettan és élettani vegytan.
- Db. Kórboncztan, kórtani vegytan, általános kór- és gyógytan, körjelzéstan és orvosi történet.
- Dc. Gyógyszertan, méregtan, különös kórgyógytan.
- Dd. Sebészet, szemészet, szülészeti és fogászat.
- De. Törvényszéki orvostan, törvényszéki vegytan, elmekórtan, közegészségtan, orvosi rendészet és orvosi statisztika, fürdők, kórházak.
- Df. Állatgyógyászat.
- Dg. Hasonszenvi gyógyászat.

E) Matematika és természettudományok.

- Ea. Matematika.
- Eb. Physica, astronomia és chemia, mysteriumok, jüvendölések, magia.
- Ec. Természetrájk (ásvány-, föld- és öslénytan), növénytan, állattan.
- Ed. Technologia, géptan, építészet, mezeti gazdaságtan, hydraulica, bányászat, borászat, vadászat, szakácság.
- Ee. Hadtudományok. Hadtörténelem.

F) Philosophia, aesthetika és paedagogia.

- Fa Philosophia és történelme.
- Fb. Aesthetika és művészettan, játékok, zenészet.
- Fc. Neveléstudomány.

G) Történelem és földrajz.

- Ga. Egyetemes és nem hazai történelem és segédtudományai (chronologia, diplomatica stb.), művelődéstörténet, heraldica, szabadköművesek.
- Gb. Hazai történelem és segédtudományai.
- Gc. Irodalomtörténet és bibliographia, archivumok, kéziratok, nyomdászat.
- Gd. Műtörténet, művészettörténet és régészet (hazai és külföldi).
- Ge. Földrajz és utazások. Egyetemes és hazai földrajz. ethnographia.
- Gf. Egyetemek.

H) Philologia és literatura.

- Ha. Görög és latin nyelv, régiségek, mythologia, irodalmi történet, commentárok, szótárak.
- Hb. Görög és latin írók.
- Hc. Összehasonlító és modern nyelvtudomány (magyar és külföldi).
- Hd. Magyar irodalom.
- He. Germán irodalmak.
- Hf. Román irodalmak.
- Hg. Szláv irodalom.
- Hh. Keleti irodalmak.

J) Vegyesek.

- Encyclopaediák és vegyes tartalmu folyóiratok, társulati kiadványok.

B) A Magy. Nemzeti Muzzeum Könyv- tárának szakrendszere.

I. Encyclopaedia.

1. Historia litteraria (universalis et particularis).
2. Notitia librorum.
3. Catalogi.
4. Ephemerides litterariae.
5. Encyclopaedia.
6. Academica.
7. Scripta periodica.
8. Opera unius auctoris collecta.
9. Varia.

II. Philologia.

1. Linguae generaticum.
2. Polyglotta.
3. Lingua hungarica et affines.
4. Linguae turco-tartaricae.
5. Linguae turanicae reliquae.
6. Lingua graeca.
7. „ latina.
8. Linguae latine filiae.
9. Linguae germanicae.
10. Linguae slavicae.
11. Linguae aricae.
12. Linguae semiticae.
13. Linguae reliquae.
14. Auctores graeci.
15. Auctores latini.
16. Auctores orientales et hebraici.
17. Graphica.

III. Historia.

1. Geographia universalis et miscellanea.
2. Itineraria.
3. Chronologia.
4. Heraldica et Geneologia.
5. Antiquitates et archaeologia.
6. Numismatica antiqua et recens.
7. Historiae universalis.
8. Ephemerides politicae.
9. Historia antiqua
10. Historia intercalaris.
11. Historia europaea recens.
12. Historia Germaniae.
13. Historia Austriae.
14. Hungarica.*)
15. Historia Galliae.
16. Historia Britanniae.
17. Historia Russiae.
18. Historia reliquarum gentium europaeorum.
19. Historia extra europaea.
20. Res judaicae.
21. Biographiae.
22. Historia miscellanea.
23. Historia Turcica

IV. Mathematica.

1. Mathematica universalis.
2. Mathematica particularis.
3. Mathematica applicata.
4. Architectura civilis et hydraulica.

*) A hungarikák 4 osztály szerint állíttatnak fel és pedig:

Hungaria historica.	
"	ecclesiastica.
"	litteraria.
"	juridica.

V. Physica.

1. Physica generalis, specialis et miscellanea.
2. Chemia et Alchymia.
3. Historia naturalis et generatim.
4. Zoologia.
5. Phytologia.
6. Lithologia.
7. Oeconomia.
8. Technologia.
9. Metallurgia.
10. Mercatura.

VI. Antropologia.

1. Anthropologia et historia generis humani.
2. Paedagogia.
3. Artes gymnasticae et lusoriae.

VII. Philosophia.

1. Philosophia universalis.
2. Philosophia speculativa.
3. Philosophia practica

VIII. Aesthetica.

1. Litterae elegantiores generatim.
2. Poetae et oratores latini.
3. Poetae et oratores italici.
4. Poetae et oratores hispanici et lusitanici.
5. Poetae et oratores gallici.
6. Poetae et oratores anglici.
7. Poetae et oratores germanici.
8. Poetae et oratores hungarici.
9. Poetae et oratores reliqui.
10. Epistolographia.

11. Litterae elegantiores miscellaneae.
12. Artes elegantiores.
13. Musica theorica et practica.

IX. Politica.

1. Politica generalis.
2. Disciplina cameralis.
3. Politia civilis.
4. Res militares.

X. Medicina.

1. Medicina generatim.
2. Anatomia et physiologia.
3. Pathologia et therapia.
4. Chirurgia.
5. Materia medica et pharmaceutica.
6. Medicina forensis.
7. Ars veterinaria.
8. „ obstetricia.

XI. Juris prudentia.

1. Juris prudentia, sive iuris isagoge, iuris opera collecta.
2. Jus publicum europaeum.
3. Jus romanum.
4. Jus privatum.
5. Juris prudentia practica.
6. Jus criminale.

XII.

1. Theologia universalis.
2. Biblia.
3. Biblia historia.
4. Patres graeci et latini.
5. Exegetica.
6. Dogmatica.

7. Polemica
8. Moralis et ascetica.
9. Liturgia.
10. Pastoralis et homiletica.
11. Catechetica.
12. Orationes funebres.
13. Historia ecclesiastica.
14. Vitae sanctorum.
15. Concilia.
16. Jus canonicum
17. Opiniones singulares.

D) A Műegyetemi Könyvtár szakrendszere.*)

- A. Állam- és jogtudomány, politikai törvényhozás.
- B. Bölcsészet.
- C. Encyclopädiák, szótárak, bibliographia, (könyvészet).
 programmok, megnyitó beszédek.
- D. Építészet.
- E. Erőműtan.
- F. Folyóiratok, társulati kiadványok.
- G. Gyakorlati mértan, csillagászat.
- H. Egészségügytan (hygienia), anthropologia...
- I. Gépészeti iparműtan.
- J. Érmek, mértékek.
- K. Különfélék, kiállítások.
- L. Leirati mértan.
- M. Mennyiségtan, mértan.
- N. Nemzetgazdaságtan, kereskedelem, statisztika, kereskedelmi számtan.

*) Az adatokat Dr. Wartha Vincze műegyetemi tanár és főkönyvtárnok ur szíveségének köszönöm.

- O. Tanügy.
- P. Ásványtan, földtan.
- Q. Műtörténet, életrajzok.
- R. Mezőgazdaságtan, erdőszettan.
- S. Mérnök-építészeti. (Víz-, út-, hid- és vasutépítészeti, gazd. mérnök-építészeti.)
- T. Természettan.
- U. Nyelvészet.
- V. Általános vegytan.
- W. Vegyészeti iparműtan.
- X. Bányászat, kohászat, sótermelés, tüzelő anyagok.
- Y. Történet, földrajz, régiségtan.
- Z. Állattan, növénytan.

D) A királyi magyar Természettudományi Társulat könyvtárának szakrendszere.*)

- A. Anthropologia, ethnographia, művelődéstörténelem, nyelvészet, tanügy.
- B. Philosophia, történelem, biographiák.
- C. Chémia, kémiai technologia.
- D. Astronomia, meteorologia.
- E. Geographia, nemzetgazdaságtan, statisztika.
- F. Gazdaságtan. Erdészettan.
- G. Zoologia.
- H. Botanika.
- J. Mineralogia, geologia, paleontologia.
- K. Orvosi tudományok.
- L. Physiologia, anatomia.
- M. Physika.

*) A Természettudományi Társulat könyvtárára vonatkozó összes adataimat Heller Ágost urnak a társulat buzgó könyvtárnokának köszönöm.

N. Encyclopaediák, szótárak, programmok.

O. Folyóiratok.

P. Tudományos intézetek és társulatok kiadványai.

R. Vegyesek.

S. Hungarica.

E) Az Orsz. Magyar Gazdasági Egyesület könyvtárának szakrendszere.

I. Gazdasági tudomány.

A) Földmivelés és növénytermelés.

- Aa. Általános gazdasági tudomány (mezőgazdaság, háztartás, gazdasági káték, mezőgazdasági kulturtörténet).
- Ab. Gazdaképzés és oktatás (iskolai értesítők, kísérleti ügyek).
- Ac. Államok és egyes birtokok leírása (gazdasági összehasonlító földrajz).
- Ad. Talajismo (talajmivelés).
- Ae. Talajjavítás (csatornázás, alagsóvezetés, befásítás, trágyázás, öntözés).
- Af. Gazdasági eszközök, gépek és ezek kezelése (versenyek).
- Ag. Gazdasági hasznos növények termelése (általános és különleges).
- Ah. Rétmivelés és takarmánytermelés (természetes és mesterséges takarmánytermelés, takarmánymagvak).
- Aj. Kertészet (zöldségtermelés, disz kertészet).
- Ak. Gyümölcstermelés (gyümöcsfeldolgozás és értékesítés, gyümölcsfanemesítés, fajták ismertetése).
- Al. Szőlőszet, borászat (a szőlő ellensége, betegségei, borkészítés, kezelés, javítás).

B) Állattenyésztés.

- Ba. Általános állattenyésztés (állattáplálás, tenyészetek ismertetése).
- Bb. Lótenyésztés (lónevelés, idomítás, lovaglás).
- Bc. Szarvasmarhatenyésztés és tejgazdaság (törzskönyvek).
- Bd. Juhtenyésztés és gyapjuisme.
- Be. Sertés, baromfi, tengerinyul és haltenyésztés.
- Bf. Méhészet és selyemhernyótenyésztés

C) Erdészet.

- Ca. Erdészet, vadászat (erdőkezelés, erdőértékesítés, madarászat).

D) Gazdasági üzemtan.

- Da. Jóságkezelés, berendezés, becsléstan, könyv- és számvitel.

II. Alaptudományok.

E) Jog- és államtudomány.

- Ea. Jogtudomány (országgyűlési jegyzőkönyvek).
- Eb. Nemzetgazdaság- és pénzügytan (statisztika).
- Ec. Ipar- és kereskedelem (közlekedés, áruforgalom, díjszabások).
- Ed. Biztosítási ügyek (tűz-, jégkár biztosítás, állatbiztosítás).

F) Természettudomány.

- Fa. Mathematika, physika, chemia (éghajlat, földmértan).
- Fb. Állattan (boncz- és élettan).
- Fc. Növénytan (boncz- és élettan).
- Fd. Növénybetegségek (hasznos és kártékony rovarok).
- Fe. Ásványtan (geologia).

Ff. Gazdasági technologia (szesz-, sör-, czukorgyártás, építészet).

Fg. Ipartüzlettan.

G) Történelem és segédtudományai.

Ga. Egyetemes és hazai történelem és segédtudományai.

Gb. Irodalomtörténet és nemzeti irodalmak.

H) Orvostudomány.

Ha. Orvostudomány (orvosszerek).

Hb. Állatgyógyászat (patkolástan, állategészségügyi rendszet).

III. Segédtudományok.

K. Társulati kiadványok (alapszabályok, jelentések).

L. Az orsz. magyar. gazd. egyesületre vonatkozó nyomtatványok (alapszabályok, évkönyvek, enquête-tárgyalások, jegyzőkönyvek).

M. Kiállítási ügyek (katalogusok, vásárügy).

N. Egyetemes encyclopaediak, naptárak, névtárak, szótárak.

O. Térképek.

P. Kéziratok (értekezések, levelezés).

IV. Hirlapok és Folyóiratok.

11

—

1

1

ARA 233